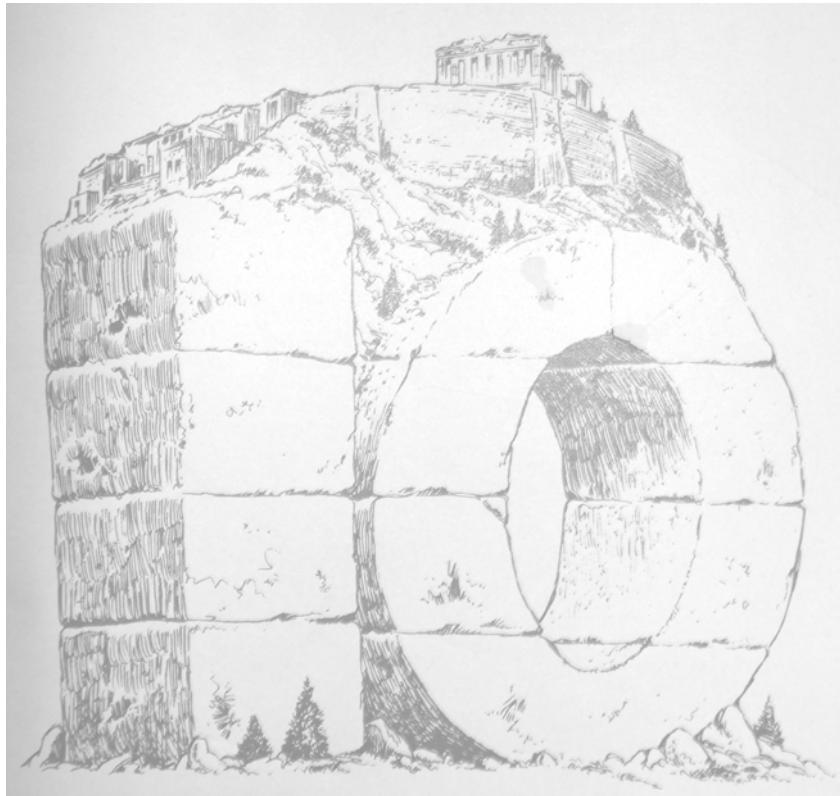

**Π.Μ.Σ. «Σύγχρονη Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία»
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Π.Κ.**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων απέναντι στο ερώτημα της ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., 1974 – 1979. Από τη Μεταπολίτευση στην υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης

Χρήστος Τσάκας
Α.Μ. 493

Τριμελής Επιτροπή

Χρήστος Χατζηιωσήφ (επόπτης)
Γιώργος Σταθάκης
Σωκράτης Πετμεζάς

ΡΕΘΥΜΝΟ 2009

Το σκίτσο του εξωφύλλου είναι αντλημένο από τον Οικονομικό Ταχυδρόμο φ. 22 (1308), 31/5/1979. Το πρωτότυπο σκίτσο είχε δημοσιευτεί στο περιοδικό Euroforum.

Ευχαριστώ τα μέλη της τριμελούς επιτροπής για το χρόνο που αφιέρωσαν στην ανάγνωση της εργασίας και για τις παρατηρήσεις τους.

Ιδιαίτερα, ευχαριστώ τον επόπτη καθηγητή Χρήστο Χατζηιωσήφ, το σεμινάριο του οποίου «Οικονομία, τεχνολογία, δημοκρατία», το εαρινό εξάμηνο του 2008, μού έδωσε το έναυσμα για τη μελέτη των πολιτικών και κοινωνικών προϋποθέσεων και προεκτάσεων της ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	...4 – 18
Κεφάλαιο Α΄ - Η στάση του Σ.Ε.Β. την επαύριο της κατάρρευσης της δικτατορίας	...19 – 21
Κεφάλαιο Β΄ - Οι στρατηγικές επιδιώξεις του Σ.Ε.Β. και η θέση της Ε.Ο.Κ. στην προβληματική του	...22 – 38
Κεφάλαιο Γ΄ - Ο «αγώνας στο εσωτερικό πεδίο» ως προϋπόθεση της σύγκλισης με την Ε.Ο.Κ.	...39 – 69
1. Ο «εξευρωπαϊσμός» του κοινωνικού ζητήματος	...40 – 49
2. «Ευρώπη» ή «σοσιαλμανία»;	...50 – 60
3. Η «διαφώτιση της κοινής γνώμης»	...60 – 69
Κεφάλαιο Δ΄ - Η παρέμβαση του Σ.Ε.Β. στην ενταξιακή διαδικασία και οι προσδοκίες από την Ε.Ο.Κ.	...70 – 96
1. Η προσπάθεια απευθείας συμμετοχής στο χειρισμό των διαπραγματεύσεων: το υπόμνημα του Σ.Ε.Β. στην κυβέρνηση, τον Αύγουστο του 1975	71 – 76
2. Η Ε.Ο.Κ. ως καταλύτης εσωτερικών αναδιαρθρώσεων: η έκθεση του Σ.Ε.Β. για την ελληνική βιομηχανία στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή (10/1976)	...76 – 84
3. Η παρέμβαση του Σ.Ε.Β. στην τελική φάση των διαπραγματεύσεων: οι εκθέσεις του Ι.Ο.Β.Ε. για τις αναγκαίες αναδιαρθρώσεις και τα αιτήματα προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την άνοιξη του 1978	...84 – 96
Κεφάλαιο Ε΄ - Η υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης: το κλείσιμο ενός κύκλου και οι προοπτικές της νέας δεκαετίας	...97 – 107
Συμπεράσματα	...108 – 120
Πηγές και Βιβλιογραφία	...121 – 127

Εισαγωγή

1. Το θέμα

Η εργασία αυτή προσπαθεί να εξετάσει τη διαμόρφωση της δημόσιας στάσης του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων απέναντι στην προοπτική της ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., κατά το διάστημα που ορίζεται από την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος τον Ιούλη του 1974 και από την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης το Μάη του 1979. Επομένως, το αντικείμενο της εργασίας, διατηρώντας την αυτοτέλειά του, εντάσσεται στο πλαίσιο ενός ευρύτερου ερωτήματος το οποίο αφορά στην ευρωπαϊκή προοπτική του ελληνικού καπιταλισμού, καθώς και στις εκτιμήσεις, τα σχέδια και τις επιδιώξεις της ελληνικής αστικής τάξης που οδηγούν στη διαμόρφωση και την επιλογή αυτής της προοπτικής, σε μια κρίσιμη για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό συγκυρία, έτσι όπως αυτή επικαθορίζεται από τη διεθνή οικονομική κρίση, την κατάρρευση των μετεμφυλιακών δομών εξουσίας και τις υπόγειες κοινωνικές διεργασίες που τροποποιούν ριζικά τους συσχετισμούς δύναμης και τις ιδεολογικές συντεταγμένες ευρέων κοινωνικών στρωμάτων.

Από την άποψη αυτή, η πολιτική του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων αντιμετωπίζεται ως τμήμα της ευρωπαϊκής στρατηγικής του ελληνικού κράτους και ο ίδιος ο Σύνδεσμος ως ενεργό υποκείμενο διαμόρφωσης αυτής της στρατηγικής. Εξυπακούεται βέβαια, ότι αντικειμενικοί λόγοι χρονικών περιθωρίων και έκτασης της εργασίας, αλλά και υποκειμενικές αδυναμίες και ανεπάρκειες, αναγκαστικά, περιορίζουν τον ορίζοντα και, κάποτε, καθιστούν αδιόρατες τις δυναμικές διαστάσεις που θα προϋπέθετε μια τέτοια ανάγνωση του προβλήματος. Σε κάθε περίπτωση, προκειμένου να διασφαλίζεται, στοιχειωδώς, η συνέπεια του εγχειρήματος προς τη διακηρυγμένη οπτική του, επιλέγεται η εξέταση της πολιτικής του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, μέσα από δύο τεμνόμενα επίπεδα, τα οποία κυριαρχούν στο λόγο και τις παρεμβάσεις του, και τα οποία συνίστανται αφενός, στην προοπτική, τις αναγκαίες τομές και τις στοχεύσεις της ελληνικής βιομηχανίας, στο νέο κοινοτικό περιβάλλον στο οποίο επιδιώκεται να ενταχθεί και αφετέρου, στις πολιτικές που αναφέρονται στη διαμόρφωση ενός εύκρατου, για τους φορείς της ελληνικής βιομηχανίας, κοινωνικοοικονομικού και πολιτικού καθεστώτος,

στο εσωτερικό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, με στόχο τη διευρυμένη αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, την απρόσκοπτη υλοποίηση της ευρωπαϊκής στρατηγικής και την απόσπαση των ευρύτερων δυνατών ωφελειών για την ελληνική βιομηχανία.

2. Βασικά προβλήματα και ελλείψεις

Ένα πρώτο και βασικό πρόβλημα το οποίο συνάντησε η απόπειρα συνολικής θεώρησης του θέματος υπήρξε η εξέταση των οικονομικών εξελίξεων της περιόδου και των πραγματικών διεργασιών στο επίπεδο της παραγωγής, καθώς η υπάρχουσα βιβλιογραφία, κατά κανόνα, περιορίζεται σε μια επιλεκτική χρήση των υπαρχόντων στοιχείων, με στόχο τη δικαίωση της μιας ή της άλλης ερμηνευτικής άποψης, με αποτέλεσμα η προσπάθεια συνθετικής αξιοποίησής τους σε μια ενιαία αφήγηση να μην απέχει από μια εκλεκτικιστική προσέγγιση, ενώ η πρωτογενής επεξεργασία των στοιχείων, λόγω προσωπικής ανεπάρκειας, θα απαιτούσε μια εξαιρετικά χρονοβόρα ενασχόληση, με αμφίβολα αποτελέσματα.

Από την άλλη, η προσπάθεια αντιστοίχισης κάποιων διαρθρωτικών τομών στην οργάνωση της παραγωγής ή της απόπειρας εισαγωγής τεχνικών καινοτομιών σε επιμέρους βιομηχανικούς κλάδους ή εργοστασιακές μονάδες, με τη στρατηγική σύλληψη του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων για την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. -πέρα από τα ενδιάμεσα ερευνητικά βήματα που θα προϋπέθετε, προκειμένου να μην ενδίδει σε κάθε λογής αναγωγικούς πειρασμούς, με αποτέλεσμα την εκτροπή από τους στόχους και τις δυνατότητες μιας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας- προσκρούει και στους περιορισμούς που θέτει η διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, έτσι όπως αυτή ορίζεται από κοινωνικοπολιτικά, κατά βάση, ορόσημα. Μια τέτοια προσπάθεια θα απαιτούσε τη συνεξέταση των εξελίξεων μιας μεταγενέστερης περιόδου, προκειμένου να φωτιστεί η αντίδραση των βιομηχανικών επιχειρήσεων στην ανοιχτή εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, μετά το 1979¹, στο πλαίσιο της διεθνοποίησης της ελληνικής βιομηχανίας, σε

¹ Για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιδόσεων ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος ελληνικών βιομηχανικών επιχειρήσεων, κατά την περίοδο 1979 – 1983, βλ. Λυμπεράκη 1991: 145 - 169

συνδυασμό με την έναρξη ισχύος των μεταβατικών διατάξεων της Πράξης Προσχώρησης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., μετά το 1981.

Προέκταση των προβλημάτων αυτών, υπήρξε και η παντελής απουσία μιας προσπάθειας διερεύνησης πιθανών ανακατατάξεων, αναφορικά με τη δυναμικότητα και τις επιδόσεις των βιομηχανικών επιχειρήσεων, ανάλογα με τους κλάδους ή τον τομέα στον οποίο ανήκουν, το μέγεθος ή τη διάκρισή τους σε παλιές και νέες² και της συνακόλουθης προσπάθειας εντοπισμού μετατοπίσεων στο κέντρο βάρους και τις ιεραρχήσεις των παρεμβάσεων και των επιδιώξεων του συλλογικού φορέα εκπροσώπησης των βιομηχάνων.

3. Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, ως οργάνωση του βιομηχανικού κεφαλαίου

Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, ως η κύρια συλλογική έκφραση του ελληνικού βιομηχανικού κόσμου, δεν εκπροσωπεί βέβαια, το σύνολο της ελληνικής αστικής τάξης, αλλά μετά μια δεκαετία (1963 – 1973) ταχύρυθμης βιομηχανικής ανάπτυξης³, έχει αποκτήσει ιδιαίτερη βαρύτητα στο εσωτερικό της. Επιπλέον, η ιδιαίτερη θέση του Συνδέσμου ως του μεγαλύτερου εργοδοτικού φορέα της χώρας, τού προσδίδει το κύρος και την αναγνώρισή του από τον υπόλοιπο επιχειρηματικό κόσμο, ως εκπροσώπου της «ιδιωτικής πρωτοβουλίας» στο όνομα της οποίας, συχνά τοποθετείται⁴, όταν δεν κάνει απλώς λόγο για «Βιομηχανία». Επομένως, η εργασία αντιμετωπίζει τους βιομηχάνους ως μερίδα της αστικής τάξης και οργανικό τμήμα του κοινωνικού συνασπισμού εξουσίας.

Η διευκρίνιση αυτή κρίνεται αναγκαία, καθώς, σε μια απόπειρα αυτοτελούς εξέτασης της πολιτικής του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, και ειδικά, κατά τα πρώτα χρόνια της μεταπολίτευσης, όπου, πολύ συχνά, δίνεται η εντύπωση μιας διαρκούς τριβής με την κυβέρνηση, ελλοχεύει ο κίνδυνος αντιμετώπισης της συλλογικής έκφρασης των βιομηχάνων, απλώς ως μιας «ομάδας πίεσης», η οποία έχει ως αποκλειστικό της μέλημα

² Ειδικά ως προς το τελευταίο διαχωρισμό, η διάκριση της Λυμπεράκη σε παλιές και νέες επιχειρήσεις, με ορόσημο το έτος 1976 και με κριτήριο την ίδρυση των νέων επιχειρήσεων σε μια περίοδο όπου η ένταξη στην Ε.Ο.Κ. βρισκόταν στην ημερήσια διάταξη (Λυμπεράκη 1991: 145 - 147), θα είχε, νομίζω, εξαιρετική εφαρμογή στην προκειμένη περίπτωση.

³ Για τις μεταπολεμικές επιδόσεις της ελληνικής βιομηχανίας, αλλά και τις επιτεύξεις της κατά τη συγκεκριμένη δεκαετία, βλ. Καραμεσίνη 2002: 107 – 153 και Κιντής 1982

⁴ Στη βάση και της σχετικής οργανωτικής απομόνωσης των ελλήνων εφοπλιστών, παρά την οικονομική τους ισχύ. Για το ζήτημα αυτό, βλ. Μαυρογορδάτος 2009: 95 – 96 και 101 - 102

να διεκδικεί για τον εαυτό της την παροχή προνομίων από το κράτος. Φυσικά, η διάσταση αυτή ενυπάρχει στις παρεμβάσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων. Μόνο που η αναγόρευσή της σε μεθοδολογική παραδοχή, θα ακύρωνε τη δυνατότητα ερμηνείας βασικών πτυχών της πολιτικής του, οι οποίες, φαινομενικά τουλάχιστον, είναι ανταγωνιστικές με τα «άμεσα συμφέροντά του»⁵.

Επιχειρώντας να διακρίνουμε κάποιες σημαντικές τομές στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, εντοπίζουμε τέσσερις στιγμές⁶: α) το 1946, με την ψήφιση νέου καταστατικού, τον αποκλεισμό των βιοτεχνών από τις τάξεις του Συνδέσμου και τη συνακόλουθη μετονομασία του από Σύνδεσμο Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών σε Σύνδεσμο Ελλήνων Βιομηχάνων, β) το 1962 – 1963, με την προσπάθεια καθιέρωσης μιας πιο εξωστρεφούς φυσιογνωμίας για το Σύνδεσμο, με την αναβάθμιση του Δελτίου και την προσπάθεια απάντησης στη φθίνουσα οργανωτική πυκνότητα, παρά την επιταχυνόμενη βιομηχανική ανάπτυξη, μέσω της εγγραφής κλαδικών και περιφερειακών οργανώσεων, γ) το 1972, με την προσαρμογή στις επιταγές των νομοθετικών διαταγμάτων της δικτατορίας για τα σωματεία, την αναδιάρθρωση των διοικητικών οργάνων του Συνδέσμου και την απόδοση θεσμικού ρόλου στις περιφερειακές βιομηχανικές οργανώσεις και δ) το 1979, με την εκ νέου μετονομασία του Συνδέσμου σε Σύνδεσμο Ελληνικών Βιομηχανιών και την καταστατική αλλαγή που συμπεριλαμβάνει στους σκοπούς του την «προβολή του θεσμού της ιδιωτικής επιχειρήσεως, ώστε να καταστεί συνείδηση στο ευρύτερο κοινό η σημασία του, σε μια ελεύθερη και αναπτυσσόμενη κοινωνία» (Πανσεληνά - Μαυροειδή 2007: 319 – 321, 383 – 385, 421 και 439, Σ.Ε.Β. 1973 και *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 406 – 407, 15/6/1979).

Κατά την υπό εξέταση περίοδο λοιπόν (1974 – 1979), δε βλέπουμε να λαμβάνει χώρα κάποια ιδιαίτερη εξέλιξη σε οργανωτικό επίπεδο, όσον αφορά στη λειτουργία του

⁵ Η δήλωση του Μαυρογορδάτου ότι «η θεωρία των ομάδων πίεσης παραμένει τελικά απολύτως συμβατή με την ταξική ανάλυση, αν δεν αποτελεί αναγκαίο και οργανικό συμπλήρωμά της» (Μαυρογορδάτος 2009: 27 – οι υπογραμμίσεις στο πρωτότυπο) δεν αποτελεί τεκμήριο «συμβατότητας», όπως δείχνουν άλλωστε, οι επόμενες 244 σελίδες του ίδιου βιβλίου...

⁶ Εκτός από τις τέσσερις αυτές περιπτώσεις, καταγράφονται και άλλες τροποποιήσεις του καταστατικού του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, μικρότερης όμως σημασίας, όπως αυτή του 1966 και του 1970, για το περιεχόμενο των οποίων δε γίνεται καν αναφορά στα τεύχη του Δελτίου του Συνδέσμου, που είναι αφιερωμένα στις αντίστοιχες Γενικές Συνελεύσεις (*Δελτίον Πληροφοριών Σ.Ε.Β.* Αρ. 91, 15/4/1966, *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 189, 15/5/1970 και τ. 190, 31/5/1970, Πανσεληνά – Μαυροειδή 2007: 400).

Συνδέσμου⁷. Ωστόσο, ο διαχωρισμός ανάμεσα βιομηχάνους και βιοτέχνες, το 1946 και ο αναπροσανατολισμός του Συνδέσμου, κατά τη διετία 1962 – 1963, σε μια πιο εξωστρεφή κατεύθυνση, με την προσπάθεια προσέλκυσης νέων μελών, θέτουν τις οργανωτικές βάσεις και διαμορφώνουν το είδος, τον αριθμό και το μέγεθος των επιχειρήσεων που εκπροσωπεί ο Σύνδεσμος για τις επόμενες δεκαετίες. Έτσι, με τη μετατροπή του Συνδέσμου σε αμιγώς βιομηχανικό, το 1946, ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων αποκόπτεται οριστικά⁸ από το γαλαξία των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων, περιορίζοντας δραστικά τη δυνητική του εμβέλεια. Τα προβλήματα μειωμένης αντιπροσωπευτικότητας όμως, δε σχετίζονται, απλώς, με τον οργανωτικό εκτοπισμό των ευάριθμων βιοτεχνικών επιχειρήσεων: με βάση στοιχεία του Οργανισμού Βιομηχανικών Επιχειρήσεων (Ο.Β.Α.), το 1962, ο αριθμός των βιομηχανικών επιχειρήσεων άγγιξε τις 900. Από αυτές, ο αριθμός των μελών του Συνδέσμου, που έλαβαν μέρος στις αρχαιρεσίες του, ήταν 114, το 1960 και 81, το 1962. Μετά την καταστατική αλλαγή του 1963, πολύ γρήγορα, ο αριθμός των εγγεγραμμένων επιχειρήσεων – μελών θα σταθεροποιηθεί στις 400 (Πανσεληνά – Μαυροειδή 2007: 383 – 385 και Μαυρογορδάτος 1988: 151).

Όσον αφορά στην αντιπροσωπευτικότητα του Συνδέσμου, κατά την υπό εξέταση περίοδο, έχουμε δύο αναφορές που επιβεβαιώνουν αυτή την τάξη μεγέθους, για το έτος 1975: τις εργασίες του Βιομηχανικού Συνεδρίου, το Φλεβάρη, θα παρακολουθήσουν 394 εκπρόσωποι βιομηχανικών επιχειρήσεων, ενώ το Δεκέμβρη, στη Συνάντηση των Αθηνών θα εκπροσωπηθούν 395 επιχειρήσεις (Σ.Ε.Β. 1975 και Σ.Ε.Β. 1976). Ο αριθμός αυτός (περίπου 400), αντιπροσωπεύει το 1/3 των βιομηχανικών επιχειρήσεων που απασχολούν πάνω από 50 εργαζόμενους, κατά το έτος 1973⁹.

⁷ Η καταστατική αλλαγή και η μετονομασία του Συνδέσμου, τον Ιούνη του 1979, στην εκπονή της υπό εξέταση περιόδου, έρχονται να επικυρώσουν και τυπικά -με την ευθυγράμμιση στις καταστατικές επιταγές της Ένωσης Βιομηχανιών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (UNICE), ενόψει της ένταξης στην Ε.Ο.Κ.- μια νοοτροπία που προϋπήρχε: την εκπόνηση και υλοποίηση μιας πολιτικής στο όνομα της «Βιομηχανίας» και της «ιδιωτικής πρωτοβουλίας» και όχι των μεμονωμένων βιομηχάνων.

⁸ Οριστικά, καθώς ήδη, από τις αρχές της δεκαετίας του 1940, εκπονούνταν σχέδια διαχωρισμού των βιομηχάνων από τους βιοτέχνες, προκειμένου να επιλυθούν οι υποβόσκουσες εντάσεις που ταλάνιζαν το Σύνδεσμο Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών και οι οποίες ανάγονταν στη δομική αντιφατικότητα των εκπροσωπήσεών του (Πανσεληνά – Μαυροειδή 2007: 319 – 321).

⁹ Με βάση τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδας (Ε.Σ.Υ.Ε.), τα οποία παρατίθενται στο Κινητή 1982: 96, πίν. 1 και 99, πίν. 5. Ωστόσο, η οργανωτική πυκνότητα πρέπει να είναι ακόμη μεγαλύτερη, καθώς ο αριθμός που δίνει η Ε.Σ.Υ.Ε. αναφέρεται στις βιομηχανικές μονάδες και όχι στον αριθμό των επιχειρήσεων.

Πέρα όμως, από το μέγεθος του Συνδέσμου, ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των εκπροσωπήσεών του, έτσι όπως αυτά αντανακλώνται στη σύνθεση των διοικητικών του οργάνων. Με την καταστατική αλλαγή του 1963 και του 1966, προσδίδεται θεσμική υπόσταση στο «Συμβούλιον των Πρώην Προέδρων», το οποίο συμμετέχει στη διοίκηση του Συνδέσμου, ενώ μέχρι το 1972, ανακηρύσσονται επίτιμοι πρόεδροι, διαδοχικά, οι Χρ. Κατσάμπας (1963), Μποδοσάκης Αθανασιάδης (1972) και Ευ. Παπαστράτος (1972)¹⁰ οι οποίοι, επίσης, συμμετέχουν στη διοίκηση. Το 1966, όταν αναδεικνύεται, για πρώτη φορά, πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων ο Δημήτρης Μαρινόπουλος, το «Συμβούλιον των Πρώην Προέδρων» αποτελείται από τους Γ. Δράκο, Ν. Δρίτσα, Λ. Κανελλόπουλο, Χρ. Κατσάμπα και Αλ. Τσάτσο (Πανσεληνά – Μαυροειδή 2007: 313, 385 και 400, *Δελτίον Πληροφοριών Σ.Ε.Β.* Αρ. 91, 15/4/1966 και Αρ. 141, 15/4/1968, *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 239, 15/6/1972). Η ενεργή παρουσία των βιομηχάνων αυτών στα διοικητικά όργανα του Συνδέσμου, καλύπτει ολόκληρη την περίοδο, τουλάχιστον μέχρι και το 1979¹¹. Μάλιστα, το 1974, η εκπροσώπησή τους ενισχύεται με την εκλογή στο Διοικητικό Συμβούλιο του Συνδέσμου, συγγενικών τους προσώπων (Π. Δράκος, Α. Κατσάμπας, Αλ. Αθανασιάδης, Γ. Τσάτσος) ή εκπροσώπων των επιχειρήσεών τους (Θ. Παπαλεξόπουλος, Αν. Αβέρωφ, Στ. Μαντζαβίνος) (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 285, 16/5/1974).

Οι επιχειρήσεις των στελεχών αυτών¹² του Συνδέσμου συγκαταλέγονται σταθερά, τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1960, ανάμεσα στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις, με βάση το ύψος των συνολικών, των παγίων και των ιδίων κεφαλαίων τους, καθώς και των εξαγωγών τους. Ωστόσο, η κατηγορία στην οποία εμφανίζεται η μεγαλύτερη συγκέντρωση των επιχειρήσεων αυτών, στις κορυφαίες θέσεις της σχετικής κατάταξης, είναι αυτή, με κριτήριο τον αριθμό των εργαζόμενων που απασχολούν¹³. Το δεδομένο

¹⁰ Ο Παπαστράτος θα πεθάνει ένα χρόνο αργότερα, το 1973 (Πανσεληνά – Μαυροειδή 2007: 418).

¹¹ Ο Ν. Δρίτσα πεθαίνει το 1977, ο Μποδοσάκης Αθανασιάδης και ο Λ. Κανελλόπουλος το 1979 (Πανσεληνά – Μαυροειδή 2007: 365, 376 και 419).

¹² Ενδεικτικά, αναφέρω, Μποδοσάκης Αθανασιάδης: ΛΑΡΚΟ, Α.Ε.Ε. Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων, Χημικές Βιομηχανίες Βορείου Ελλάδος Α.Ε., Α.Ε. Ελληνικού Πυριτιδοποιείου και Καλυκοποιείου κ.α., Γ. Δράκος: ΙΖΟΛΑ κ.α., Λ. Κανελλόπουλος: Α.Ε. Τσιμέντων ΤΙΤΑΝ, Χρ. Κατσάμπας: Πειραϊκή – Πατραϊκή Βιομηχανία Βάμβακος Α.Ε., Αλ. Τσάτσος: Α.Γ.Ε.Τ. (Δρίτσα – Καψή 2004).

¹³ Για τις σχετικές λίστες που καταρτίζει ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, βλ. ενδεικτικά, *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 159, 15/2/1969, τ. 160, 28/2/1969, τ. 161, 15/3/1969 και τ. 170, 31/7/1969, τ. 335, 15/6/1976, τ. 337, 15/7/1976, τ. 338, 31/7/1976, 339 – 340, 31/8/1976, τ. 344, 31/10/1976

αυτό, σε συνδυασμό με τη σταθερή παρουσία, από τη δεκαετία του 1960, του Κ. Δρακόπουλου, εκ μέρους των Ελληνικών Ναυπηγείων, της μεγαλύτερης επιχείρησης από την άποψη του μεγέθους απασχόλησης, στο Διοικητικό Συμβούλιο του Συνδέσμου, από τη θέση του αντιπροέδρου (Σ.Ε.Β. 1967, *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 285, 16/5/1974), υπογραμμίζει το ρόλο του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων ως εργοδοτικής οργάνωσης.

Ως προς τους κλάδους προέλευσης των κορυφαίων στελεχών της διοίκησης του Συνδέσμου, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μια σχετική ισορροπία ανάμεσα στους τομείς των καταναλωτικών, των ενδιάμεσων και των κεφαλαιουχικών αγαθών. Έτσι, ο πρόεδρος του Συνδέσμου, Δ. Μαρινόπουλος, ο επίτιμος πρόεδρος, Χρ. Κατσάμπας και ο αντιπρόεδρος (και πρόεδρος του Συνδέσμου Βιομηχάνων Βορείου Ελλάδος), Β. Αντωνιάδης προέρχονται από κλάδους καταναλωτικών αγαθών -οι δύο τελευταίοι από τις κλωστοϋφαντουργίες. Ο Γ. Δράκος, ο Λ. Κανελλόπουλος και ο Αλ. Τσάτσος από κεφαλαιουχικούς κλάδους – οι δύο τελευταίοι από τις τσιμεντοβιομηχανίες- ενώ τέλος, ο όμιλος επιχειρήσεων του Μποδοσάκη Αθανασιάδη επεκτείνεται τόσο σε ενδιάμεσους κλάδους (Α.Ε.Ε. Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων, Χημικές Βιομηχανίες Βορείου Ελλάδος) όσο και σε κεφαλαιουχικούς (ΛΑΡΚΟ, ΠΥΡ – ΚΑΛ).

4. Βασικά προβλήματα και ελλείψεις (II)

Ωστόσο, η αναφορά στις καταστατικές αλλαγές, τις οργανωτικές τομές στη μορφή του Συνδέσμου και τη σύνθεση των διοικητικών οργάνων του αποτελούν την εμφανή μόνο πλευρά των προσανατολισμών και της αντιπροσωπευτικής λειτουργίας του. Κι αυτό γιατί ούτε η θεσμοποίηση ενός «Συμβουλίου Πρώην Προέδρων» ούτε ο εντοπισμός μιας ηγετικής ομάδας που κατέχει μια βαρύνουσα θέση στη διοίκηση του Συνδέσμου απαντούν αυτομάτως το ερώτημα του τρόπου και του βαθμού της επιρροής κάποιων στελεχών στην τελική διαμόρφωση των αποφάσεων του Συνδέσμου. Έτσι, προκύπτει, για παράδειγμα, το ερώτημα σε ποιο βαθμό τα στελέχη αυτά επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, μέσα από μια ισχυρή, πλειοψηφική εκπροσώπησή τους στη διοίκηση και κατά πόσο η επιρροή τους είναι αποτέλεσμα μιας άτυπης ιεραρχίας, στη βάση της ισχύος των επιχειρήσεών τους, μέσα από στεγανές διαδικασίες, παράλληλες με τις προβλεπόμενες από το καταστατικό λειτουργίας του Συνδέσμου. Επομένως, η συνολική

ανασύνθεση των πραγματικών αντιπροσωπευτικών λειτουργιών του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων θα απαιτούσε τη διερεύνηση δύο ακόμη εφαπτόμενων πεδίων: αφενός, της αφανούς οργανωτικής δομής¹⁴ και αφετέρου, της ειδικής βαρύτητας κλάδων της βιομηχανικής παραγωγής (ή ακόμη και μεμονωμένων επιχειρήσεων) και ενδεχόμενων οικονομικών ανακατατάξεων που αντανακλώνονται στο ειδικό βάρος που μπορεί να καταλαμβάνουν οι εκπρόσωποί τους στη διοίκηση του Συνδέσμου¹⁵.

Για τον πρώτο παράγοντα, εύγλωττη είναι η σχετική αναφορά του Δημήτρη Μαρινόπουλου, στο πρώτο προλογικό σημείωμα της επετειακής έκδοσης για τα 100 χρόνια του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, ο οποίος, με αφοπλιστική ειλικρίνεια, θα σημειώσει για την ανάδειξή του στην προεδρία του Συνδέσμου, για πρώτη φορά το 1966: «Οι γεροντότεροι αισθάνθηκαν τις ανάγκες της εποχής και θέλησαν να βάλουν νέο αίμα επιλογής προσώπων στη διοίκηση του ΣΕΒ [...] Δεν έκαναν μόνο αυτό, έδωσαν, από μια μεριά, την ελευθερία δράσης σε αυτούς που εμπιστεύτηκαν τον Σύνδεσμο και τα οικονομικά μέσα να προχωρήσουν σε μια μεταβολή των συνθηκών λειτουργίας και κοινωνικής ένταξης του ΣΕΒ. Δηλαδή, ως τότε ο Σύνδεσμος ήταν ένα κλειστό επαγγελματικό συμβούλιο [...] Εάν ανατρέξετε στα πεπραγμένα εκείνων των χρόνων, θα βρείτε ότι έξω από τα διοικητικά πρόσωπα υπάρχει καταστατική διάταξη για το Συμβούλιο των Γερόντων, το οποίο έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα στη Διοίκηση [...] Παρόλο που οι πρόεδροι άλλαζαν, η πολιτική είχε ενότητα και συνέχεια. Οι Γέροντες, όταν μου πρότειναν να γίνω πρόεδρος του ΣΕΒ, μου έδωσαν την ελευθερία να εκφράσω μια καινούργια πολιτική και, φυσικά, μου ζήτησαν να τους πω πώς σκέφτομαι αυτή την πολιτική» (παρατίθεται στο Πανσεληνά – Μαυροειδή 2007: 19 – 20).

Για το δεύτερο παράγοντα, ο οποίος νομίζω πως είναι και ο πιο καθοριστικός, απαιτείται μια αναλυτική εξέταση των οικονομικών εξελίξεων και των ανακατατάξεων στο επίπεδο της παραγωγής, η οποία, όπως σημειώθηκε, λείπει από την εργασία αυτή. Σε κάθε περίπτωση, νομίζω πως η ανάλυση δε μπορεί να εξαντλείται στο πρόσωπο του

¹⁴ Αφανούς, ακόμη και αν επενδύεται με μια «θεσμική μορφή», όπως το «Συμβούλιον πρώην Προέδρων».

¹⁵ Συναφές είναι και το ζήτημα της θέσης που κατέχει στην επιχείρηση την οποία εκπροσωπεί στο Σύνδεσμο ένα μέλος του. Έτσι, ο Μαυρογορδάτος παρατηρεί πως το 1982 έρχεται στο προσκήνιο μια νέα γενιά διευθυντικών στελεχών, ενώ τα παραδοσιακά ονόματα του βιομηχανικού κεφαλαίου αποσύρονται (Μαυρογορδάτος 1988: 150 – 151).

προέδρου του Συνδέσμου¹⁶ ή έστω, στα κορυφαία μέλη της διοίκησης, καθώς η διαδικασία ανάδειξης στα αντίστοιχα αξιώματα, αλλά και η σύνθεση του Γενικού Συμβουλίου του Συνδέσμου, είναι προϊόν προσυμφωνημένων επιλογών, που προϋποθέτουν μια αναλογικότητα σε όλη την κλίμακα των πολυάνθρωπων οργάνων του¹⁷. Διαφορετικά, μια ερμηνεία η οποία θα έμενε στον κλάδο προέλευσης του προέδρου του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων ή στη δυναμικότητα της επιχείρησής του¹⁸ θα αδυνατούσε να εξηγήσει τη συνοχή των πολιτικών του Συνδέσμου γύρω από στρατηγικής σημασίας ζητήματα¹⁹, όπως η προσήλωση στην ευρωπαϊκή προοπτική της ελληνικής βιομηχανίας ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και τη Συμφωνία Σύνδεσης με την Ε.Ο.Κ.²⁰, παρά τις ετερόκλητες καταβολές των διατελεσάντων προέδρων.

¹⁶ Μια τέτοια περίπτωση, όχι απαραίτητα ακραία για τους κοινούς τόπους που φαίνεται ότι επικρατούν σε κύκλους του Συνδέσμου, συνιστά και η ερμηνεία που υιοθετεί ο Γιώργος Τσάτσος, πρώην αντιπρόεδρος του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, για τα «ανοίγματα» της προεδρίας Μαρινόπουλου, κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, τα οποία θα μάς απασχολήσουν στην εργασία. Θα υποστηρίξει λοιπόν ο Τσάτσος, σε εκδήλωση που διοργάνωσαν το Μάρτη του 2008, ο Όμιλος *economia* και το *economia BUSINESS TANK*, με θέμα «Ο ΣΕΒ και οι δομές της Ελληνικής Οικονομίας»: «Ήταν ευτύχημα για το Σύνδεσμο τότε ότι ο Δημήτρης Μαρινόπουλος, ο οποίος προήρχετο από τον τομέα των καταναλωτικών αγαθών, γιατί ο Σύνδεσμος μέχρι τότε κυριαρχείτο από τις βαριές κατά γενικό κανόνα βιομηχανίες, οι οποίες διαπραγματεύονταν με τις εκάστοτε κυβερνήσεις με ένα τρόπο από θέση δυνάμεως. Τώρα ο Σύνδεσμος έπρεπε να διαπραγματευτεί από μια θέση αδυναμίας, έχοντας μια εχθρική γενικά κυβέρνηση και μια ακόμη εχθρικότερη κοινή γνώμη. Οπότε ο Δημήτρης αντιλήφθηκε ότι δεν είναι δυνατό πλέον να ζητούμε έστω ό,τι εμείς νομίζαμε δίκαια αιτήματα, αλλά έπρεπε κατά κάποιο τρόπο να πείσουμε και την κοινή γνώμη [...] και να συμπλεύσουμε μαζί της. Εκείνη την εποχή η παραδοσιακή βιομηχανία μάλιστα κριτικάριζε τον Δ. Μαρινόπουλο ότι δεν έπαιρνε πιο σθεναρή στάση και δεν πολεμούσε πιο δυνατά για τα δικαιώματά μας [...] Οπότε έγινε μια αλλαγή νοοτροπίας στο Σύνδεσμο, μια ριζική αλλαγή νοοτροπίας [...] Και ο Δημήτρης σωστά αντιλήφθηκε ακριβώς διότι προήρχετο από τον τομέα πιο πολύ καταναλωτικών αγαθών και κατάλαβε ότι πρέπει να πείσουμε και δεν φτάνει να επιβάλλουμε τις απόψεις μας» (www.economia.gr).

¹⁷ Για μια αναφορά σε αυτή τη διαδικασία, βλ. και Μαυρογορδάτος 2009: 100 - 101

¹⁸ Ενδιαφέρον άλλωστε, παρουσιάζει και το γεγονός ότι η ΦΑΜΑΡ (η φαρμακοβιομηχανία Μαρινόπουλου), απείχε πολύ από τις μεγάλες εταιρείες των προηγούμενων προέδρων του Συνδέσμου, σε όλες τις σχετικές κατατάξεις, καθώς, το έτος 1974, μόνο ως προς το ύψος της εργατικής απασχόλησης συγκαταλεγόταν μεταξύ των 100 μεγαλύτερων βιομηχανιών (74^η) (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 335, 15/6/1976, τ. 337, 15/7/1976, τ. 338, 31/7/1976, 339 – 340, 31/8/1976, τ. 344, 31/10/1976). Παρόλα αυτά, ο Μαρινόπουλος υπήρξε από τους μακροβιότερους προέδρους στην ιστορία του Σ.Ε.Β. και διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του Συνδέσμου.

¹⁹ Αλλά και για ζητήματα τακτικής, μεγάλο όμως, οικονομικού ενδιαφέροντος -βραχυπρόθεσμα τουλάχιστον- για την ελληνική βιομηχανία, όπως οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν στις ελληνικές εξαγωγές κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων προς την Κοινή Αγορά, τις παραμονές της ένταξης στην Ε.Ο.Κ. Όπως θα δούμε, παρά τη μεγάλη βαρύτητα των κλωστοϋφαντουργιών στις κορυφές της διοίκησης του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων (Κατσάμπας, Αντωνιάδης), η αντίδραση του Συνδέσμου υποτάχτηκε σε πολιτικούς υπολογισμούς, ευθυγραμμιζόμενη με την κυβερνητική τακτική.

²⁰ Χαρακτηριστική εξέλλου, υπήρξε η προσήλωση του Γ. Δράκου στην ευρωπαϊκή προοπτική, ακόμη και όταν η ΙΖΟΛΑ βρέθηκε στα πρόθυρα της χρεοκοπίας (Δράκος 1980: 129 – 131).

Με βάση τα παραπάνω, νομίζω ότι η απάντηση των ερωτημάτων που αφορούν στη σύνθεση και τις εκπροσωπήσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων θα απαιτούσε αφενός, την πρόσβαση σε πληροφορίες που θα φώτιζαν τη λειτουργία και το ρόλο στεγανών μηχανισμών στο εσωτερικό του, με την αναγκαστική προσφυγή σε προφορικές μαρτυρίες και αφετέρου, τη στάθμιση των πραγματικών διεργασιών στο επίπεδο της παραγωγής, προκειμένου οι υποκειμενικές ή μεταχρονολογημένες αναγνώσεις μιας προηγούμενης περιόδου να ελέγχονται από τις υλικές τους αφετηρίες. Επιπλέον, χρήσιμη θα ήταν, ίσως, και η εξέταση των Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητηρίων, για τον εντοπισμό βιομηχανικών επιχειρήσεων που δε συμμετέχουν στο Σύνδεσμο Ελλήνων Βιομηχάνων, των ποιοτικών χαρακτηριστικών και των μεγεθών τους, καθώς και πιθανών τοποθετήσεών τους έναντι του Συνδέσμου και των πολιτικών επιλογών του.

5. Οι δημόσιες παρεμβάσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων για την ευρωπαϊκή προοπτική του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού

Οι αδυναμίες και τα προβλήματα που εκτέθηκαν προηγουμένως θέτουν, σε μεγάλο βαθμό, και τα όρια στην εξέταση του θέματος, έτσι όπως αυτό παρουσιάστηκε πιο πάνω: μακριά από την προβληματική περί ψευδούς συνείδησης και ιδεολογικής εξαπάτησης²¹, προσπάθησα να εξετάσω τις δημόσιες παρεμβάσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων αναφορικά με το ερώτημα της ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., χωρίς να επιχειρώ την αξιολόγηση της ευρωπαϊκής πολιτικής του Συνδέσμου στο πεδίο της οικονομίας ή την αντιστοίχισή της με τις πρακτικές των βιομηχάνων στο επίπεδο των επιχειρήσεων –κάτι που θα απαιτούσε, εκτός των άλλων, και διεύρυνση των χρονικών ορίων της υπό εξέταση περιόδου.

Στον πυρήνα της προβληματικής της εργασίας, βρίσκεται η πολιτική του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, ως μια, υπό επεξεργασία ακόμη, στον απόηχο της μεταπολίτευσης, νέα ηγεμονική πολιτική, η οποία επιχειρεί να πετύχει την εκπροσώπηση των κυριαρχούμενων τάξεων, εντός του μακροπρόθεσμου καπιταλιστικού συμφέροντος. Η οριοθέτηση αυτή απαντάει, ίσως, και σε μια ενδεχόμενη ένσταση, αναφορικά με τα

²¹ Για τις εντάσεις με τις οποίες είναι συνυφασμένη η εμφάνιση της έννοιας της ιδεολογίας, στο πλαίσιο της μαρξιστικής προβληματικής, βλ. Σωτήρης 2004: 311 – 325. Για μια κριτική στη σύλληψη της ιδεολογίας ως εξαπάτησης των μαζών, βλ. Πουλιαντζάς 2001: 39 - 48

χρονικά όρια εντός των οποίων περιορίζεται η εργασία: η ανοιχτή διακήρυξη του Συνδέσμου υπέρ της πλήρους ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., λαμβάνει χώρα ήδη από το 1970, σε μια περίοδο, όπου η πρόσφατη αποπομπή της χώρας από το Συμβούλιο της Ευρώπης καθιστούσε ανάλογες πρωτοβουλίες «ύποπτες» για το στρατιωτικό καθεστώς²², ενώ από την άλλη, η τυπική έναρξη της ισχύος της Συνθήκης Προσχώρησης, τοποθετείται την 1/1/1981. Ωστόσο, η κατάρρευση των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών συντεταγμένων που είχε επιβάλει το στρατιωτικό καθεστώς και η απελευθέρωση ενός διάχυτου κοινωνικού ριζοσπαστισμού, καθιστούν, υποχρεωτικά, το 1974, ένα έτος ορόσημο, για τη χάραξη των αστικών στρατηγικών εκπροσώπησης των κυριαρχούμενων τάξεων και τη διαμόρφωση μιας νέας αστικής ηγεμονίας. Από την άλλη, το 1979, με την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης, κλείνει για τον ίδιο το Σύνδεσμο Ελλήνων Βιομηχάνων, μια περίοδος αναζητήσεων, ως προς τις στρατηγικές συνεπαγωγές της ευρωπαϊκής προοπτικής, ενώ σηματοδοτεί, ταυτόχρονα, και την τροποποίηση του συσχετισμού δύναμης εντός των χώρων δουλειάς υπέρ της εργοδοσίας, με την υποχώρηση του εργοστασιακού κινήματος, την ευόδωση βασικών προτεραιοτήτων της πολιτικής του Συνδέσμου και, σε τελική ανάλυση, την εξάλειψη μιας σειράς προϋποθέσεων που όρισαν τη μεταπολιτευτική κοινωνική και ιδεολογική ρευστότητα.

Η οπτική αυτή προσδίδει στις δημόσιες παρεμβάσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων και την ιδιαίτερη σημασία τους, καθώς, πέρα από την έκφραση των θέσεων του συλλογικού φορέα των βιομηχάνων, στο κρίσιμο θέμα της ευρωπαϊκής προοπτικής, οι παρεμβάσεις αυτές συνιστούν, ταυτόχρονα, ιδεολογικές πρακτικές για τη νομιμοποίηση των πολιτικών προτεραιοτήτων του Συνδέσμου και για τη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης αντίληψης γύρω από τις κοινωνικές και πολιτικές συνεπαγωγές της ένταξης στην Ε.Ο.Κ. Επιπλέον, κάθε δημόσια παρέμβαση, εκτός από τις επιδιώξεις της, μαρτυρά, μέσα από τις ιεραρχήσεις και τις ενδεχόμενες αποσιωπήσεις της, τα όρια που της θέτει η πολιτική, κοινωνική και ιδεολογική συγκυρία. Σε αυτή τη βάση, η εργασία επιχειρεί, μέσα από την έμφαση στη στάθμιση των κοινωνικών και πολιτικών

²² Για τη συνέντευξη τύπου του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, με την οποία διακηρύσσει την επιδίωξη της πλήρους ένταξης στην Ε.Ο.Κ., σε χρόνο συντομότερο των προβλεπόμενων από τη Συμφωνία Σύνδεσης, βλ. Μοσχονάς 1990: 62 – 63. Για το κείμενο της συνέντευξης, βλ. *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 184, 28/2/1970. Για την αποπομπή της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης και τις πολιτικές της συνέπειες, βλ. Πεσμαζόγλου 1999: 98 - 102

παραμέτρων που επικαθορίζουν τις τοποθετήσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, να καταγράψει τους καταναγκασμούς στους οποίους υποβάλλει η παρέμβαση του πόλου της εργασίας την υπό διαμόρφωση ηγεμονική πολιτική του βιομηχανικού κεφαλαίου.

6. Οι πηγές

Ως προς τις πηγές στις οποίες βασίζεται η εξέταση της ευρωπαϊκής διάστασης της πολιτικής του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων, αυτές συνίστανται στο Δελτίο του Συνδέσμου, τους τόμους των υλικών του Βιομηχανικού Συνεδρίου και της Συνάντησης των Αθηνών, με θέμα την ευρωπαϊκή προοπτική της ελληνικής βιομηχανίας, του 1975, καθώς και στις εκθέσεις του Συνδέσμου για την ελληνική βιομηχανία των ετών 1975 – 1977. Από τα παραπάνω υλικά, το Δελτίο αποτελεί μια ακτινογραφία των δημόσιων τοποθετήσεων και παρεμβάσεων του Συνδέσμου, καθόλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, προσφέροντας τη δυνατότητα εντοπισμού των διαφορετικών ιεραρχήσεων, ανάλογα με τη συγκυρία των πολιτικών, κοινωνικών, αλλά και των οικονομικών εξελίξεων, καθώς και των υπαρκτών μετατοπίσεων στην πολιτική του. Η μελέτη των υλικών του Βιομηχανικού Συνεδρίου και της Συνάντησης των Αθηνών, που διεξάγονται στις αρχές και στα τέλη του 1975 αντίστοιχα, είναι επιβεβλημένη, καθώς, εκτός από τη σκιαγράφηση της τοποθέτησης του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων κατά τη συγκυρία διεξαγωγής τους, μάς βοηθούν να σχηματίσουμε μια πιο σφαιρική εικόνα, ως προς τις στρατηγικές επιδιώξεις του Συνδέσμου, σε έναν πιο μακροπρόθεσμο ορίζοντα, αναφορικά τόσο με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της αναπτυξιακής στρατηγικής που υιοθετεί όσο και με τις στρατηγικές συνεπαγωγές του ευρωπαϊκού εγχειρήματος. Τέλος, οι εκθέσεις του Συνδέσμου αξιοποιούνται όχι σε σχέση με τα οικονομικά δεδομένα που παρουσιάζουν, αλλά με τις αναλυτικές εκθέσεις για την ετήσια δράση της διοίκησης του Συνδέσμου, στο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στις τακτικές συνελεύσεις του. Για αυτό το λόγο, η αναφορά σε αυτές σταματά στο έτος 1977, καθώς στο εξής, οι ετήσιες εκθέσεις παύουν να αναφέρονται στην πολιτική δράση του Συνδέσμου, αρκούμενες μόνο στην παράθεση των οικονομικών εξελίξεων. Επομένως, η άντληση των σχετικών πληροφοριών για τα έτη 1978 και 1979, γίνεται από το Δελτίο του Συνδέσμου, το οποίο φιλοξενεί εκτενή αφιερώματα στις ετήσιες τακτικές συνελεύσεις.

Οι παραπάνω εκδόσεις του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων έχουν διττό χαρακτήρα: από τη μια, αποτελούν, τυπικά, τις τακτικές ή έκτακτες διόδους επικοινωνίας του Συνδέσμου με τα μέλη του, επιχειρώντας να διαδώσουν και να καταστήσουν στα τελευταία πιο εύληπτη (και εύπεπτη) την πολιτική γραμμή της διοίκησης. Από την άλλη όμως, αποτελούν, ταυτόχρονα, τη δημόσια παρέμβαση του Συνδέσμου, που ειδικά, στις περιπτώσεις του Βιομηχανικού Συνεδρίου και της Συνάντησης των Αθηνών, όπου παρευρίσκονται εκπρόσωποι του αστικού πολιτικού και διοικητικού προσωπικού, συγκεντρώνει τα φώτα της δημοσιότητας και προσλαμβάνει τελικά, χαρακτήρα κεντρικού πολιτικού γεγονότος²³. Με βάση τα παραπάνω, η ανάγνωση και η ανάλυση των υλικών του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων επιχειρεί να προσεγγίσει τη δυναμική των κειμένων, όχι απλώς ως διακηρυγμένων θέσεων, αλλά και ως ενεργών παρεμβάσεων.

Εκτός όμως, των εκδόσεων του Συνδέσμου, επιχειρήθηκε και η συστηματική ανάγνωση της εβδομαδιαίας οικονομικής εφημερίδας Οικονομικός Ταχυδρόμος και του περιοδικού Αντί, προκειμένου να σκιαγραφηθούν πληρέστερα η συγκυρία, τα επίδικα και οι αντιθέσεις εντός των οποίων διαμορφώθηκε η τοποθέτηση των βιομηχάνων. Ειδικότερα, ως προς τον Οικονομικό Ταχυδρόμο, η επιλογή της εφημερίδας έγινε με βάση τόσο την αναγνώριση της κομβικής σημασίας της από τον ίδιο το Σύνδεσμο (είναι εντυπωσιακά πυκνές οι αναφορές του Δελτίου και των ετήσιων εκθέσεων σε αρθρογραφία της εφημερίδας, ενώ συχνά δίνεται και η εντύπωση ενός οιοσεί διαλόγου ανάμεσα στην εφημερίδα και τη διοίκηση του Συνδέσμου, ο οποίος παίρνει ενίοτε και ρητές διαστάσεις) όσο και της πλειάδας των δημοσιεύσεων κειμένων του ίδιου του Συνδέσμου, που δε συμπεριλαμβάνονται –τουλάχιστον σε πλήρη μορφή- στο Δελτίο ή δημοσιεύσεων που αφορούν στην ενταξιακή διαδικασία. Στην επιλογή της συγκεκριμένης εφημερίδας όμως, οδήγησε και η ιδιαίτερη θέση του εκδοτικού συγκροτήματος στο οποίο ανήκει, κατά την μεταπολιτευτική συγκυρία: σε μια συγκυρία προϊούσας αποσύνθεσης του «Κέντρου», με ρητό ευρωπαϊκό προσανατολισμό -χωρίς τις ωραιοποιήσεις που θα επέβαλλαν οι τακτικοί υπολογισμοί μιας φιλοκυβερνητικής

²³ Χαρακτηριστικά, για τη διάσταση και τη λειτουργία αυτή των εκδηλώσεων του Συνδέσμου, βλ. τις σχετικές αναφορές των εκπροσώπων της Αριστεράς στο συνέδριο του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας, με θέμα την επικείμενη ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ., το Φλεβάρη του 1978, στη Συνάντηση των Αθηνών, ως το χαρακτηριστικότερο δείγμα της τοποθέτησης των βιομηχάνων έναντι της ενταξιακής προοπτικής (Τ.Ε.Ε. 1978).

τοποθέτησης- ο οποίος αποτελεί το βασικό πρόσκομμα στην προσέγγιση με το δυναμικά ανερχόμενο σοσιαλιστικό αντιπολιτευτικό πόλο, ο Οικονομικός Ταχυδρόμος αποτελεί ένα εργαστήριο επεξεργασίας μιας εναλλακτικής αστικής ηγεμονίας, με ορίζοντα τον «εξευρωπαϊσμό». Με βάση αυτές τις εκτιμήσεις, η αξιοποίηση του Οικονομικού Ταχυδρόμου ως πηγής για το θέμα, γίνεται πάντα με μια «μεροληψία» ως προς το ρόλο και τις επιδιώξεις του, και για αυτό έχει κριθεί σκόπιμη, σε πολλά σημεία της εργασίας, μια σχολιασμένη παράθεση των αντιλήψεων που υποστηρίζονται στην εφημερίδα.

Η ιδιαίτερη θέση του περιοδικού Αντί αποτελεί και το βασικό λόγο αξιοποίησης του συγκεκριμένου εντύπου, ως πηγής: υιοθετώντας μια σχετική απόσταση από το κομματικό τοπίο της Αριστεράς, γαλουχημένο στις αναζητήσεις της «πολιτιστικής επανάστασης» της δεκαετίας του 1960, για μια άλλη, αριστερή – λαϊκή αντιηγεμονία²⁴, το Αντί αποτελεί ένα εργαστήριο διαλόγου και επεξεργασιών διαφορετικών ρευμάτων της αριστερής σκέψης για τη φυσιογνωμία μιας σύγχρονης αριστερής τοποθέτησης. Η ιδιαιτερότητα αυτή δίνει τη δυνατότητα στο συστηματικό αναγνώστη του περιοδικού να βρει αναφορές σε ζητήματα που δεν αποτελούν το προνομιακό πεδίο τοποθέτησης των αρτηριοσκληρωτικών κομματικών μηχανισμών της Αριστεράς, όπως, για παράδειγμα, το κίνημα του εργοστασιακού συνδικαλισμού ή τα πρώτα σκιρτήματα του οικολογικού κινήματος, και τα οποία παίζουν ένα βασικό ρόλο στην κατανόηση της πολιτικής του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων. Από την άλλη, και σε αυτή την περίπτωση, καθώς το περιοδικό φέρει το χνάρι των αριστερών «κοινών τόπων» της περιόδου στην οποία παρεμβαίνει, επιβάλλεται μια ορισμένη αποστασιοποίηση από τα συμπεράσματα τα οποία μπορεί να υιοθετεί με μια σχετική ευκολία.

Τέλος, προκειμένου να σχηματιστεί μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για θέματα στα οποία η αναφορά του Οικονομικού Ταχυδρόμου και του Αντί μπορεί να είναι ελλιπής ή αποσπασματική ή προκειμένου να φωτιστούν και άλλες διαστάσεις από μια ενδιαφέρουσα οπτική γωνία που δε διαφαίνεται στα παραπάνω έντυπα, η εργασία καταφεύγει, επιλεκτικά, σε σχετική αρθρογραφία των περιοδικών Σύγχρονα Θέματα και ο Πολίτης. Επιπλέον, βοηθητική υπήρξε και η εξοικείωση, μέσα από προηγούμενη σεμιναριακή εργασία μου, με το περιεχόμενο των υλικών του συνεδρίου του Τεχνικού

²⁴ Για τις καταβολές αυτές των αναζητήσεων του Αντί, συνυφασμένες με την προσωπική διαδρομή του εκδότη του, βλ. Μπιτσάκης 2009: 25 - 27

Επιμελητηρίου Ελλάδας, με θέμα «Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι Έλληνες Μηχανικοί», το οποίο διεξάγεται το Φλεβάρη του 1978, και δίνει μια αρκετά αναλυτική εικόνα των οπτικών ολόκληρου σχεδόν του φάσματος του ελληνικού πολιτικού κόσμου, σε μια κρίσιμη για το ενταξιακό εγχείρημα συγκυρία.

Κεφάλαιο Α΄ - Η στάση του Σ.Ε.Β. την επαύριο της κατάρρευσης της δικτατορίας

Από την πρώτη στιγμή της κατάρρευσης του στρατιωτικού καθεστώτος, ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων (στο εξής Σ.Ε.Β.) θα δείξει εντυπωσιακά αντανακλαστικά προσαρμογής στα νέα δεδομένα που διαμορφώνει η μετάβαση στη Δημοκρατία. Ήδη από τις 24 Ιούλη, ο Σύνδεσμος θα δημοσιοποιήσει ανακοίνωσή του, με την οποία προχωρά σε αυτοκριτική για το γεγονός ότι δεν επέδειξε την αναγκαία στάση αδιαλλαξίας απέναντι στη δικτατορία, ενώ διατρανώνει τη στήριξή του στους πολιτικούς, υπογραμμίζοντας παράλληλα τις ευθύνες τους για την ομαλή έξοδο από την πολιτική κρίση²⁵ (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 290, 31/7/1974). Ταυτόχρονα, στο πρώτο τεύχος του Δελτίου του, που θα κυκλοφορήσει μια εβδομάδα μετά την πτώση της χούντας, θα δημοσιεύσει δύο κεντρικά άρθρα, με τους χαρακτηριστικούς τίτλους «Μεταστροφή» και «Πυροδότηση», όπου αφενός, τονίζει τη δημιουργία ευνοϊκού κλίματος που σηματοδοτεί η μεταπολίτευση για την πραγματοποίηση νέων παραγωγικών επενδύσεων και τη μεγιστοποίηση της βιομηχανικής παραγωγής, την ανάγκη για αύξηση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων και των συνταξιούχων που θα σημάνει και αυξημένη ζήτηση, καθώς και την ανάγκη προτεραιότητας στην εξαγωγική δραστηριότητα, ενώ αφετέρου, προκρίνει την αναπτυξιακή δυναμική ως την καταλληλότερη μέθοδο για την υπέρβαση των πληθωριστικών πιέσεων, καθώς εκτιμά ότι τα αρχικά θετικά αποτελέσματα της αποθέρμανσης της οικονομίας έχουν δείξει τα όριά τους. Επιπλέον, η πορεία αποκατάστασης των ελεύθερων θεσμών, η αξιοποίηση της γεωγραφικής γειτνίασης με τις ραγδαία αναπτυσσόμενες χώρες του τρίτου κόσμου και η υπέρβαση των εμποδίων που έθετε η δικτατορία στην πορεία προς την Κοινή Αγορά ορίζουν για το Σ.Ε.Β. και το αντικειμενικό φάσμα των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της ελληνικής οικονομίας (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 290, 31/7/1974). Μάλιστα, λίγο αργότερα, σε κεντρικό άρθρο επόμενου τεύχους, με τίτλο «Η πλήρης εισδοχή», θα διατυπωθεί ρητά η επιδίωξη της πλήρους ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., ως οργανικό τμήμα της αναπτυξιακής στρατηγικής

²⁵ Η ανακοίνωση αυτή μάλιστα, θα προκαλέσει ιδιαίτερα θετικές εντυπώσεις, για την ανεπιφύλακτη στήριξη που προσφέρει στην κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού. Χαρακτηριστικά, στο πρώτο φύλλο του «Οικονομικού Ταχυδρόμου» μετά την πολιτική αλλαγή, ο διευθυντής του, Γ. Μαρίνος, θα χαρακτηρίσει την ανακοίνωση «συγκινητική έκπληξη», εκλαμβάνοντάς την ως την πιο εντυπωσιακή ένδειξη «εθνικής ομοψυχίας» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1057, 1/8/1974).

της ελληνικής οικονομίας, μετά τα θετικά αποτελέσματα που επέφερε η Σύνδεση (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 293, 15/9/1974).

Η στάση αυτή του Σ.Ε.Β., αμέσως μετά την κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς μαρτυρά τις βασικές ορίζουσες της πολιτικής του, που παραμένουν ενεργές, καθόλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Συνοπτικά, οι ορίζουσες αυτές μπορούν να κωδικοποιηθούν στα εξής: α) αναγνώριση από τη μεριά του Σ.Ε.Β. της ανάγκης αποκατάστασης του κύρους των βιομηχάνων, που, μαζί με τις υπόλοιπες οργανώσεις του επιχειρηματικού κόσμου, πρέπει να αποκρούσουν την κατηγορία των συνεργατών της χούντας – μιας κατηγορίας που δεν εκτοξεύεται αποκλειστικά από την Αριστερά, αλλά προέρχεται, με πιο προσεκτικό, πλην σαφέστατο τρόπο, και από τμήμα του Τύπου, με το οποίο διατηρούν προνομιακές σχέσεις²⁶ - και να κερδίσουν ερείσματα σε τμήματα της «κοινής γνώμης», β) την παραδοχή από το Σ.Ε.Β. της ανάγκης δημιουργίας ενός υλικού υποστρώματος συναίνεσης προς το νέο καθεστώς για τις εργαζόμενες μάζες, την οποία προσπαθούν να εντάξουν σε μια ορισμένη αναπτυξιακή στρατηγική, μέσω της αύξησης της εσωτερικής ζήτησης²⁷ και γ) την προσπάθεια εμπέδωσης μιας εξωστρεφούς και δυναμικής αναπτυξιακής στρατηγικής για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, με έμφαση στην εξαγωγική διάσταση της ελληνικής οικονομίας και όχημα τη διείσδυση στις αγορές των ανερχόμενων οικονομικά και γεωπολιτικά πετρελαιοπαραγωγών χωρών και την ενσωμάτωση στην Κοινή Αγορά.

Η πολιτική αυτή του Σ.Ε.Β. που συνίσταται σε μια «φυγή προς τα μπρος»²⁸, θέτει ως πρώτιστο όρο για την επίτευξη μιας αδιατάρακτης αναπτυξιακής πορείας την

²⁶ Ενδεικτικά, βλ. το άρθρο του Κ. Κόλμερ, συνεργάτη του Οικονομικού Ταχυδρόμου, με τίτλο «Το πρώτο βήμα έγινε, τώρα έρχεται η σειρά των ουσιαστικών μεταβολών», όπου επιχειρείται και μια πρώτη «κατανομή ευθυνών», με τη στηλίτευση της στάσης των «παραγωγικών τάξεων» της χώρας, από την κρίση του 1965 μέχρι την πτώση της δικτατορίας, με αιχμή, όχι απλώς την ανοχή και την κολακεία, αλλά και την εκμετάλλευση και προτροπή των «εκάστοτε κρατούντων» κατά τη διαχείριση των κοινών. Μάλιστα, ο αρθρογράφος θέτει και τον πήχη για την αξιολόγηση των συμπεριφορών των επιχειρηματικών κύκλων, διευκρινίζοντας ότι «δεν περιμέναμε αντίσταση (ούτε καν παθητική), αλλά έναν σκεπτικισμό και ένα μέτρο» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1058, 8/8/1974).

²⁷ Δίνοντας με αυτό τον τρόπο λευκή επιταγή στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας, επικροτώντας τα πρώτα οικονομικά μέτρα και τις αυξήσεις των κατώτατων ημερομισθίων και των βασικών μισθών που αυτή εξαγγέλλει (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 291 – 292, 31/8/1974 και τ. 293, 15/9/1974).

²⁸ Από τα πλέον επίσημα χειλία της Βιομηχανίας, η κατεύθυνση αυτή συμπυκνώνεται στη φράση «Στόχος μας το μέλλον», η οποία αποτελεί και τον τίτλο της εναρκτήριας ομιλίας του προέδρου του Σ.Ε.Β., Δ. Μαρινόπουλου, στο Βιομηχανικό Συνέδριο, που διεξάγεται το Φλεβάρη του 1975 και στο οποίο θα αναφερθούμε αναλυτικά πιο κάτω (Σ.Ε.Β. 1975).

εξασφάλιση συνθηκών «κοινωνικής ευστάθειας» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 298, 30/11/1974). Μάλιστα, λίγες μέρες μετά την ολοκλήρωση της πολιτειακής μεταβολής, με το δημοψήφισμα της 8^{ης} Δεκεμβρη, στο λόγο του προς τη σύνοδο των προέδρων της UNICE, στις 12 Δεκεμβρη του 1974, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β., Δ. Μαρινόπουλος, θα αναφέρει φανερά ανακουφισμένος: «Ήταν μεγάλη τύχη που η μεταβολή έγινε με ειρηνικό και ομαλό τρόπο, χωρίς σοβαρές περιπλοκές και προβλήματα, που το ενδεχόμενό τους ήταν φυσικό να φοβίζει, ιδιαίτερα τη βιομηχανική ηγεσία, για τις σοβαρότατες επιπτώσεις που μπορούσε να έχει στην οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας, μια βίαιη ανατροπή του δικτατορικού καθεστώτος». Στην ίδια αυτή ομιλία του άλλωστε, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. θα επιχειρήσει να μετριάσει κάπως τις εντυπώσεις για το ρόλο του βιομηχανικού κόσμου κατά την επταετία, δηλώνοντας ότι η σοβαρή αύξηση της παραγωγικότητας που συντελέστηκε το διάστημα εκείνο «μεταβιβάστηκε στη μεγαλύτερη αναλογία στον καταναλωτή και τον εργαζόμενο [παρόλο που] είχε ανασταλεί κάθε ελεύθερη συνδικαλιστική λειτουργία» και συνοψίζει την πολιτική του Σ.Ε.Β. στο εξής, κάνοντας λόγο για «οικειοθελείς κοινωνικές εκχωρήσεις» που θα οδηγήσουν σε «εισοδηματική διάχυση», ως «προϋπόθεση για την κοινωνική και πολιτική σταθερότητα» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 299, 15/12/1974).

Καθίσταται σαφές λοιπόν, ότι παρά την ανακούφιση για την ομαλή ολοκλήρωση της πολιτικής και πολιτειακής μετάβασης σε επίπεδο θεσμών, το ερώτημα της κοινωνικής ειρήνης συνεχίζει να απασχολεί τους εκπροσώπους του βιομηχανικού κόσμου. Ωστόσο, φαίνεται ότι οι ενθαρρυντικές πολιτικές εξελίξεις, με τη διεξαγωγή των εκλογών της 17^{ης} Νοέμβρη και του δημοψηφίσματος, δίνουν στο Σ.Ε.Β. την αυτοπεποίθηση αφενός, να επιχειρήσει μια ετεροχρονισμένη δικαίωση της στάσης του απέναντι στην εργασία, κατά την επταετία και αφετέρου, να επιχειρήσει την οριοθέτηση της αποκατάστασης των εισοδηματικών ανισορροπιών, συναρτώντας ρητά τις μισθολογικές αυξήσεις με την αύξηση της παραγωγικότητας και εκθειάζοντας τις πρωθυπουργικές εξαγγελίες για την ανάγκη επιβολής λιτότητας και αποδοχής θυσιών από κάθε πλευρά, καλώντας τους «κοινωνικούς εταίρους» των βιομηχάνων σε επίδειξη κατανόησης και αυτοσυγκράτησης (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 299, 15/12/1974 και τ. 300, 31/12/1974).

Κεφάλαιο Β΄ - Οι στρατηγικές επιδιώξεις του Σ.Ε.Β. και η θέση της Ε.Ο.Κ. στην προβληματική του

Το Φλεβάρη του 1975 θα διεξαχθεί το Βιομηχανικό Συνέδριο, η απόφαση για την πραγματοποίηση του οποίου είχε εξαγγελθεί ήδη από το Μάη του 1974, κατά την ομιλία του νεοεκλεγέντα τότε προέδρου του, Δ. Μαρινόπουλου, στην ετήσια Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου. Όπως είναι φυσικό, μετά τις ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις που επέφερε η πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος, το Συνέδριο προσλαμβάνει ευρύτερη σημασία, η οποία από την πλευρά του Σ.Ε.Β. επιχειρείται να κωδικοποιηθεί ως προσφορά συνεργασίας προς τη νεοεκλεγείσα δημοκρατική κυβέρνηση στη «διαμόρφωση μιας σταθερής και μακροχρόνιας αναπτυξιακής πολιτικής» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 301, 15/1/1975).

Στο εισαγωγικό κείμενο του τόμου των υλικών του Συνεδρίου, με τίτλο «Προσφορά στο σύνολο», διαβάζουμε ότι το Βιομηχανικό Συνέδριο «ήταν μια γέφυρα ζεύξεως της Βιομηχανίας με την κοινή γνώμη, μια προσπάθεια να εξηγηθεί μαζί της με παρρησία και ειλικρίνεια και να δείξει την πραγματική της φυσιογνωμία [...] Από την άποψη αυτή, το Βιομηχανικό Συνέδριο ήταν η κατάρριψη των τειχών μιας μακρόχρονης παρανοήσεως. Η Βιομηχανία άνοιξε τις πύλες της, για να δείξει πως πορεύεται, πως στοχάζεται, πως πειθαρχεί με ενότητα τα συμφέροντά της στο γενικό καλό, πως έχει ολοκάθαρη συναίσθηση ότι, στο σημερινό κόσμο, η ευημερία σ' έναν τόπο είναι έννοια χιμαιρική, εάν δεν εξυπακούει ένα δίκαιο κοινωνικό, πολιτιστικό, οικονομικό επιμερισμό με μια προοδευτική καθολικότητα» (Σ.Ε.Β. 1975).

Η έμφαση αυτή στην «κατάρριψη της μακρόχρονης παρανόησης» για το ρόλο της βιομηχανίας από την κοινή γνώμη, που εκφράζει τη σταθερή, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, επιδίωξη του Σ.Ε.Β. να πείσει για την προσήλωσή του στη νέα δημοκρατική πολιτειακή τάξη, έχει και μια δεύτερη, συναφή στόχευση: την καθιέρωση του Σ.Ε.Β., με την ιδιότητα του εκπροσώπου της βιομηχανίας, ως ισότιμου, αξιόπιστου και ευρύτερα αποδεκτού συνομιλητή της Πολιτείας σε κρίσιμα θέματα που άπτονται της χάραξης της οικονομικής και γενικότερα αναπτυξιακής πολιτικής της νεοσύστατης Δημοκρατίας. Έτσι, στον εναρκτήριο λόγο του συνεδρίου, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. διατυπώνει προκαταρκτικά την εκτίμηση ότι, με την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, τίθενται οι βάσεις για τη συνεργασία της Πολιτείας με τους «συντελεστές της οικονομικής

προόδου» (Σ.Ε.Β. 1975), ενώ στο πρώτο τεύχος του Δελτίου του Σ.Ε.Β., μετά την πραγματοποίηση του συνεδρίου, θα τύχει ιδιαίτερης προβολής η αποστροφή του λόγου του υπουργού Βιομηχανίας, Κ. Κονοφάγου, κατά το χαιρετισμό του προς τους συνέδρους, πως «η σύγκληση του συνεδρίου αποτελεί απόδειξη ότι αποκαταστάθηκαν στη χώρα οι μηχανισμοί συνεργασίας πολιτείας και παραγωγικών τάξεων» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 303, 15/2/1975).

Ωστόσο, η «προσφορά» αυτή του Σ.Ε.Β. προς την κυβέρνηση δε γίνεται εν λευκώ. Αντίθετα, σύμφωνα με τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β., προϋποθέτει εκ μέρους του κράτους μια «απερίφραστη επαναβεβαίωση», μια επίσημη διακήρυξη ότι η χώρα παραμένει προσηλωμένη στο καθεστώς της «ελεύθερης οικονομίας»²⁹. Διακήρυξη που, όπως θα δούμε, τουλάχιστον ως προς τα συμφραζόμενά της, στη μεταπολιτευτική συγκυρία ούτε αυτονόητη ούτε εύκολη ήταν. Από τη μεριά του πάντως, ο Σ.Ε.Β. εμφανίζεται, σε αυτή την οιονεί διαπραγμάτευση, διατεθειμένος να δεχτεί, υπό όρους, το ρυθμιστικό ρόλο του κράτους «για να μετριάξει τις αδικίες και να εξομαλύνει τις ανισότητες» (Σ.Ε.Β. 1975), ενώ προκειμένου να διευκολύνει την ευόδωση της προτεινόμενης συνεργασίας, προβαίνει, σε συνεργασία με δέκα τράπεζες και την Ένωση Ελλήνων Εφοπλιστών, στην ίδρυση του Ινστιτούτου Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (Ι.Ο.Β.Ε.) (Σ.Ε.Β. 1976), ως ενός τεχνοκρατικού οργάνου που με το ερευνητικό του έργο μπορεί να προσδώσει μια πιο αντικειμενική διάσταση στις θέσεις του Συνδέσμου. Σε αυτή τη φάση πάντως, η κυβέρνηση φαίνεται να κρατά χαμηλούς τόνους έναντι των προτάσεων του Σ.Ε.Β., προτιμώντας να κάνει λόγο, διά στόματος του υπουργού Συντονισμού, Π. Παπαληγούρα, για συνεργασία μεταξύ μισθωτών και εργοδοτών με τη βοήθεια του κράτους (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 303, 15/2/1975).

Πέρα από την κεντρική πολιτική διάσταση όμως, στους σκοπούς του συνεδρίου περιλαμβάνεται «η διερεύνηση των θεσμικών μεταβολών (όχι μόνο για τη βιομηχανία, αλλά για το σύνολο της οικονομικής και κοινωνικής δομής) που αφορούν στο εύρος της βιομηχανικής βάσης, στην έκταση της τεχνολογικής αυτοτέλειάς της, στη διεύρυνση του

²⁹ Ωστόσο, παρόμοιες αξιώσεις ο ίδιος ο Μαρινόπουλος, μετά την επάνοδό του στην προεδρία του Συνδέσμου, το 1974, δεν πρόβαλε απέναντι στο δικτατορικό καθεστώς, όταν, ιδίως μετά την εξαγγελία της πολιτειακής μεταβολής από τον Παπαδόπουλο, με την εγκαθίδρυση της «Κοινοβουλευτικής Προοδευτικής Δημοκρατίας», σπεύδει να διεκδικήσει για το Σ.Ε.Β. το ρόλο «συμβούλου της Πολιτείας», καλώντας, παράλληλα, εμφατικά το λαό να ψηφίσει υπέρ του «Ναυ» στο επικείμενο Δημοψήφισμα (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 262, 31/5/1973, τ. 264, 30/6/1973 και τ. 265, 15/7/1973).

εξαγωγικού φάσματος, στις σχέσεις της βιομηχανίας με άλλους τομείς της οικονομίας και γενικά στις συναρτήσεις και αναδιαρθρώσεις (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, εκπαιδευτικές) που αποτελούν το υπόβαθρο για μια αυτοδύναμη ανάπτυξη» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 301, 15/1/1975). Σε αυτή την κατεύθυνση, ο εναρκτήριο λόγος του προέδρου του Σ.Ε.Β. επιχειρεί να προσδιορίσει τους στόχους της βιομηχανίας για την επόμενη 25ετία ως εξής:

α) Συνεχής επανεκπαίδευση για την αφομοίωση των νέων γνώσεων που συνεπάγεται η επιστημονική και τεχνική πρόοδος που είναι στενά συνδεδεμένη με τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη.

β) Αναβάθμιση του επιπέδου της διοίκησης, μέσω της υιοθέτησης των μεθόδων μάνατζμεντ του ιδιωτικού τομέα και από το δημόσιο, ως προϋπόθεση της μεγέθυνσης των βιομηχανικών μονάδων, προκειμένου αυτές να ανταπεξέλθουν στο διεθνή ανταγωνισμό.

γ) Σταθερή βελτίωση της τεχνολογίας και του κόστους της, ως θεμελιώδης προϋπόθεση της βιομηχανικής ανάπτυξης, η οποία μπορεί να πετύχει τη μεγέθυνση και τη διεθνή ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων της μόνο εφόσον υπερβεί τα μικρά όρια της εσωτερικής αγοράς και ανοιχτεί στις διεθνείς αγορές.

δ) Αξιοποίηση της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας ως αναπτυξιακού πλεονεκτήματος που επιβάλλει έναν προσανατολισμό της χώρας ο οποίος δε θα είναι μονόπλευρος και δύσκαμπτος, αλλά θα λαμβάνει υπόψη τη μετατόπιση πλούτου και αγοραστικής δύναμης προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής, ως αποτέλεσμα της ενεργειακής κρίσης.

ε) Πάση θυσία αύξηση των εξαγωγικών επιδόσεων της χώρας.

στ) Ανάπτυξη εγχώριας επιστημονικής έρευνας και η συνακόλουθη εξασφάλιση τεχνολογικής αυτοτέλειας, ώστε να περιοριστεί, στο μέγιστο δυνατό βαθμό, η τεχνολογική εξάρτηση από το εξωτερικό.

Οι μακροπρόθεσμες αυτές επιδιώξεις απαιτούν, σύμφωνα με τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β, μια δέσμη μεσοπρόθεσμων μέτρων για την επόμενη δεκαετία που μπορούν να προκύψουν μέσα από τη φιλοσοφία μιας σταθερής και μακροπρόθεσμης αναπτυξιακής πολιτικής, την αποδοχή μεγάλης έκτασης δυναμικών μεταβολών στην εσωτερική διάρθρωση της οικονομικής δομής της χώρας, καθώς και από την παγίωση βασικών

αρχών που θα στηρίζουν τη λειτουργία της ελεύθερης οικονομίας και θα καθορίζουν το εύρος και τις δικαιοδοσίες του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους (Σ.Ε.Β. 1975).

Το σύνολο των αναγκαίων μέτρων εξειδικεύεται σε τομείς προβλημάτων που συνοδεύουν τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης και συνίστανται στη χωροταξική κατανομή των βιομηχανικών μονάδων, στον εντοπισμό των κλάδων που θα πριμοδοτηθούν με ενισχύσεις, στη χρηματοδότηση της παραγωγής και των επενδύσεων για την εξασφάλιση της συνεχούς επέκτασης της παραγωγικής δυναμικότητας, στην προσέλκυση επενδύσεων ξένου κεφαλαίου και τους όρους πραγματοποίησής τους, στις εργασιακές σχέσεις και την εργατική πολιτική, στην προστασία του φυσικού, αλλά και του εργασιακού περιβάλλοντος και τέλος, στις επιδράσεις της εκβιομηχάνισης στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας. Για τη μελέτη των προβλημάτων αυτών άλλωστε, ο Σ.Ε.Β. προχώρησε, σε συνεργασία με άλλους οργανισμούς και φορείς, στην ίδρυση του Ι.Ο.Β.Ε. (Σ.Ε.Β. 1975).

Η διερεύνηση των προβλημάτων αυτών θα βρεθεί στο επίκεντρο της προβληματικής του συνεδρίου, ορίζοντας και το εύρος των θεματικών του, οι οποίες θα εκταθούν σε έξι ενότητες, τα συμπεράσματα των οποίων συνοψίζονται από τις αρμόδιες εισηγητικές ομάδες στα «Πορίσματα του συνεδρίου»:

Α) Χρηματοδότηση και πηγές κεφαλαίου για τη βιομηχανία. Εδώ διαπιστώνεται ο καθοριστικός ρόλος της μεταποίησης στην ανάπτυξη της οικονομίας και εκτιμάται η βαρύτητά της για την αντιμετώπιση του προβλήματος του ισοζυγίου πληρωμών, ενώ σταθμίζεται η σημασία της για τη βελτίωση της παραγωγικότητας. Ταυτόχρονα, επιβεβαιώνεται η ανάγκη της ελληνικής οικονομίας για ξένη επιχειρηματικότητα, τεχνολογία, κεφάλαια και καταρτισμένα στελέχη. Τα μέτρα τα οποία προτείνονται συνίστανται κυρίως σε φορολογικές ελαφρύνσεις και απαλλαγές για τις επενδύσεις κεφαλαίων με εγχώρια προέλευση, καθώς και στην αναδιάρθρωση της τραπεζικής χρηματοδότησης (μείωση επιτοκίων, απλοποίηση διαδικασιών, αναμόρφωση των τύπων και των κριτηρίων χρηματοδότησης κλπ). Τέλος, όσον αφορά στις επενδύσεις ξένων κεφαλαίων επιζητείται η συνταγματική προστασία των κεφαλαίων του εξωτερικού, με κριτήρια παραγωγικότητας και συναλλαγματικής ωφέλειας, καθώς και η ισότιμη μεταχείρισή τους, με τη χορήγηση προνομίων μόνο σε περιπτώσεις επενδύσεων σε νέους τομείς.

Β) Εξαγωγές – Ισοζύγιο πληρωμών. Εδώ επισημαίνεται η σημασία των εξαγωγών για την ανακούφιση του ισοζυγίου πληρωμών, ενώ γίνεται λόγος και για τις ανακατατάξεις που επιφέρουν οι διεθνείς εξελίξεις και η προοπτική ενσωμάτωσης στην Κοινή Αγορά. Στο νέο ανταγωνιστικό πλαίσιο διατυπώνεται η εκτίμηση πως μόνο οι μεγάλες, καθώς και οι απόλυτα εξειδικευμένες μικρότερου μεγέθους ή θυγατρικές, επιχειρήσεις θα μπορέσουν να επιβιώσουν αυτοτελώς. Με βάση αυτή την εκτίμηση, προτείνεται σειρά μέτρων τα οποία αφορούν στην υιοθέτηση γενναίων κινήτρων από τη μεριά του κράτους, στον καθορισμό των οποίων θα πρέπει να συμμετάσχει η βιομηχανία με εκπροσώπους, καθώς και στη μεγέθυνση των επιχειρήσεων με συγχωνεύσεις, την καταπολέμηση της γραφειοκρατίας του δημοσίου, την ανάπτυξη επιθετικού μάρκετινγκ από τις επιχειρήσεις και την τεχνολογική ανάπτυξη.

Γ) Η αγορά εργασίας και οι εργασιακές σχέσεις. Στη θεματική αυτή επαναλαμβάνεται η θέση ότι οι επιχειρήσεις θα πρέπει να αποκτήσουν «βαθιά συναίσθηση των κοινωνικών απαιτήσεων των εργαζομένων», ενώ οι τελευταίοι θα πρέπει από τη μεριά τους «να κατανοήσουν ότι η αύξηση της παραγωγικότητας των και η διάθεση για αποδοχή συγχρόνων συστημάτων παραγωγής και εκπαίδευσης, θ' αυξήσει την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων, με άμεση συνέπεια τη βελτίωση της οικονομικής τους καταστάσεως και της ποιότητας της ζωής τους». Παράλληλα, τονίζεται η ανάγκη αναθεώρησης και επέκτασης του ασφάλισης των εργαζομένων, ενώ επισημαίνεται και η ανάγκη «να αφεθεί ελεύθερος, να ανδρωθεί και να μετεκπαιδευτεί» ο συνδικαλισμός. Συναφή θέματα που θα πρέπει να διευθετηθούν είναι η διευθέτηση των εργατικών διαφορών από τα διαιτητικά δικαστήρια, με βάση τις προτεραιότητες της διακηρυγμένης από το κράτος εισοδηματικής πολιτικής, καθώς και η επίλυση των προβλημάτων που σχετίζονται με την εργατική στέγη. Τέλος, ειδική μνεία γίνεται στα προβλήματα που αφορούν στις μεταλλευτικές επιχειρήσεις, όπου έχει παρατηρηθεί στενότητα εργατικού δυναμικού, λόγω των συνθηκών που επικρατούν στον κλάδο, και για την επίλυση των οποίων προτείνεται η αύξηση των αποδοχών και ορισμένα ειδικά «προνόμια» για τους μεταλλωρύχους (μείωση ορίου συνταξιοδότησης, ίδρυση επικουρικού ταμείου κ.α.).

Δ) Γενική και επαγγελματική εκπαίδευση. Εδώ εκτίθενται, αρκετά αναλυτικά, μέτρα που δίνουν προτεραιότητα στην εισαγωγή της διαρκούς μετεκπαίδευσης, της διά βίου

μάθησης και της αξιολόγησης, με παράλληλη αναμόρφωση του περιεχομένου της παρεχόμενης γνώσης και τη θεσμοθέτηση της συμμετοχής των «παραγωγικών τάξεων» στη διοίκηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, σε συνδυασμό με τη χρηματοδότηση ερευνών για λογαριασμό των επιχειρήσεων και την προώθηση της μαθητείας των εκπαιδευόμενων στις επιχειρήσεις.

Ε) Προστασία του περιβάλλοντος και οικονομική ανάπτυξη. Στο σημείο αυτό, η έμφαση δίνεται στη συνδυαστική και όχι αντιπαραθετική αντιμετώπιση των προβλημάτων που σχετίζονται με τη ρύπανση εξαιτίας της οικονομικής δραστηριότητας και διατυπώνεται το αίτημα της ισότιμης αντιμετώπισης της βιομηχανίας με τους άλλους φορείς που φέρουν μερίδιο ευθύνης για την περιβαλλοντική επιβάρυνση.

ΣΤ) Κοινωνικός ρόλος των βιομηχανικών επιχειρήσεων και των ηγετών τους. Στη θεματική αυτή, καταβάλλεται προσπάθεια να δικαιωθεί ο ρόλος της βιομηχανίας, μέσα από την εμφατική (και εν πολλοίς εξωραϊστική) κατάδειξη της κοινωνικής της χρησιμότητας, ενώ τονίζεται η σημασία της «αρμονικής συνεργασίας» των διάφορων κοινωνικών ομάδων. Έτσι, θα υποστηριχτεί πως «η βιομηχανία αναπτυσσόμενη έχει σαν επακόλουθο τον προοδευτικό παραμερισμό της εξοντωτικής σωματικής εργασίας, την ελάττωση του χρόνου εργασίας με ταυτόχρονη αύξηση του εισοδήματος και σαν συνέπεια την αύξηση τηςσχόλης και τη δημιουργία προϋποθέσεων για την ανύψωση του μορφωτικού και εκπολιτιστικού επιπέδου». Ακόμη, αναγνωρίζεται ότι την κοινωνική ευθύνη της εξισορρόπησης των επιμέρους συμφερόντων, σε «κλίμα εμπιστοσύνης και αμοιβαίας κατανόησης», με ταυτόχρονη διασφάλιση της επιβίωσης και ανάπτυξης της επιχείρησης», την φέρει, σχεδόν εξολοκλήρου, η βιομηχανία (Σ.Ε.Β. 1975).

Το πνεύμα των προτάσεων και των συμπερασμάτων του συνεδρίου, που θα αποτελέσουν τους άξονες της πολιτικής του Σ.Ε.Β. καθόλη την υπό εξέταση περίοδο, αναλαμβάνει να αποσαφηνίσει ακόμη περισσότερο ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β., με το λόγο του στη λήξη των εργασιών του συνεδρίου. Εκεί, αφού τονίζεται ότι οι επιδιώξεις της βιομηχανίας δεν πρέπει να εκληφθούν ως αιτήματα, καθότι είναι συνυφασμένες με την «προκοπή του τόπου», αλλά ταυτίζονται με τη γενική ανάπτυξη, διακηρύσσεται ότι «η πρώτη πλευρά του αναπτυξιακού αγώνα μας είναι η προσαρμογή στις αλλαγές του οικονομικού σύμπαντος». Σε αυτή την κατεύθυνση, ως βασική προτεραιότητα αναδεικνύεται ο σημαντικός ρόλος που μπορεί η χώρα να διαδραματίσει στο μεσογειακό

χώρο, χωρίς ωστόσο, να απομακρυνθεί από τους «πατροπαράδοτους δεσμούς» της με τη Δύση και, κυρίως, την Ευρώπη. Στοιχείο το οποίο συνεπάγεται μια εκτεταμένη εξωελληνική διάσταση για την αναπτυξιακή στρατηγική, για την οποία η εκβιομηχάνιση δε μπορεί να συσχετίζεται απλώς με το πρόβλημα του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β., στο βαθμό που η μετατόπιση των βιομηχανικών μονάδων προς τις «νεοκαπιταλιστικές» χώρες και η συνακόλουθη έμφαση στην ανάπτυξη μονάδων προηγμένης τεχνολογίας, ως αντίδραση των αναπτυγμένων δυτικών χωρών στις συντελούμενες ανακατατάξεις, επιφυλάσσουν έναν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας, θα πρέπει η προώθηση της ελληνικής εκβιομηχάνισης να συνδυαστεί με ένα σύνολο θεσμικών μεταβολών στην εκπαιδευτική, οργανωτική, κοινωνική και βιομηχανική δομή της χώρας (Σ.Ε.Β. 1975).

Η επίτευξη των μεγαλεπήβολων αυτών στόχων διαμόρφωσης μιας εξωστρεφούς στρατηγικής προϋποθέτει, κατά τον πρόεδρο του Συνδέσμου, «έναν άλλο κρισιμότερο αγώνα στο εσωτερικό πεδίο»: την εμπέδωση της εθνικής ενότητας και την υπαγωγή των επιμέρους κοινωνικών συμφερόντων στην αντίληψη ότι «θα τα κερδίσουμε ή θα τα χάσουμε όλα – όλοι μαζί». Αυτό συνεπάγεται την αποδοχή λιτότητας και αμοιβαίων θυσιών, ως πρόσκαιρων εκχωρήσεων, με μακροπρόθεσμο στόχο την επίτευξη κοινωνικής ευημερίας. Επιβάλλεται λοιπόν, «μια εκλογικευμένη αποχή από τους πειρασμούς της καταναλωτικής ευζωίας», κάτι που μεταφράζεται στις εξής θεμελιακές παραδοχές: α) ενθάρρυνση της παραγωγής κυρίως από την ενίσχυση των εξαγωγών και, μόνο δευτερευόντως, από την τόνωση της εσωτερικής ζήτησης, β) περιορισμό των καταναλωτικών αναγκών στα όρια των αμοιβών και των αμοιβών στα επίπεδα της αύξησης της παραγωγικότητας και γ) συγκράτηση των τιμών στα όρια της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας (Σ.Ε.Β. 1975).

Η πολιτική αυτή, που από τον ίδιο το Μαρινόπουλο χαρακτηρίζεται «οικονομική σχοινοβασία», θα πρέπει, προκειμένου να αποσπάσει τα αναγκαία όρια συναίνεσης, να ενταχθεί σε μια λογική «κοινωνικής συνευθύνης». Η προοπτική αυτή μπορεί, σύμφωνα με τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β., να υπηρετηθεί με τη θεσμοθέτηση του «Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου». Ενός θεσμού που λειτουργεί αποτελεσματικά σε όλες τις προηγμένες χώρες και μπορεί να περιβληθεί με «αδιάβλητο γόητρο», ως ένα υπερταξικό

όργανο, με έγκυρη εκπροσώπηση των επιμέρους τάσεων και επιστημονικό κύρος (Σ.Ε.Β. 1975).

Από τη συνοπτική αυτή προσπέλαση των υλικών του συνεδρίου, η στρατηγική διάσταση του οποίου έχει καταστεί, νομίζω, αρκετά σαφής, απουσιάζει η συστηματική στάθμιση του ρόλου της Ε.Ο.Κ. στη διαδικασία της παραπέρα προώθησης της ελληνικής εκβιομηχάνισης. Σίγουρα, οι αναφορές στην «Ευρώπη» δε λείπουν, ωστόσο αφορούν περισσότερο στην Κοινή Αγορά και γίνονται, κατά κύριο λόγο, στο επίπεδο της συσχέτισής της με την ένταση του διεθνούς ανταγωνισμού προς τις ελληνικές βιομηχανικές επιχειρήσεις και του (επιβαλλόμενου) εξωστρεφούς προσανατολισμού της ελληνικής βιομηχανίας. Οριακά μάλιστα, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι οι αναφορές στις κατακτημένες σχέσεις με την Ε.Ο.Κ., που μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας έχουν επανενεργοποιηθεί, ενέχουν και τη διάσταση του περιορισμού, με την έννοια ότι κατά την περιγραφή της, υπό επεξεργασία, ελληνικής εξωστρέφειας, που οφείλει να αναπροσανατολιστεί προς το μεσογειακό και αραβικό χώρο, δε λείπει η υπόμνηση ότι «ανεξάρτητα από την έντονη ευρωπαϊκή φυσιογνωμία που του προσδίδει η σύνδεση και οι υποχρεώσεις έναντι της Κοινότητας, ο γεωγραφικός προσανατολισμός της χώρας δε θα πρέπει να είναι μονόπλευρος και δύσκαμπτος»³⁰ (Σ.Ε.Β. 1975).

Παρόλο που ο Σ.Ε.Β. εμφανίζεται «σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος» να αποχαιρετήσει τα δασμολογικά και λοιπά προστατευτικά τείχη³¹ και, όπως ήδη σημειώθηκε, τοποθετεί την Ε.Ο.Κ. από την πρώτη στιγμή της νέας πολιτικής κατάστασης στο επίκεντρο της προβληματικής του, η πρώτη συστηματική και αυτοτελής επεξεργασία της ευρωπαϊκής προοπτικής, κατά την υπό εξέταση, τουλάχιστον, περίοδο, θα εξαγγελθεί στο Γενικό Συμβούλιο του Συνδέσμου, κατά τη συνεδρίαση της 26^{ης} Σεπτεμβρίου του

³⁰ Στο σημείο αυτό όμως, θα επανέλθουμε, καθώς άπτεται της προσπάθειας -εκ μέρους του Σ.Ε.Β., αλλά και του ελληνικού κράτους γενικότερα- εκπόνησης μιας συνεκτικής ευρωπαϊκής στρατηγικής που να περιλαμβάνει τις σχέσεις με τον αραβικό χώρο και η οποία αυτή την περίοδο βρίσκεται, μάλλον, σε εμβρυακό στάδιο.

³¹ Για να μην πάμε πολύ πίσω, αναφέρω εδώ, ως αρκετά ενδεικτική, την Έκθεση που υποβάλλει ο Σ.Ε.Β. στον αντιπρόεδρο της χουντικής κυβέρνησης, Μακαρέζο, όταν, μέσω εγγράφου του τελευταίου, ζητήθηκαν από το Σύνδεσμο οι απόψεις της βιομηχανίας για τις δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας να ανταποκριθεί στις συνθήκες που θα προέκυπταν από μια ενδεχόμενη επίσπευση της ένταξης της χώρας ως ισότιμου μέλους της Ε.Ο.Κ. Στην εν λόγω Έκθεση αναφέρεται συμπερασματικά ότι «καμία σοβαρή δυσχέρεια δε θα υπάρξει, αρκεί να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 256, 28/2/1973). Πάντως, όπως συχνά – πυκνά επαναλαμβάνεται από τις στήλες του Δελτίου, ο Σ.Ε.Β. είχε ταχθεί αναφανδόν υπέρ της Κοινής Αγοράς ήδη από το 1955, από την πρώτη στιγμή δηλαδή, των σχετικών ζυμώσεων (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 255, 15/2/1973).

1975, για το τέλος του ίδιου χρόνου (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 318, 30/9/1975). Ωστόσο, ήδη από τα μέσα της χρονιάς, το ερώτημα της ευρωπαϊκής προοπτικής αρχίζει να τίθεται με πιο έντονο τρόπο, αρχής γενομένης από την ετήσια Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου, όπου, κατά τη λήξη των εργασιών της, ο επίτιμος πρόεδρος του Σ.Ε.Β., Χρ. Κατσάμπας, με μια σαφώς μετριοπαθέστερη τοποθέτηση, θα διατυπώσει την άποψη ότι «δεν είμαστε έτοιμοι για άμεση ένταξη στην Ε.Ο.Κ., εκτός αν κράτος και βιομηχανία συνειδητοποιήσουμε ότι πρέπει να εργαστούμε σύντομα για την ισχυροποίηση της βιομηχανίας, την οποία πρέπει να αγαπήσει ο λαός» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 311, 15/6/1975).

Η σχετική προβληματική θα καταλάβει περίοπτη θέση στις τοποθετήσεις του Συνδέσμου μετά την υποβολή της επίσημης αίτησης ένταξης της ελληνικής κυβέρνησης προς τα όργανα της Κοινότητας. Έτσι, με κεντρικό άρθρο του Δελτίου, ο Σ.Ε.Β. θα καλέσει άπαντες σε στράτευση για την επίτευξη του στόχου της άμεσης ένταξης στην Ε.Ο.Κ., ενώ δηλώνεται ότι «η Βιομηχανία δεν τρέφει αυταπάτες» για τις «επώδυνες προσπάθειες και τις θυσίες» που ο στόχος αυτός συνεπάγεται, χαρακτηρίζοντάς τις «άθλο». Επιπλέον, εκτιμάται ότι η επίσπευση της ένταξης είναι απαραίτητη «για γενικότερους εθνικούς και αναπτυξιακούς λόγους», ενώ η επιτυχής ανταπόκριση στις προκλήσεις της ευρωπαϊκής προοπτικής συναρτάται με το βαθμό θεσμικής αναπροσαρμογής του «δημόσιου βίου» και επιτάχυνσης των δραστηριοτήτων της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, την κατάκτηση διεθνούς ανταγωνιστικότητας από τη βιομηχανία και τη συνειδητοποίηση από όλους της εθνικής της σημασίας (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ.312, 30/6/1975). Λίγο αργότερα μάλιστα, ο Σ.Ε.Β., συσχετίζοντας δήλωση του πρωθυπουργού, Κ. Καραμανλή, ότι η χώρα θα παραμείνει προσηλωμένη στο καθεστώς της ελεύθερης οικονομίας, με τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της, θεωρεί πως έχει, σε ένα πρώτο επίπεδο, αποσπάσει τη δέσμευση που επιζητούσε από την κυβέρνηση, ως επίσημη διακήρυξη πίστης στην ελεύθερη οικονομία, ήδη από το Βιομηχανικό Συνέδριο (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 313, 15/7/1975).

Από το Γενικό Συμβούλιο του Σ.Ε.Β. όμως, στο οποίο, όπως αναφέρθηκε, εξαγγέλλεται για το Δεκέμβρη η διοργάνωση ειδικής θεματικής Συνάντησης στην Αθήνα, με θέμα την ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., και μέχρι το τέλος του χρόνου, η ευρωπαϊκή προοπτική μονοπωλεί, σχεδόν, το ενδιαφέρον του Συνδέσμου. Έτσι, το Συμβούλιο διατρανώνει την πεποίθησή του ότι «η συνένωση της χώρας με την Ε.Ο.Κ.

αποτελεί γεγονός τετελεσμένο», τονίζοντας ότι «η Βιομηχανία το απεδέχθη ασμένως» και υπογραμμίζοντας παράλληλα, ότι «η πορεία προς την Ενωμένη Ευρώπη αποτελεί περίοδο κρίσιμη, κατά την οποία πρέπει σε βάθος να συνειδητοποιηθούν από όλους οι κίνδυνοι και οι ευκαιρίες από το μεγάλο εγχείρημα». Προς το παρόν, αξίζει να παρατηρηθεί πως οι κίνδυνοι και οι ευκαιρίες για το Σ.Ε.Β. αποτελούν μάλλον τις δύο όψεις, θετική και αρνητική, του ίδιου νομίσματος, καθώς επισημαίνουν την επιτυχή ή μη παρακολούθηση των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και θεσμικών μεταβολών που συντελούνται ή έχουν ήδη συντελεστεί στις υπόλοιπες χώρες της «Ευρώπης». Για αυτό το λόγο, απαιτείται «τεράστια και συντονισμένη προσπάθεια όλων των οικονομικών και κοινωνικών ομάδων, αν δε θέλουμε η χώρα μας να αποβεί μια φτωχή επαρχία της Ευρώπης» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 318, 30/9/1975). Το τελευταίο αυτό στοιχείο μάλιστα, συγκεκριμενοποιείται περισσότερο σε επόμενο κεντρικό άρθρο του Δελτίου, ως εξής: «Γιατί το ζήτημα δεν είναι να προσκολληθεί όπως όπως η Ελλάδα στην Κοινότητα, σαν ένα είδος, κρεμασμένης από τα άκρα της, φτωχής Σικελίας. Αλλά να εισχωρήσει με ισάξια ζωτικότητα, στην καρδιά της, που είναι οι Βρυξέλλες, για να συμμερίζεται τους παλμούς, που ζωντανεύουν τη θέληση της ευρωπαϊκής ενότητας» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 319, 15/10/1975).

Περνώντας τώρα στα υλικά της Συνάντησης των Αθηνών, η οποία διοργανώνεται από το Σ.Ε.Β. σε συνεργασία με την Ελληνική Εταιρία Διοίκησης Επιχειρήσεων (Ε.Ε.Δ.Ε.), διαβάζουμε ότι «υπαγορεύτηκε από την ανάγκη ν' αντιμετωπισθούν εγκαίρως οι σοβαρές επιπτώσεις που θα έχει αναπόφευκτα πάνω στη σημερινή οικονομική, κοινωνική και οργανωτική δομή της χώρας, η ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα». Κύριος σκοπός της Συνάντησης είναι να προσελκύσει την προσοχή της ελληνικής κοινής γνώμης και των αρμοδίων και παράλληλα, να ενημερωθούν οι ελληνικές επιχειρήσεις και τα στελέχη τους για τις ρυθμίσεις που ισχύουν σήμερα, καθώς και για τις προβλεπόμενες εξελίξεις στον κοινοτικό χώρο στους βασικότερους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας (Σ.Ε.Β. 1976).

Στον εναρκτήριο λόγο του προέδρου του Σ.Ε.Β., με τον εύγλωττο τίτλο: «Η Ελλάς και η Κοινότης. Η Σύνδεση ήταν έναυσμα αναπτυξιακής δραστηριοποίησης – αλλά με την Ένταξη θα χρειασθούν μεγάλες και επίπονες προσπάθειες για ένα Ευρωπαϊκό Μαραθώνιο της προόδου», διατυπώνεται η άποψη ότι η παγκόσμια οικονομία έχει πάρει,

αργά μα σταθερά, το δρόμο προς την οικουμενικότητα, όπου οι χώρες του κόσμου συνειδητοποιούν την ανάγκη να βαδίσουν προς μια οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική συνεργασία και ενοποίηση. Αυτό σημαίνει πως «η εποχή του οικονομικού προστατευτισμού, της οικονομικής απομονώσεως και της παραγωγικής αυτοτέλειας έχουν καταστεί σήμερα έννοιες αντιοικονομικές και παρωχημένες». Σε αυτό το πλαίσιο, η «Ευρώπη» παρουσιάζει το πλεονέκτημα έναντι όλων των υπόλοιπων οικονομικών συνασπισμών της ιδεολογικής ταυτότητας της πολιτιστικής της κληρονομιάς, της διανοήσης και του πνευματικού της δυναμικού, στοιχείο το οποίο προσδιορίζει και τη σημερινή ενότητα των στόχων της. Επιπλέον, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. υποστηρίζει πως οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί της «Ευρώπης» τείνουν να εξαλειφθούν, καθώς συναισθάνεται την ευθύνη να διατηρηθεί ο «πυρήνας του δημοκρατικού πολιτισμού» που αντιπροσωπεύει (Σ.Ε.Β. 1976).

Πιο συγκεκριμένα, για τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β., «το μεγαλύτερο ιστορικό επίτευγμα της Ε.Ο.Κ. είναι η συνειδητοποίηση της ανάγκης να καταργηθούν οι περιορισμοί εκείνοι, που εμπόδιζαν τα επί μέρους κράτη – μέλη και τους συνεταιίρους της, να αξιοποιήσουν, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα στη διαδικασία της παραγωγής και των συναλλαγών». Έτσι, μέχρι τον Ιούλη του 1977, όλοι οι τελωνειακοί δασμοί ανάμεσα στα κράτη – μέλη της Κοινότητας θα έχουν τελείως καταργηθεί, ενώ παρόμοιες ρυθμίσεις επιχειρείται να καθιερωθούν αναφορικά με την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων, εργατικού δυναμικού και υπηρεσιών. Παράλληλα, μέσω των ειδικών κοινοτικών ταμείων και μηχανισμών, επιχειρείται ο περιορισμός των επιπτώσεων της ανισόμετρης ανάπτυξης ανάμεσα στους διάφορους τομείς, περιοχές και κράτη της Κοινότητας (Σ.Ε.Β. 1976).

Αναφορικά με τις ελληνικές προσδοκίες και τη θέση που επιφυλάσσεται στην Ελλάδα εντός αυτής της «Ευρώπης», σε ιδεολογικό επίπεδο, προβάλλεται η ελληνική καταγωγή «των ιδανικών που σφυρηλατούν την ευρωπαϊκή ενότητα», ενώ η οικονομική διάσταση της ευρωπαϊκής προοπτικής του ελληνικού κράτους προσδιορίζεται από τις σημαντικές επιτεύξεις της χώρας υπό το καθεστώς Σύνδεσης, οι οποίες συνίστανται στη θεαματική άνοδο του Α.Ε.Π., την προώθηση της εκβιομηχάνισης και των εξαγωγών, την αύξηση των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου κλπ. Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή της Σύνδεσης, κατά τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β., δικαιώθηκε πλήρως, διότι, στα χρόνια που

ακολούθησαν την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης, η οικονομική πολιτική που χαρακτήριζε με προοπτική τη μελλοντική ένταξη έθεσε τις βάσεις στις οποίες στηρίχτηκε η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας (Σ.Ε.Β. 1976).

Ωστόσο, ενόψει της πλήρους ένταξης της χώρας στην Ε.Ο.Κ., εγχείρημα το οποίο χαρακτηρίζεται «ιστορικά επιβεβλημένο», η πρόοδος που συντελέστηκε θα πρέπει να εξακολουθήσει, καθώς η απόσταση που χωρίζει την ελληνική οικονομία από το κοινοτικό επίπεδο παραμένει σημαντική. Αυτό σημαίνει ότι οι ρυθμοί ανάπτυξης θα πρέπει να συνεχίσουν να υπερβαίνουν σημαντικά τους αντίστοιχους κοινοτικούς, ώστε να γεφυρωθούν οι υφιστάμενες διαφορές. Ο στόχος αυτός επιτάσσει, σύμφωνα με το Μαρινόπουλο, μια διπλή προσαρμογή: αφενός, την αύξηση της παραγωγικότητας, ιδίως στους τομείς όπου απασχολείται το μεγαλύτερο τμήμα του εργατικού δυναμικού και αφετέρου, τον προσανατολισμό του εργατικού δυναμικού προς τις απασχολήσεις εκείνες που σημειώνουν τις μεγαλύτερες αποδόσεις. Με βάση τις κατευθύνσεις αυτές, ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στο γεγονός ότι η παραγωγικότητα σε όλους τους τομείς της ελληνικής οικονομίας κινείται σε χαμηλότερα επίπεδα από τα αντίστοιχα κοινοτικά. Υπό αυτό το πρίσμα μάλιστα, επισημαίνεται ότι οι διαφορές στην παραγωγικότητα ανάμεσα στην Κοινότητα και την Ελλάδα θα πρέπει να αποτελέσουν «το βασικό κριτήριο στη διαμόρφωση πολιτικής επί της απασχολήσεως. Διότι κάθε προσπάθεια να ευθυγραμμιστούν τα όρια απασχολήσεως και οι αμοιβές εργασίας (σε σταθερή αγοραστική αξία) με τα ευρωπαϊκά επίπεδα, χωρίς παράλληλα να ευθυγραμμίζονται και τα επίπεδα της παραγωγικότητας, θα ήταν μοιραία για τη διατήρηση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων και θα κατέληγε, τελικά, εις βάρος των ελλήνων εργαζομένων» (Σ.Ε.Β. 1976).

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις ορίζουν και τις ανάλογες προτεραιότητες για το Σ.Ε.Β. οι οποίες εξειδικεύονται σε τρεις κύριους στόχους: α) την επιλογή και εφαρμογή κατάλληλων επενδυτικών προγραμμάτων, β) την ποιοτική παραγωγή και ορθή αξιολόγηση του διαθέσιμου ανθρώπινου δυναμικού και γ) την προσαρμογή των οργανωτικών και θεσμικών πλαισίων της ελληνικής οικονομίας, ώστε να είναι σε θέση να ανταποκριθούν στο νέο, διευρυμένο πλαίσιο λειτουργίας της. Ως σημαντικό πλεονέκτημα της ελληνικής οικονομίας έναντι της κοινοτικής εξάλλου, θεωρείται η ψηλότερη απόδοση των πρόσθετων επενδύσεων, που με ορθολογική τοποθέτηση και

σωστή διαχείριση μπορούν να συμβάλουν ιδιαίτερα στην αναπτυξιακή προσπάθεια, σε συνδυασμό με μια εποικοδομητική συνεργασία κράτους και ιδιωτικής πρωτοβουλίας (Σ.Ε.Β. 1976).

Μεγάλη βαρύτητα όμως, αποδίδει ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. και στην εκπαιδευτική αναδιάρθρωση η οποία αντιμετωπίζεται υπό το πρίσμα του καθοριστικού ρόλου που διαδραματίζει «η ποιότητα του ανθρώπινου δυναμικού» για τη βελτίωση της παραγωγικότητας. Ταυτόχρονα με τη μακροπρόθεσμη αυτή διάσταση, η οποία αφορά τη «νέα γενιά», ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. καλεί τη «σημερινή γενιά» σε μια «επιμορφωτική στράτευση». Η προτεραιότητα αυτή προκύπτει από την εκτίμηση ότι «η περισσότερο εξειδικευμένη γνώση, είναι αυτό που χρειάζεται το ήδη εργαζόμενο άτομο για να μπορέσει να κινηθεί καθέτως στην κλίμακα ιεραρχίας μέσα στον ίδιο τομέα, όπου απασχολείται ή οριζοντίως σε τομείς όπου υπάρχουν καλύτερες ευκαιρίες απασχολήσεως» (Σ.Ε.Β. 1976).

Τόσο από τον εναρκτήριο λόγο του προέδρου του Σ.Ε.Β. όσο και από τις υπόλοιπες, όχι λιγότερο σημαντικές, εισηγήσεις των εκπροσώπων του Σ.Ε.Β. και της Ε.Ε.Δ.Ε. δεν προκύπτει κάποια διαφοροποίηση από τις βασικές συντεταγμένες της πολιτικής που μορφοποιήθηκε στο Βιομηχανικό Συνέδριο. Ωστόσο εδώ, καθίστανται σαφέστερες οι παράμετροι στις οποίες θα πρέπει δοθεί άμεσα έμφαση, προκειμένου να επιτευχθεί η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας στο νέο διεθνοποιημένο περιβάλλον και, ειδικότερα, στο πλαίσιο της Ε.Ο.Κ. Κοντά στις παραπάνω προτεραιότητες που σκιαγραφούνται στην ομιλία του Μαρινόπουλου, ο Ελ. Κοντογεώργης, πρόεδρος της Ε.Ε.Δ.Ε., θα υποστηρίξει πως η μάχη για την οικονομική επικράτηση σε παγκόσμια κλίμακα δίνεται παράλληλα στην τεχνολογία και το μάνατζμεντ, ενώ ο Θ. Στράτος, μέλος του Γενικού Συμβουλίου του Σ.Ε.Β., θα προχωρήσει ακόμη περισσότερο, αναφέροντας πως η σύγχρονη σκέψη του βιομηχανικού κόσμου στις προηγμένες χώρες θεωρεί το επίπεδο του ανθρώπινου δυναμικού ως το σημαντικότερο παράγοντα, καθώς με την «τελειοποίησιν των αυτοματισμών και με την εξαντλητικήν εισαγωγήν της μηχανοποίησεως εις την βιομηχανίαν, η άμεσος εργασία παύει να υπεισέρχεται εις τόσον υψηλόν ποσοστόν εις το κόστος», έναντι του management, του know – how, του marketing κλπ. Σίγουρα, η ανταγωνιστικότητα είναι, ως ένα βαθμό, συνάρτηση της φτηνής εργασίας, όμως, «και αν ακόμη η αμοιβή εργασίας

ευρίσκεται εις σχετικώς χαμηλά επίπεδα εις την χώραν μας, δεν σημαίνει ότι το πλεονέκτημα τούτο θα εξακολουθή να υφίσταται και εις το μέλλον»... (Σ.Ε.Β. 1976).

Στον πυρήνα της προβληματικής της Συνάντησης βρίσκεται η εισήγηση του αντιπροέδρου του Σ.Ε.Β., Δ. Κυριαζή, ο οποίος θα επιχειρήσει μια σχετικά αναλυτική προσέγγιση των προβλημάτων που θα κληθεί να αντιμετωπίσει η ελληνική βιομηχανία μετά την ένταξη. Κατά την εξέταση των προβλημάτων αυτών, τονίζεται πως η κλαδική διάσταση των συνεπειών της ένταξης στην ελληνική βιομηχανία αποτελεί τη μια πλευρά της όλης συζήτησης³². Επιπλέον, επισημαίνεται πως θα πρέπει να συνυπολογιστούν τα προβλήματα των οριακών επιχειρήσεων, καθώς και οι επιβαρύνσεις από τις εκάστοτε ανάγκες της κοινωνικής πολιτικής, ενώ εξίσου σημαντικά θεωρούνται και τα προβλήματα που σχετίζονται με τη νόθευση του ελεύθερου ανταγωνισμού (κατάχρηση μονοπωλιακής θέσης, ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων, κρατικές προμήθειες κλπ). Συναφή ωστόσο, ο αντιπρόεδρος του Σ.Ε.Β. θεωρεί και τα προβλήματα που προκύπτουν από την επέκταση της βιομηχανίας και τα οποία αφορούν στην περιφερειακή ανάπτυξη, τις δημόσιες επενδύσεις, την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά και τη δίκαιη διανομή του προϊόντος. Πάντως, με την υπόμνηση ότι οι επιπτώσεις του ελεύθερου ανταγωνισμού δε θα είναι ομοιόμορφες, ο αντιπρόεδρος του Σ.Ε.Β. εκφράζει την πεποίθησή του ότι, με τις κατάλληλες ενέργειες, οι ελληνικές βιομηχανίες «σε σοβαρό ποσοστό» θα αντεπεξέλθουν στις δυσχέρειες που θα δημιουργηθούν. Αποφασιστικής σημασίας για την αντιμετώπιση των δυσχερειών αυτών είναι η οικοδόμηση δεσμών εμπιστοσύνης μεταξύ δημόσιας διοίκησης και επιχειρήσεων, ο μακροπρόθεσμος σχεδιασμός εκ μέρους των τελευταίων, αλλά και ο τερματισμός της αδιαλλαξίας των εργαζομένων, με στόχο την αλλαγή νοοτροπίας και την καθιέρωση θεσμών κοινωνικής συνεργασίας (Σ.Ε.Β. 1976).

Τέλος, ως προς την ίδια την ενταξιακή διαδικασία, ο αντιπρόεδρος του Σ.Ε.Β. βλέπει δύο διακριτά στάδια για την περάτωσή της: μια πρώτη περίοδο διαπραγματεύσεων,

³² Και μάλλον, αρκετά σκοτεινή, καθώς, όπως υπογραμμίζει ο Κυριαζής, απουσιάζουν μελέτες σε κλαδικό επίπεδο, οπότε και οι όποιες εκτιμήσεις θα πρέπει να διατυπώνονται με κάθε επιφύλαξη. Εξάλλου, ο Κυριαζής εδώ, φαίνεται να επαναλαμβάνει, σε συνοπτική μορφή, τις εκτιμήσεις του Γ. Μαρίνου από τον Οικονομικό Ταχυδρόμο, σε κύριο άρθρο του οποίου, με τίτλο «Ποιο είναι το μέλλον της ελληνικής βιομηχανίας χωρίς δασμολογικά τείχη;» επιχειρείται μια αναλυτική προσέγγιση του προβλήματος. Και στις δύο περιπτώσεις όμως, αναγνωρίζεται ότι οι εκτιμήσεις είναι, σε μεγάλο βαθμό, αυθαίρετες και επισημαίνεται η ανάγκη περαιτέρω διερεύνησης. Πάντως, και οι δύο προσεγγίσεις συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι ο κλάδος των ηλεκτρικών μηχανών / συσκευών θα παρουσιάσει τα σοβαρότερα προβλήματα (Σ.Ε.Β. 1976 και *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1107, 24/7/1975).

διάρκειας δύο – τριών ετών, κατά την οποία θα βρίσκονται σε ισχύ οι διατάξεις της Συμφωνίας Σύνδεσης και μια δεύτερη περίοδο «χάριτος», πιθανώς πενταετούς διάρκειας, κατά το παράδειγμα των τριών νέων μελών της Κοινότητας. Σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα αυτό λοιπόν, ο Σ.Ε.Β. εκτιμά πως η διαδικασία της «ταχείας ένταξης», εφόσον ευοδωθούν οι διαπραγματεύσεις, θα έχει ολοκληρωθεί πλήρως γύρω στο 1983 – 1984 (Σ.Ε.Β. 1976).

Η Συνάντηση των Αθηνών δεν τροποποιεί τις βασικές συντεταγμένες –οι οποίες άλλωστε, ήταν μακράς πνοής- που χάραξε το Βιομηχανικό Συνέδριο του Φλεβάρη, πράγμα απολύτως φυσιολογικό, αν αναλογιστεί κανείς το μικρό χρονικό διάστημα που χωρίζει τις δυο διαδικασίες. Το καινούργιο στοιχείο το οποίο προστίθεται τώρα, είναι η εξέτασή τους με την προοπτική της πλήρους ένταξης της ελληνικής βιομηχανίας στην Ε.Ο.Κ. Από την άποψη αυτή, η έμφαση δίνεται στο νέο πλαίσιο του «ελεύθερου συναγωνισμού» στον οποίο θα πρέπει να ανταποκριθούν οι κλάδοι της ελληνικής βιομηχανίας και ο οποίος θα σημάνει την απώλεια των δασμολογικών τειχών, κάτω από την προστασία των οποίων αυτοί αναπτύχθηκαν. Έτσι, οι προτεινόμενες ήδη από το Βιομηχανικό Συνέδριο αναδιαρθρώσεις, τις οποίες η Συνάντηση των Αθηνών επαναλαμβάνει ρητά ή άρρητα, προσλαμβάνουν το χαρακτήρα αναγκαίων προσαρμογών στο νέο κοινοτικό περιβάλλον, η επιτυχής ή μη προώθηση των οποίων διακυβεύει την επιβίωση της ελληνικής βιομηχανίας.

Στο αναλυτικό αυτό πλαίσιο, η Ε.Ο.Κ. εκλαμβάνεται ως το πεδίο του ελεύθερου ανταγωνισμού, εντός του οποίου οι επιχειρήσεις υποχρεώνονται σε εξορθολογισμό της παραγωγής, περιορισμό της σπατάλης, βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων τους και έλεγχο των περιθωρίων κέρδους τους προς όφελος του καταναλωτή. Η ευθύνη ωστόσο, για την αξιοποίηση των ευκαιριών που το πεδίο αυτό προσφέρει, βαραίνει τις ελληνικές βιομηχανικές επιχειρήσεις και τον κρατικό μηχανισμό, μεταξύ των οποίων εξάλλου, παραμένει ενεργή η συζήτηση για το μερίδιο που αναλογεί στον καθένα. Με τα λόγια του Θ. Στράτου: «Πιστεύω ότι, όπως πάντοτε έτσι και τώρα, ο ελληνικός κόσμος πραγματοποιεί θαύματα υπό πίεσιν. Η βιομηχανία διά της εντόνου αυξήσεως της δραστηριότητός της απέδειξεν ότι έχει συνειδητοποιήσει, ότι ευρίσκεται υπό πίεσιν και αντιδρά καταλλήλως. Απομένει όμως και έτεροι παράγοντες ως ο διοικητικός να συνειδητοποιήσουν και αυτοί την κρισιμότητα του ζητήματος και υπό πίεσιν να

προσαρμοσθούν το ταχύτερον εις την ευρωπαϊκήν πραγματικότητα, ώστε να μη αποτελέσουν τροχοπέδη εις την εν γένει πρόοδον του τόπου» (Σ.Ε.Β. 1976).

Επιπλέον, μέσω του συσχετισμού της με τις επιζητούμενες εγγυήσεις προσήλωσης στο καθεστώς της ελεύθερης οικονομίας, η ευρωπαϊκή προοπτική προσλαμβάνει στρατηγικές διαστάσεις, οι οποίες δεν περιορίζονται στην εξαγωγική διάσταση της ενσωμάτωσης στην Κοινή Αγορά ούτε αναφέρονται, κατά κύριο λόγο, στις γεωστρατηγικές συνεπαγωγές της³³. Αντίθετα, στο επίκεντρο των επιδιωκόμενων, εκ μέρους του Σ.Ε.Β., ωφελειών από την ένταξη στην Ε.Ο.Κ., βρίσκεται μάλλον, η εξασφάλιση του εσωτερικού πολιτικοοικονομικού status quo από ενδεχόμενες (πιθανές ή όχι και τόσο πιθανές) παρεκτροπές.

Ο διττός ρόλος που επιφυλάσσει ο Σ.Ε.Β. στην Ε.Ο.Κ., ως συστατικό στοιχείο της πολιτικής του (μέσο πίεσης για αναδιαρθρωτικές τομές και εγγύησης του ελληνικού πολιτικοοικονομικού καθεστώτος) εγγράφεται εντός της κυρίαρχης μεθοδολογίας συζήτησης για την Ε.Ο.Κ. και εμφανίζει πολλές φορές το ενταξιακό εγχείρημα ως εξωτερικό προς την αναπτυξιακή δυναμική της ελληνικής βιομηχανίας³⁴. Ωστόσο, όπως θα προσπαθήσω να δείξω, η τοποθέτηση του Σ.Ε.Β. για την Ε.Ο.Κ. έχει εσωτερική συνάφεια με τις διακηρυγμένες κατευθύνσεις της πολιτικής του, μακριά από λογικές «αναγκαστικής ευθυγράμμισης» σε μια έξωθεν επιβαλλόμενη πολιτική. Υπέρ της

³³ Σε ολόκληρο τον τόμο των υλικών της Συνάντησης δε γίνεται η παραμικρή συσχέτιση της ενταξιακής πορείας με τον ελληνοτουρκικό ανταγωνισμό, ενώ απουσιάζουν και οι αναφορές στις σχέσεις με το Ανατολικό Μπλοκ. Παρόμοια είναι και η εικόνα των υλικών του Βιομηχανικού Συνεδρίου. Η μόνη, τέτοιου τύπου νύξη από την πλευρά του Σ.Ε.Β. έχει γίνει ένα χρόνο νωρίτερα, στο πλαίσιο του λόγου του προέδρου του προς τη σύνοδο των προέδρων της UNICE, το Δεκέμβρη του 1974, υπό τη μορφή των πλεονεκτημάτων που θα αποκομίσει η Ε.Ο.Κ. από την «επιστροφή της νότιας Ευρώπης στους κόλπους της Ευρώπης». Και αυτή όμως, η αναφορά επικεντρώνεται στον ανταγωνισμό μεταξύ Η.Π.Α. και Ε.Ο.Κ., αφού όπως τονίζεται «η Ευρώπη απαλλάσσεται [έτσι] από εξωευρωπαϊκής καταγωγής επιρροές» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 299, 15/12/1974). Από την άλλη, στη Συνάντηση, διατυπώνεται ρητά από τον αντιπρόεδρο του Σ.Ε.Β., Δ. Κυριαζή, η στρατηγική της «γέφυρας», η οποία απουσιάζει από την προβληματική του Βιομηχανικού Συνεδρίου: η γεωγραφική θέση της Ελλάδας και οι στενές σχέσεις με τον αραβικό κόσμο μπορούν να καταστήσουν τη χώρα γέφυρα και συνδετικό κρίκο συνεργασίας και ανταλλαγών της ευρωπαϊκής αγοράς και των αγορών της Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής (Σ.Ε.Β. 1976).

³⁴ Στοιχείο το οποίο καυτηριάζει στην εκτεταμένη αρθρογραφία του πάνω στο ζήτημα της ένταξης στην Ε.Ο.Κ. ο Μιχάλης Παπαγιαννάκης, ένας από τους πιο οξυδερκείς υπερασπιστές της ένταξης. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, αναφερόμενος στην κυβερνητική ρητορεία για την ένταξη: «Μεγιστοποίησε [το θέμα της ένταξης] σερβίροντας και το παραμικρό μέτρο, την παραμικρή πρωτοβουλία του [ο κυβερνητικός μηχανισμός] με την τυποποιημένη σάλτσα του “εν όψει της εντάξεώς μας στην Ε.Ο.Κ...” και πέρασε αυτού του είδους την περίεργη συνταγή σε όλους τους χώρους, διαστρεβλώνοντας τη συγκεκριμένη συζήτηση και άλλες παράλληλες ή άσχετες μ’ αυτή. Περίεργη συνταγή στ’ αλήθεια, που υπονοεί σιωπηρά ότι χωρίς την προοπτική της ένταξης δεν θα παίρνονταν σημαντικά μέτρα και πρωτοβουλίες, ή ότι ενδεχομένως θα παίρνονταν άλλα (ποια άραγε;)» (Παπαγιαννάκης 1978: 32 - 33).

άποψης αυτής συνηγορεί άλλωστε, και το γεγονός ότι οι βασικές κατευθύνσεις που χάραξε το Βιομηχανικό Συνέδριο, λίγους μήνες πριν, παραμένουν αναλλοίωτες κατά τη Συνάντηση των Αθηνών.

Κεφάλαιο Γ' - Ο «αγώνας στο εσωτερικό πεδίο» ως προϋπόθεση της σύγκλισης με την Ε.Ο.Κ.

Η ανάδειξη της στενής σχέσης της εσωτερικής πολιτικής με την ευρωπαϊκή προοπτική, από τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β., ήδη στο Βιομηχανικό Συνέδριο, με την αναγόρευση του «εσωτερικού αγώνα» σε προϋπόθεση για την ευόδωση της εξωστρεφούς στρατηγικής του ελληνικού κράτους, είναι ενδεικτική της βαρύτητας που αποδίδουν οι βιομήχανοι στη δημιουργία των απαραίτητων κοινωνικοπολιτικών όρων για την ομαλή ενσωμάτωση στον κοινοτικό χώρο. Επιπλέον, η συγκεκριμενοποίηση των όρων αυτών, στη Συνάντηση των Αθηνών, μέσα από τον καθορισμό του (εξαιρετικά φιλόδοξου) στόχου της μακροχρόνιας και μεγάλης υπέρβασης των κοινοτικών ρυθμών ανάπτυξης, αποκαλύπτει το πραγματικό νόημα της σύγκλισης με την Ε.Ο.Κ.: η γεφύρωση των διαφορών δεν αναφέρεται καταρχήν, στο βιοτικό επίπεδο (απασχόληση, μισθοί), αλλά στην παραγωγικότητα της εργασίας, από την οποία και μόνο μπορούν να προκύψουν οι όποιες υλικές βελτιώσεις της ζωής των ελλήνων εργαζομένων. Ως εκ τούτου οι διαφορές ανάμεσα στα κοινοτικά και τα ελληνικά επίπεδα παραγωγικότητας, θα πρέπει να αποτελέσουν «το βασικό κριτήριο της κοινωνικής πολιτικής», ενώ η εικόνα των πολιτικών πλαισίων στα οποία τοποθετείται το όλο εγχείρημα, συμπληρώνεται με την επιζητούμενη, εκ μέρους του Σ.Ε.Β., οικοδόμηση «δεσμών εμπιστοσύνης» μεταξύ δημόσιας διοίκησης και επιχειρήσεων και τον «τερματισμό της αδιαλλαξίας» των εργαζομένων, με στόχο την καθιέρωση «θεσμών κοινωνικής συνεργασίας».

Σε αυτό το πλαίσιο, οι βασικοί άξονες της πολιτικής του Σ.Ε.Β., πράγματι, παρουσιάζουν, καθόλη την περίοδο 1974 – 1979, μια αξιοσημείωτη σταθερότητα. Αυτό ωστόσο, δε σημαίνει ότι ο τρόπος προβολής και προώθησής τους δεν υφίσταται μεταβολές. Ήδη, όπως είδαμε, από την πρώτη στιγμή της νέας πολιτικής κατάστασης που σηματοδοτεί η μεταπολίτευση, η δημόσια τοποθέτηση του Σ.Ε.Β. επικαθορίζεται από τη ρευστότητα που προκάλεσε η κατάρρευση των πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και ιδεολογικών δεδομένων που είχαν επιβληθεί από το στρατιωτικό καθεστώς. Η κατάρρευση αυτή τροποποιεί δομικά και τους όρους διεξαγωγής του ταξικού ανταγωνισμού, επιτάσσοντας μια ριζικά διαφορετική ηγεμονική πολιτική έναντι των κυριαρχούμενων τάξεων. Η πολιτική αυτή, τουλάχιστον όσον αφορά τους βιομηχάνους,

τους οποίους βαραίνει και το στίγμα της αργαστής συνεργασίας με τους στρατιωτικούς, την περίοδο αυτή βρίσκεται υπό διαμόρφωση, προσπαθώντας να κατακτήσει τις ευνοϊκότερες δυνατές θέσεις απέναντι στον πόλο της εργασίας και περνά μέσα από τις σχέσεις τόσο με το κράτος όσο και με τη δημοκρατική «κοινή γνώμη».

1. Ο «εξευρωπαϊσμός» του κοινωνικού ζητήματος

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της στάσης του Σ.Ε.Β. απέναντι στο ζήτημα των εργατικών αμοιβών, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, που υπογραμμίζει και τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της στροφής του μετά την ανατροπή της, αποτελεί η δημοσίευση, 4 μόλις μήνες πριν από τη μεταπολίτευση, μιας μελέτης του Συνδέσμου για την αγορά εργασίας. Στη μελέτη αυτή, όπου διατυπώνονται προτάσεις «βελτίωσης» της αγοράς εργασίας, δεν αναφέρεται πουθενά το ενδεχόμενο ή η πρόθεση για βελτίωση των αποδοχών των εργαζομένων. Απεναντίας, στο τμήμα V της μελέτης, προτείνονται μέτρα περιορισμού του εργατικού κόστους, ενώ η βασική προβληματική της Έκθεσης συνίσταται στην αποφυγή των αυξητικών επιδράσεων που μπορεί να έχει η στενότητα του εργατικού δυναμικού στις αμοιβές (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 282, 31/3/1974). Στον αντίποδα αυτής της προβληματικής βρίσκεται η στάση του Σ.Ε.Β. αμέσως μετά την πολιτική μεταβολή, καθώς, όπως είδαμε, από την πρώτη στιγμή αναγνωρίζεται η ανάγκη αύξησης της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων και χάραξης της αντίστοιχης εισοδηματικής πολιτικής.

Ωστόσο, η αναγκαστική αυτή μετατόπιση του Σ.Ε.Β. δε σημαίνει μια άνευ όρων αποδοχή των αιτημάτων των εργατών και πολύ περισσότερο δεν αποτελεί μια μη αντιστρέψιμη τάση. Όπως ήδη παρατηρήθηκε, πολύ γρήγορα, ο Σ.Ε.Β. θα συνδέσει τις μισθολογικές αυξήσεις με την αύξηση της παραγωγικότητας, ως το ανώτατο αποδεχτό όριό τους. Επεξηγώντας μάλιστα, τη θέση του Συνδέσμου πάνω στο μισθολογικό, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β., σε συνέντευξη που αναδημοσιεύεται στο Δελτίο, θα υποστηρίξει πως οι αμοιβές των εργαζομένων αντιπροσωπεύουν στο σύνολο της οικονομίας το 65% – 75% του κόστους παραγωγής και, ως εκ τούτου, προσδιορίζουν και τις τιμές των προϊόντων. Παράλληλα, προσπαθώντας να τεκμηριώσει την αιτιακή σχέση πληθωρισμού – μισθών ισχυρίζεται πως, ενώ συνήθως η αύξηση των τιμών προτρέπει, σε περιόδους

πληθωριστικής έξαρσης μπορεί μια μεγάλη, λόγω των πληθωριστικών προσδοκιών, αύξηση των αμοιβών να οδηγήσει σε μεγαλύτερη αύξηση των τιμών, οδηγώντας σε πληθωριστικό φαύλο κύκλο³⁵, η έξοδος από τον οποίο μπορεί να επιτευχθεί μόνο με άνοδο της παραγωγικότητας και συγκράτηση των μισθολογικών αυξήσεων στα όρια της ανόδου αυτής (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 301, 15/1/1975).

Μια τέτοια πολιτική εξόδου από το πληθωριστικό φαύλο κύκλο όμως, προϋποθέτει και μια αυξημένη αίσθηση κοινωνικής συνευθύνης εκ μέρους όλων των εμπλεκόμενων φορέων της παραγωγής. Έτσι, σε ανακοίνωσή του, το Γενάρη του 1975, με τίτλο «Αλληλέγγυο χρέος», ο Σ.Ε.Β. θα κάνει έκκληση προς τις επιχειρήσεις για «συγκράτηση των τιμών, έστω και με θυσίες», ελπίζοντας ότι αυτό θα αποτρέψει τις συνδικαλιστικές οργανώσεις από υπέρμετρες διεκδικήσεις που θα υπερβαίνουν το επίπεδο βελτίωσης της παραγωγικότητας (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 302, 31/1/1975). Οι προεκτάσεις αυτής της λογικής θα αποσαφηνιστούν λίγο αργότερα, σε κύριο άρθρο του Δελτίου, με τίτλο «Το φθηνότερο κόστος», με αφορμή την υπογραφή της Εθνικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας του 1975, όπου διακηρύσσεται ότι «η Βιομηχανία έκανε το χρέος της και θέλησε να καταδείξει με την καλή προαίρεσή της και την υποχωρητική της κατανόηση –που βρήκαν θετική ανταπόκριση από την εργατική πλευρά- ότι συναισθάνεται τις ευθύνες της». Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η στάση αυτή του Συνδέσμου προκάλεσε «δισταγμούς και ερωτήσεις» από μέλη του Σ.Ε.Β. και, για αυτό, τονίζεται ότι «η Βιομηχανία δέχτηκε να φτάσει στο μέγιστο όριο των παραχωρήσεων» καθώς αξιολογεί το αγαθό της «κοινωνικής γαλήνης» ως το «φθηνότερο κόστος για όλους», την αναγκαία συνθήκη για τη γενική ανάπτυξη (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 303, 15/2/1975).

Εξάλλου, η αναγκαία αυτή δαπάνη «εξαγοράς» συνθηκών εύρυθμης λειτουργίας της παραγωγικής διαδικασίας, πέρα από τις οριοθετήσεις της, περιλαμβάνει και επιδιώξεις που στοχεύουν στην αντιστάθμιση του κόστους της. Έτσι, αφού ξεκαθαρίζεται ότι οι «παραχωρήσεις» που προβλέπουν οι συλλογικές συμβάσεις είναι οριστικές και δεν επιδέχονται καμία συζήτηση πριν από τη νόμιμη λήξη τους, εκφράζεται η ρητή αντίθεση του Συνδέσμου στις «μεγάλες επιβαρύνσεις» του καταρτιζόμενου φορολογικού ν/σ και

³⁵ Η άποψη αυτή φαίνεται ότι αποτελεί και την επικρατούσα αντίληψη στους κόλπους της κυβέρνησης και των ιθυνόντων της οικονομικής πολιτικής. Ενδεικτικά για μια κριτική παρουσίαση των απόψεων του υπουργού Απασχολήσεως και του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος στο θέμα αυτό, βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1139, 4/3/1976 και φ. 1158, 1/7/1976.

διατυπώνεται το αίτημα για «πλήρη ελευθεριότητα» στην πιστοδότηση της βιομηχανίας, ενώ στηλιτεύονται οι «λανθασμένες αντιλήψεις» για τα «δήθεν υπερβολικά κέρδη» των βιομηχανικών επιχειρήσεων (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 304, 28/2/1975).

Το μοτίβο της κοινωνικής συνευθύνης και της αμοιβαίας αυτοσυγκράτησης για το καλό της γενικής ανάπτυξης θα παραμείνει σε πρώτο πλάνο μέχρι, τουλάχιστον, τα μέσα του 1975. Με στερεότυπο τρόπο, επισημαίνεται η σημασία της σταθεροποίησης της ομαλότητας για τη σταθερότητα της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ απευθύνονται αγωνιώδεις εκκλήσεις προς πάσα κατεύθυνση: στην κυβέρνηση για αποφασιστικότητα και περιφρόνηση του πολιτικού κόστους, στα κόμματα για επίδειξη σωφροσύνης και στήριξη των «θετικών στοιχείων» της κυβερνητικής πολιτικής, στον Τύπο για συμβολή στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης, στους εργαζόμενους για αυτοσυγκράτηση στην προβολή και διεκδίκηση των «δίκαιων αιτημάτων» τους, αλλά και στους επιχειρηματίες για προστασία της απασχόλησης και επίγνωση των κινδύνων της ανεργίας, ως προδρόμου «κοινωνικών αναστατώσεων». Αυτή η πολιτική γραμμή θα κορυφωθεί στην ετήσια Γενική Συνέλευση του Σ.Ε.Β., με το λόγο του προέδρου του Συνδέσμου, όπου η «ατμόσφαιρα κοινωνικής γαλήνης» και η εθνική ενότητα παρουσιάζονται ως το άλφα και το ωμέγα για μια δυναμική ανάπτυξη, με επίλυση των κοινωνικών αιτημάτων μέσα από την πρόοδο του τόπου, στο πρότυπο των «δημοκρατικών διαδικασιών που ισχύουν και στη Δυτική Ευρώπη» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 306, 31/3/1975 και τ.311, 15/6/1975).

Η πολιτική αυτή όμως, προσέκρουε σε πραγματικά όρια που έθεταν οι μεταπολιτευτικές προσδοκίες και η ριζοσπαστική δυναμική τους, ως αποτέλεσμα της τροποποίησης του ταξικού συσχετισμού δύναμης, μετά την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών. Έτσι, από τον πρώτο καιρό της μεταπολίτευσης, παρουσιάζεται ένα κύμα ίδρυσης εργοστασιακών σωματείων που πολύ γρήγορα θα επιδοθούν σε αποφασιστικές κινητοποιήσεις (απεργίες, στάσεις εργασίας, καταλήψεις εργοστασίων), με αιχμή τη διεκδίκηση αποφασιστικών αυξήσεων, που σε αρκετές περιπτώσεις ξεπερνούν το 30%³⁶. Οι κινητοποιήσεις αυτές, που, πολλές φορές, έχουν νικηφόρα κατάληξη, κατά κανόνα, χαρακτηρίζονται από διαθέσεις ρήξης, όχι μόνο με την

³⁶ Για πληροφορίες σχετικά με τις εργοστασιακές κινητοποιήσεις, από το τέλος του 1974 και μέσα στο 1975, και τα αιτήματά τους, σε επιχειρήσεις όπως τα ορυχεία της Μαντέμ Λάκκο, οι χαρτοβιομηχανίες ΜΕΛ και ΕΓΛ, τα ναυπηγεία της Ελευσίνας κ.α., βλ. *Αντί* τ. 12, 8/2/1975, τ. 16, 5/4/1975, τ. 29, 4/10/1975, τ. 34, 13/12/1975 και τ. 39, 21/2/1976, καθώς και Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών 1983: 77 - 96. Για μια θεωρητική ανάλυση των χαρακτηριστικών του, βλ. Καναβάρος 1983: 129 - 138 και Κασιμάτης 1978: 4 - 9

εργοδοσία, αλλά και με τα επίσημα συνδικαλιστικά όργανα τα οποία μάλιστα, συχνά καταγγέλλονται για τις συμβιβαστικές παρεμβάσεις τους, έστω κι αν αυτές δίνουν μερική ικανοποίηση των προβαλλόμενων αιτημάτων (*Αντί* τ. 34, 13/12/1975).

Απέναντι σε αυτή την πραγματικότητα, η οποία δε δείχνει σημάδια εκτόνωσης³⁷, ο Σ.Ε.Β. θα προχωρήσει σε αναπροσαρμογή της πολιτικής του, σκληραίνοντας αποφασιστικά τη στάση του³⁸. Έτσι, αφού, με την είσοδο στο 1976, υπογραμμίζει τις επικρίσεις που δέχτηκε από μερίδα μελών του για «πολύ χαλαρή» πολιτική και χαρακτηρίζει ως «ακραίες εκχωρήσεις» τις μέχρι τότε μισθολογικές παροχές, υπονοώντας σαφώς ότι δε μπορεί να συνεχιστεί η ίδια κατάσταση (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 325, 15/1/1976), θα παραχωρήσει συνέντευξη τύπου στις αρχές Μάρτη, όπου πραγματοποιεί στροφή 180 μοιρών στη ρητορική του. Στη συνέντευξη αυτή, βάλλοντας κατά πάντων, θα κάνει λόγο για «σοσιαλμανία» και θα υποστηρίξει, αναφορικά με τις εργασιακές σχέσεις, πως «σε εποχές που μπορούσε να μην πληρώσει, η Βιομηχανία πλήρωσε», όχι από συναισθηματισμό, αλλά προκειμένου να διευρυνθεί η αγορά της και να δημιουργηθεί το υπόβαθρο της κοινωνικής ειρήνης. Ωστόσο, σήμερα «δεν έχουμε λόγους να έχουμε “πάλη των τάξεων”», ενώ δηλώνεται ότι η βιομηχανία «έκανε ό,τι μπορούσε», αλλά τώρα «είναι η ώρα της Δημόσιας Διοίκησης»³⁹ (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

³⁷ Ήδη, το Γενάρη του 1976 σημειώνονται εκτεταμένα επεισόδια μεταξύ απεργών της βιομηχανίας ΠΠΣΟΣ και της αστυνομίας, σε προσπάθεια της τελευταίας να διαλύσει τους απεργούς και να επιτρέψει την είσοδο απεργοσπαστών στο εργοστάσιο, ενώ σε εξέλιξη βρίσκονται και άλλες απεργίες (*Αντί* τ. 37, 24/1/1976 και *Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών* 1983: 96 – 102).

³⁸ Το σύνθημα πάντως, αυτής της αλλαγής πλευσης φαίνεται ότι έδωσε ο υπουργός Απασχολήσεως, Κ. Λάσκαρης, δηλώνοντας, τον Ιούνιο του 1975, με αφορμή την κατάληψη του εργοστασίου της ΕΣΚΙΜΟ: «Η Κυβέρνηση είναι αποφασισμένη και έχει τη δύναμη να πατάξει κάθε αναρχική εκδήλωση και να προασπίσει τα συμφέροντα της Δημοκρατίας και της Χώρας και θα το πράξει, εάν οι εξτρεμιστές [...] συνεχίσουν τις προκλήσεις τους» (παρατίθεται στο Σακελλαρόπουλος 2001: 65).

³⁹ Το θέμα των εργατικών διενέξεων άλλωστε, απασχολεί έντονα τον οικονομικό τύπο από τις αρχές του 1976, με αφορμή τις συλλογικές διαπραγματεύσεις εργοδοτών – Γ.Σ.Ε.Ε.. Ωστόσο, μετά την επίμαχη συνέντευξη τύπου του Σ.Ε.Β. και την κλιμάκωση των απεργιακών κινητοποιήσεων, η σχετική αρθρογραφία θα πυκνώσει ιδιαίτερα, σε αναζήτηση των ενδεδειγμένων λύσεων. Ενδεικτικά, βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1139, 4/3/1976, φ. 1144, 8/4/1976, φ. 1145, 15/4/1976, φ. 1154, 17/6/1976, φ. 1169, 30/9/1976 και φ. 1170, 7/10/1976, όπου μεταξύ άλλων προτείνεται η εφαρμογή μιας πιο σφιχτής νομισματικής πολιτικής, ώστε τυχόν αύξηση των αμοιβών πάνω από τα όρια αύξησης της παραγωγικότητας να οδηγήσει σε αύξηση της ανεργίας, έτσι ώστε οι εργαζόμενοι να συνειδητοποιούν την ανάγκη για «σωστές» διεκδικήσεις που δε θα στρέφονται εναντίον των ίδιων, η κατάργηση του περιοριστικού θεσμού των κατώτατων ορίων αμοιβών, τα οποία ενοχοποιούνται ως αντικίνητρα για την αποκατάσταση της πλήρους απασχόλησης, η τιμαριθμοποίηση των αμοιβών, αλλά και η μη επιβάρυνση των εργατών με επιπλέον θυσίες που «ρίχνουν λάδι στη φωτιά του κοινωνικού αναβρασμού».

Η συνέντευξη αυτή, που θα προκαλέσει θύελλα αντιδράσεων⁴⁰ και θα σχολιαστεί ποικιλοτρόπως από τα κόμματα και τον Τύπο⁴¹, δεν έχει ως αποκλειστικό αίτιο την έξαρση των εργατικών κινητοποιήσεων, αλλά θα είναι το αποτέλεσμα μιας συμπύκνωσης ευρύτερων αντιθέσεων, που, όπως θα δούμε, άπτονται των σχέσεων των φορέων της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με την κυβέρνηση και έχουν ως επίδικο αντικείμενο τα όρια της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Ωστόσο, όσον αφορά στο θέμα των εργατικών διαφορών που μάς ενδιαφέρει εδώ, η επίθεση του Σ.Ε.Β. θα φέρει άμεσα αποτελέσματα: εντός του μήνα ο υπουργός Απασχολήσεως, Κ. Λάσκαρης, θα καταθέσει στη Βουλή ν/σ «περί επαγγελματικών σωματείων και ενώσεων και διασφάλισης της συνδικαλιστικής ελευθερίας», το οποίο, μετά δίμηνη περίπου αναβολή της συζήτησης, ύστερα από αίτηση της προσωρινής Διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε., ενόψει του συνεδρίου της, θα ψηφιστεί στα τέλη του Μάη (Ντόκας 1976: 8 – 9 και Ελεφάντης 1976: 6 – 7).

Βραχυπρόθεσμα, η σπασμωδική αυτή κίνηση θα οξύνει το συγκρουσιακό κλίμα, καθώς θα πυροδοτήσει ένα κύμα 24ωρων και 48ωρων απεργιών⁴², με αποκλειστικό αίτημα την απόσυρση του νόμου, οδηγώντας παράλληλα σε μορφές συντονισμού των εργοστασιακών σωματείων (Ιωάννου 1989: 134 – 135 και 164, πίν. 2.8.2), ενώ το διήμερο της συζήτησης στη Βουλή (24 – 25 Μάη) θα σημειωθούν βίαιες συγκρούσεις μεταξύ χιλιάδων απεργών διαδηλωτών και αστυνομίας, κορυφώνοντας μια διαδικασία έντασης της κρατικής καταστολής από το Μάρτη και μετά (Αντί τ. 46, 29/5/1976 και τ.

⁴⁰ Η πίεση είναι τέτοια που, στο επόμενο τεύχος του Δελτίου, δέκα μέρες μετά τη συνέντευξη τύπου, όπου παρατίθεται το κείμενο της συνέντευξης, δε θα περιληφθεί η εισαγωγή όπου υπάρχει η επίμαχη φράση περί σοσιαλμανίας. Αντίθετα, το Δελτίο, προλογίζοντας το (λογοκριμένο) κείμενο, θα αναφερθεί στη συνέντευξη ως εξής: «Ο Σ.Ε.Β. διατύπωσε γενικές σκέψεις σχετικές με τα προβλήματα που δημιουργεί για την οικονομία της χώρας, η κρίσιμη φάση από την ύφεση στην ανάκαμψη. Περίοδος που θέλει αυτοσυγκράτηση, συνεννόηση και πάνω απ' όλα ειλικρίνεια. Η ψύχραιμη θεώρηση των θέσεων που υποστήριξε ο Σ.Ε.Β. στη συνέντευξη θα είναι εποικοδομητική συμβολή στην οικονομική πρόοδο» (Δελτίο Σ.Ε.Β. τ. 329, 15/3/1976). Πάντως, επί της ουσίας, ο Σ.Ε.Β. εμμένει στο σύνολο των απόψεων που εκφράζονται στη συνέντευξη, γεγονός που υπογραμμίζει και η ενσωμάτωση του κειμένου της, σχεδόν αυτούσιου, στην Έκθεση για την Ελληνική Βιομηχανία το 1975 (Σ.Ε.Β. 1976α).

⁴¹ Συγκεντρώνοντας μάλιστα, και φίλια πυρά, μεταξύ των οποίων και το καυστικό άρθρο του Γ. Μαρίνου, με τον πομπώδη τίτλο «Το ολίστημα των βιομηχάνων», όπου ο διευθυντής του Οικονομικού Ταχυδρόμου κλείνει πονηρά το μάτι στους βιομηχάνους, σημειώνοντας: «Είναι αδιανόητο οι ιδιώτες κεφαλαιούχοι ν' αρνούνται την υποκατάσταση από το κράτος σε τομείς που οι ιδιωτικές επενδύσεις είναι απρόσφορες. Το κράτος – χωροφύλακας ανήκει σε άλλες εποχές, μολονότι και το σημερινό κράτος δεν έπαψε να χρησιμοποιεί τη χωροφυλακή για να προστατεύει την ανενόχλητη λειτουργία των ιδιωτικών επιχειρήσεων» (Οικονομικός Ταχυδρόμος φ. 1141, 18/3/1976 – οι υπογραμμίσεις δικές μου).

⁴² Τα στοιχεία του υπουργείου Εργασίας εμφανίζουν 424 απεργίες, με 90.251 απεργούς. Ωστόσο, ο Ιωάννου θεωρεί τους αριθμούς αυτούς, κατά πάσα πιθανότητα, υποεκτιμημένους (Ιωάννου 1989: 164, πίν. 2.8.2).

47, 12/6/1976). Οι αντιδράσεις απέναντι στο νόμο 330/76 οφείλονται στην εισαγωγή μιας σειράς περιορισμών σχετικά με τον τρόπο κήρυξης μιας απεργίας, την αναγνώριση του δικαιώματος lock out στους εργοδότες, την πρόβλεψη αυστηρών ποινών για τους παραβάτες των προϋποθέσεων που ορίζει ο νόμος για την κήρυξη απεργίας, καθώς και τα παραθυράκια του νόμου, όσον αφορά στις απολύσεις απεργών ή συνδικαλιστικά ενεργών εργαζομένων⁴³ (Ιωάννου 1989: 120 – 121 και Ντόκας 1976: 8 – 9). Επιπλέον, την ατμόσφαιρα θα φορτίσει ακόμη περισσότερο η προφανής σύνδεση της κατάθεσης του νόμου στη Βουλή με την επίθεση που εξαπέλυσαν οι βιομήχανοι (Αντί τ. 46, 29/5/1976).

Ωστόσο, οι κατασταλτικές διατάξεις του νόμου 330/76 δε θα φέρουν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, τουλάχιστον όσον αφορά στις εργοστασιακές απεργίες, πριν από το 1978, καθώς το 1977 θα σημειωθεί μια νέα έξαρση των κινητοποιήσεων, με επίκεντρο τα ορυχεία της ΛΑΡΚΟ και της Μαντέμ Λάκκο⁴⁴ (Αντί τ. 67, 19/3/1977, τ. 70, 30/4/1977 και τ.89, 31/12/1977 και Κατσίγιανης 1977: 6 - 8). Οι κινητοποιήσεις αυτές, που χαρακτηρίζονται από την παρατεταμένη διάρκειά τους, θα έχουν εμφανείς επιπτώσεις στην παραγωγή, σε τέτοιο βαθμό, ώστε ο Σ.Ε.Β. να αποδώσει τη συνολική πτώση της βιομηχανικής παραγωγής στον κλάδο των κεφαλαιουχικών αγαθών για το 1977, στην πτώση της παραγωγής της βασικής μεταλλουργίας, λόγω των απεργιών αυτών (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 365, 15/9/1977). Μάλιστα, κατά την κορύφωση του απεργιακού πυρετού, και αμέσως μετά τη γνωμοδότηση του αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου που κρίνει το ν. 330/76 συνταγματικό (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 353, 15/3/1977), ο Σ.Ε.Β., σε κύριο άρθρο του Δελτίου, θα επισημάνει πως: «Αποτελεί, η απεργία σε κάθε δημοκρατικό καθεστώς, αναμφισβήτητο δικαίωμα –και ακόμη μίαν ανάγκη [...] Η απεργία ακόμα είναι ένα όπλο, που όταν χρησιμοποιείται σωστά, προστατεύει τη διατήρηση της κοινωνικής γαλήνης, και τη Δημοκρατία. Όταν όμως ξεφεύγει από τις βασικές αρχές που προσδιορίζουν τη χρήση της, η απεργία προκαλεί αντίθετα αποτελέσματα -γιατί οδηγεί στην απορύθμιση

⁴³ Το επίμαχο ν/σ θα επικριθεί και από «πολιτικά ορθή» οπτική, όπως αυτή του Κ. Κόλμερ, συνεργάτη του Οικονομικού Ταχυδρόμου, στη βάση της εκτίμησής πως «με νομικές απαγορεύσεις δεν αντιμετωπίζεται η κοινωνική αναταραχή» (Οικονομικός Ταχυδρόμος φ. 1145, 15/4/1976). Πάντως, λίγο αργότερα, μετά την ψήφιση του ν/σ, ο ίδιος θα υποστηρίξει πως «το τελικό ν/σ Λάσκαρη, μετά τις τροπολογίες που δέχτηκε η κυβέρνηση, έπειτα απ' τις εισηγήσεις της ΓΣΕΕ, τελικά έχασε όλο του το άλας, δε φαίνεται να 'ναι ούτε αντεργατικό ούτε αντιαπεργιακό, απλώς έπασχε επικοινωνιακά [...] Το "αντεργατικό ν/σ" κατέληξε να προστατεύει την απεργία περισσότερο απ' την εργασία» (Οικονομικός Ταχυδρόμος φ. 1154, 17/6/1976).

⁴⁴ Ιδιοκτησίας Μποδοσάκη Αθανασιάδη, επίτιμου προέδρου του Σ.Ε.Β. (Σ.Ε.Β. 1978).

της ισορροπίας, η οποία είναι αναγκαία για την ομαλή λειτουργία του κοινωνικού συμβολαίου. Τώρα τελευταία, στον τόπο μας, διανύουμε μια περίοδο αναταραχής, που δείχνει ότι έχουμε ξεπεράσει τα όρια στο σωστό χειρισμό του απεργιακού όπλου. Και νομίζουμε, ότι είναι καιρός, να αναλογισθούμε όλοι τις συνέπειες αυτών των υπερβάσεων και με περισσότερη υπευθυνότητα, να οδηγηθούμε στις λύσεις που επιβάλλονται αυτή την ώρα» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 354, 31/3/1977)⁴⁵.

Εκτός όμως, από την κατασταλτική διάσταση⁴⁶ της πολιτικής του κράτους και της εργοδοσίας έναντι των μαχητικών και ανυποχώρητων εργατικών κινητοποιήσεων, που από μόνη της φάνηκε πως δε μπορούσε να δώσει μια αποτελεσματική διέξοδο, σημειώνονται και παράπλευρες κινήσεις, με μια πιο μακροπρόθεσμη στόχευση. Έτσι, αφενός, η εξαγγελιόμενη για το 1978 κυβερνητική εισοδηματική πολιτική στοχεύει στην ενίσχυση των χαμηλότερων μισθολογικά στρωμάτων, παρέχοντας αυξήσεις 22% σε δύο δόσεις (Ιωάννου 1989: 125 – 126), παρόλο που ο πληθωρισμός του 1977 κινείται στα χαμηλότερα επίπεδα της περιόδου μετά την κρίση του 1974, μόλις αγγίζοντας το 12%, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του πραγματικού μισθού στη βιομηχανία για το 1978, κατά 10,3% (Ιορδάνογλου 2003: 67 και 74, πίν. 2 και 5). Ο Σ.Ε.Β., ενώ είχε επικροτήσει τη σφιχτή εισοδηματική πολιτική που είχε σχεδιαστεί, έπειτα και από δικές

⁴⁵ Το ζήτημα των απεργιακών κινητοποιήσεων είναι τόσο οξύ και παρατεταμένο που θα τροφοδοτήσει μια νέα μεγάλη συζήτηση στον Τύπο για τα αίτια και τις πιθανές διεξόδους από την κρίση των εργασιακών σχέσεων. Στο πλαίσιο αυτό, ο Οικονομικός Ταχυδρόμος, διά του διευθυντή του θα αφιερώσει σειρά άρθρων στη διερεύνηση των αιτιών της «κοινωνικής αναστάτωσης». Συνοψίζοντας το περιεχόμενο της αρθρογραφίας του Μαρίνου, σημειώνουμε τον εντοπισμό των γενεσιουργών αιτιών των απεργιών σε ψυχολογικούς παράγοντες (εκτόνωση μετά την επταετία, ψυχολογία μαζών) και στην «υποχωρητικότητα» της κυβέρνησης. Παράλληλα, επισημαίνεται ο κίνδυνος που συνεπάγονται για το καθεστώς οι απεργιακές κινητοποιήσεις (για αυτό συνιστάται φειδώ στη χρήση του όπλου), ενώ προτείνεται η «αραιώση» του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων και «ανθρώπινη» συμπεριφορά των εργοδοτών έναντι των εργατών, σε συνδυασμό με την προώθηση μέτρων όπως η «συνδιοίκηση» των επιχειρήσεων, η διανομή μετοχών στους εργαζόμενους και «κάποιες παραχωρήσεις». Η σειρά των άρθρων του Μαρίνου, κλείνει με την υπόμνηση των ευθυνών των εργαζομένων και των επιπτώσεων των απεργιών στους «ήσυχους» εργαζόμενους, με τους χαρακτηριστικούς τίτλους: «Μα έχουν πάντα δίκιο οι απεργοί;», «Το βασικό επιχείρημα των απεργών δεν είναι βάσιμο!» και «Προσέξαμε ποτέ ποιοι απεργούν και σε βάρος ποίου;» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1193, 17/3/1977, φ. 1194, 24/3/1977, φ. 1195, 31/3/1977, φ. 1197, 14/4/1977, φ. 1198, 21/4/1977, φ. 1199, 28/4/1977, φ. 1200, 5/5/1977, φ. 1202, 19/5/1977, φ. 1204, 2/6/1977 και φ. 1205, 9/6/1977). Η αρθρογραφία του διευθυντή της εφημερίδας θα δώσει το έναυσμα για απαντήσεις και ανταπαντήσεις, κάθε είδους –από τον ίδιο το Μαρίνο επισημαίνεται η «οργίλη» αντίδραση του Ριζοσπάστη και η «επικοινωνιακή» συμβολή της Αυγής- ενώ στις στήλες του Οικονομικού Ταχυδρόμου θα φιλοξενηθούν σχετικά άρθρα της Γ.Σ.Ε.Ε. και του Σ.Ε.Β (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1207, 23/6/1977, φ. 1208, 30/6/1977, φ. 1210, 14/7/1977 και φ. 1220, 22/9/1977). Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι το παραπάνω κύριο άρθρο του Δελτίου Σ.Ε.Β. για τις απεργίες εγκωμιάζεται από το Μαρίνο, ως «αποδοχή της πρόσκλησης σε διάλογο από το Σ.Ε.Β.» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1198, 21/4/1977).

⁴⁶ Η οποία θα είναι μεγάλης κλίμακας, αφού υπολογίζεται ότι με βάση το ν. 330/76 απολύθηκαν περίπου 15.000 συνδικαλιστές, με σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του κινήματος (Σακελλαρόπουλος 2001: 65).

του πιέσεις, για το 1977, (Ιωάννου 1989: 126, *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 347, 31/12/1976, τ. 350, 31/1/1977 και τ. 351, 15/2/1977) θα αποτιμήσει θετικά τις «απλόχερες» εξαγγελίες για το 1978 (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 375, 15/2/1978), εκτιμώντας, προφανώς, πως η συνέχιση μιας πιο αυστηρής εισοδηματικής πολιτικής δε θα συνέβαλλε στην πολυπόθητη «κοινωνική ηρεμία».

Αφετέρου όμως, τίθεται σε εφαρμογή και ένα σχέδιο πλήρη ελέγχου του εργατικού συνδικαλισμού, με στόχο την εξάλειψη κάθε αντιπολιτευτικής φωνής από τα επίσημα όργανά του, που έρχεται να ολοκληρώσει τις ήδη φαλκιδευμένες διαδικασίες εκπροσώπησης των εργαζομένων μέσω της Γ.Σ.Ε.Ε.⁴⁷. Ο Σ.Ε.Β. από την πρώτη στιγμή της μεταπολίτευσης, διαβλέποντας τα προβλήματα που μπορούσε να προκαλέσει στις βιομηχανικές μονάδες η ίδρυση και λειτουργία των εργοστασιακών σωματείων, είχε τονίσει την ανάγκη «αποκατάστασης του υγιούς συνδικαλισμού» που θα λειτουργεί συγκεντρωτικά και όχι σε επίπεδο επιχειρήσεων (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 299, 15/12/1974). Την πρόταση αυτή θα επαναφέρει εμφατικά στο προσκήνιο, μετά την εκδήλωση της ανοιχτής ρήξης με το εργοστασιακό κίνημα, με στόχο, φυσικά, την εξεύρεση ενός αξιόπιστου και συνεργατικού συνομιλητή, που θα εκπροσωπεί το σύνολο των εργαζομένων (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 334, 31/5/1976).

Η Εκτελεστική Επιτροπή της Γ.Σ.Ε.Ε. που θα προκύψει από το πρώτο συνέδριό της μετά την πτώση της δικτατορίας (10 – 11/4/1976) προέρχεται στο σύνολό της από την κυβερνητική παράταξη, ενώ δεύτερη δύναμη αναδεικνύεται το φιλοχουντικό Ε.Δ.Ε.Κ., εξέλιξη που, σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται σε κυβερνητικές μεθοδεύσεις (*Αντί* τ. 44, *Πρωτομαγιά* 1976). Ωστόσο, καθώς οι μεθοδεύσεις αυτές αποδεικνύονται αλυσιτελείς, –αφού οι εργατικές κινητοποιήσεις θα κορυφωθούν– από το 1977 και εξής, η πλειοψηφούσα στη Γ.Σ.Ε.Ε. κυβερνητική συνδικαλιστική παράταξη θα προβεί ανοιχτά σε συνεργασία με τις ακροδεξιές συνδικαλιστικές δυνάμεις, με στόχο τον πλήρη αποκλεισμό των αντιπολιτευτικών παρατάξεων από τη διοίκηση, πολιτική που βρίσκει

⁴⁷ Η πολιτική ελέγχου του εργατικού κινήματος, με τη δημιουργία ενός επίσημου, κρατικού συνδικαλισμού, αποτέλεσε στοιχείο της κυρίαρχης πολιτικής, ήδη από την πρώτη στιγμή οικοδόμησης των μεταπολιτευτικών δημοκρατικών θεσμών, αφού η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας προχώρησε σε αλλαγή των διορισμένων από τη χούντα ηγεσιών της Γ.Σ.Ε.Ε., των Ομοσπονδιών και των Εργατικών Κέντρων, αποκλείοντας ουσιαστικά την Αριστερά από τις νέες διοικήσεις, ενώ τόσο αυτή όσο και η επόμενη της Ν.Δ. αρνήθηκαν να προχωρήσουν σε αλλαγή των ηγεσιών των πρωτοβάθμιων σωματείων, αφήνοντας παράλληλα, όσα σωματεία είχαν εκδιωχτεί από τη Γ.Σ.Ε.Ε., κατά την επταετία, εκτός (*Ζαμπαρλούκου* 1996: 105 – 107, *Ιωάννου* 1989: 119 – 120, *Αντί* τ. 34, 13/12/1975 και τ. 44, *Πρωτομαγιά* 1976).

την πλήρη έκφρασή της στο συνέδριο του 1978⁴⁸ (Ζαμπαρλούκου 1996: 105 – 107) οι αρχαιρεσίες του οποίου ανέδειξαν στο Γενικό Συμβούλιο αποκλειστικά υποψήφιους από το ενιαίο ψηφοδέλτιο της κυβερνητικής και φιλοχουντικής παράταξης, εκπαρθυρώνοντας την αντιπολίτευση (*Αντί* τ. 112, 18/11/1978).

Τα μέτρα κατασταλτικής θωράκισης έναντι του εργατικού συνδικαλισμού, πλαισιωμένα από μια στρατηγική εκκαθάρισης της Γ.Σ.Ε.Ε. από αντιπολιτευτικές παραφωνίες και από μια πρόσκαιρη χαλάρωση της κυβερνητικής εισοδηματικής πολιτικής θα φέρουν, τελικά, τα επιθυμητά, για το κράτος και τους εργοδοτικούς φορείς, αποτελέσματα, τουλάχιστον όσον αφορά στους βιομηχανικούς εργάτες⁴⁹: μετά το 1976, πολλαπλασιάζεται ο αριθμός των απεργιών που λήγουν χωρίς ικανοποίηση των προβαλλόμενων αιτημάτων, ενώ το 1978 παρουσιάζεται σαφής κάμψη της απεργιακής δραστηριότητας (Ιωάννου 1989: 128, 131 και 156).

Η διόρθωση αυτή του συσχετισμού δύναμης υπέρ του κεφαλαίου θα ανοίξει το δρόμο στην υλοποίηση των επιδιώξεων του Σ.Ε.Β. για «συνεργατικές» και «υπεύθυνες» μεθόδους επίλυσης των εργατικών διενέξεων. Ο Σύνδεσμος, όπως είδαμε, δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα, ήδη από το Βιομηχανικό Συνέδριο στη σύσταση ενός «Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου», το οποίο προβάλλεται ως ένα πρότυπο πεδίο επίλυσης των κοινωνικών διαφορών στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και που, ως όργανο «υπερταξικό», θα μπορεί να διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής και να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη από το κράτος, κατά την τέλεση των «ρυθμιστικών του λειτουργιών». Το αίτημα για την ίδρυση του Συμβουλίου αυτού θα επανέλθει στο προσκήνιο με τη συνέντευξη τύπου του Μάρτη του 1976, όπου ο Σ.Ε.Β. χαρακτηρίζει απαράδεκτη τη μη υιοθέτηση της πρότασής του, καθώς, όπως επισημαίνει «έχουμε δηλώσει ότι επιθυμούμε να έχουμε εκπροσώπους συνομιλητές, που πραγματικά εκπροσωπούν τους εργαζομένους και που στην αξιοπιστία τους θα μπορούμε να βασιζόμαστε» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 329, 15/3/1976). Λίγο αργότερα μάλιστα, εν μέσω

⁴⁸ Για σχετικές πληροφορίες και επίκαιρο σχολιασμό των εξελίξεων στο συνδικαλιστικό μέτωπο, βλ. *Αντί* τ. 70, 30/4/1977, τ. 101, 17/6/1978, τ. 110, 21/10/1978, τ. 111, 2/11/1978, τ. 112, 18/11/1978. Για τους κραδασμούς που προκαλεί η τακτική αυτή στο αντιπολιτευτικό στρατόπεδο, αναφορικά με την αντίδραση που απαιτείται από τη μεριά του, βλ. *Αντί* τ. 124, 12/5/1979 και τ. 133, 31/8/1979.

⁴⁹ Μετά το 1979, ξεσπά ένα κύμα απεργιών, πρωτοφανούς πυκνότητας και έκτασης, το οποίο όμως, επικεντρώνεται στις επιχειρήσεις του ευρύτερου δημόσιου τομέα και εμφανίζει εντελώς διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά από αυτά των εργοστασιακών κινητοποιήσεων (Ιωάννου 1989: 175 – 180 και Μαυρής 1993: 68 – 72).

της απεργιακής έξαρσης του Μάη, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. θα επαναφέρει το θέμα, κατά την ομιλία του στην ετήσια Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου, χαρακτηρίζοντας το θεσμό πρώτιστη ανάγκη και υπογραμμίζοντας πως η ίδρυσή του προβλέπεται από τις ιδρυτικές συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Σ.Ε.Β. 1976α). Η κυβέρνηση δε θα αργήσει να αντιδράσει και, με δηλώσεις του υπουργού Συντονισμού Π. Παπαληγούρα, τον Ιούνη θα εξαγγελθεί η σύσταση Συμβουλίου Εργατικής - Κοινωνικής Πολιτικής, γεγονός που χαρακτηρίζεται από το Σ.Ε.Β. ως μια «ευπρόσδεκτη αρχή» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 335, 15/6/1976 και τ. 336, 30/6/1976).

Ωστόσο, η κυοφορία του νέου οργάνου θα είναι μακρόσυρτη και επίπονη, αφού ένα χρόνο μετά, στην ετήσια Γενική Συνέλευση του Σ.Ε.Β. για το 1977, ο πρόεδρος του Συνδέσμου επαναλαμβάνει την επείγουσα αναγκαιότητα για την εφαρμογή του νέου θεσμού (Σ.Ε.Β. 1977), ενώ η επίσημη πρωθυπουργική απόφαση για το πλαίσιο και τον τρόπο λειτουργίας του, καθώς και τη σύνθεσή του δε θα λάβει χώρα πριν από την οριστική εκτόνωση του εργοστασιακού κινήματος, στα μέσα του 1978, μετά μάλιστα, την άσκηση κριτικής από την αντιπροσωπεία της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της Ε.Ο.Κ. που επισκέφτηκε την Ελλάδα, το Μάρτη του ίδιου έτους, για την κατάσταση των σχέσεων εργοδοσίας και εργαζομένων στη χώρα⁵⁰. Η εναρκτήρια, πανηγυρική συνεδρίαση του Συμβουλίου Κοινωνικής και Οικονομικής Πολιτικής (Σ.Κ.Ο.Π.)⁵¹, όπως θα ονομαστεί τελικά, θα συνέλθει στα τέλη Ιούνη, ενώ η πρώτη ουσιαστική συνεδρίαση του νέου οργάνου δε θα πραγματοποιηθεί πριν από το Σεπτέμβρη του 1978 (Σωτηρίου 1978: 91 - 92).

⁵⁰ Για το πλήρες κείμενο των συμπερασμάτων της αντιπροσωπείας της Ο.Κ.Ε. από την επίσκεψή της στην Ελλάδα και τις συνομιλίες που είχε με δημόσιους, εργοδοτικούς και συνδικαλιστικούς φορείς, βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 30 (1264), 27/7/1978. Εκεί, σχετικά με το θέμα, διαπιστώνεται πως τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί μέτρια πρόοδος του ποσοστού συμμετοχής των εισοδημάτων των μισθωτών στο εθνικό εισόδημα, το οποίο παραμένει πολύ χαμηλότερο από τον αντίστοιχο κοινοτικό μέσο όρο, παρά την άνοδο του πραγματικού μισθού από το 1974 και μετά. Αντίθετα, το μερίδιο των επιχειρήσεων είναι αισθητά μεγαλύτερο από το μέσο κοινοτικό. Επιπλέον, επισημαίνεται η διάσταση απόψεων μεταξύ συνδικαλιστών και εργοδοτών, με τους πρώτους να κάνουν λόγο για αντιστάθμιση των απωλειών της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων κατά την επταετία, και τους δεύτερους να ανησυχούν σοβαρά. Η άποψη της Ο.Κ.Ε. πάνω στο ζήτημα είναι πως «τα στοιχεία δεν επιτρέπουν να πούμε ότι υπάρχει ανώμαλη αύξηση του μεριδίου των μισθών ή του ποσοστού ιδιωτικής κατανάλωσης».

⁵¹ Το Σ.Κ.Ο.Π. πάντως, θα επικριθεί σοβαρά, ως κακέκτυπο των κοινοτικών θεσμών, κυρίως όσον αφορά στη σύνθεση, τη δομή και τους όρους λειτουργίας του. Ενδεικτικά, βλ. το άρθρο του Ν. Καλινόγλου, «Το Συμβούλιο Κοινωνικής και Οικονομικής Πολιτικής άσχετο με το αντίστοιχο της ΕΟΚ» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 43 (1277), 26/10/1978) και του Ι. Σωτηρίου, «Κρίσεις και επικρίσεις για το ΣΚΟΠ: η ιστορία ενός ψευδώνυμου συμβουλίου, ή πώς η κυβέρνηση διασύρει τους θεσμούς της ΕΟΚ», στο περιοδικό «Σύγχρονα Θέματα» (Σωτηρίου 1978: 91 - 94).

2. «Ευρώπη» ή «σοσιαλμανία»;

Ωστόσο, η πολυπόθητη συνεργασία των «κοινωνικών εταίρων» δεν αποτελεί παρά τη μια πλευρά της πολιτικής του Σ.Ε.Β. στην κατεύθυνση του εξευρωπαϊσμού του κοινωνικού καθεστώτος. Η άλλη πλευρά είναι η απευθείας συμμετοχή του Σ.Ε.Β. στη διαμόρφωση των ορίων της κρατικής παρέμβασης, στη βάση της οποίας βρίσκεται η άποψη του Συνδέσμου για τη σχέση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με τον κρατικό μηχανισμό. Όπως ειπώθηκε, το ίδιο το Βιομηχανικό Συνέδριο του 1975 εμφανίζεται από το Σ.Ε.Β., στην προσπάθεια της ιδεολογικής του νομιμοποίησης, ως προσφορά συνεργασίας προς την κυβέρνηση. Προσφορά η οποία από τη μεριά του Συνδέσμου θέτει έναν απαράβατο όρο: την επίσημη διακήρυξη πίστης εκ μέρους της κυβέρνησης στην «ελεύθερη οικονομία». Η διακήρυξη αυτή ωστόσο, η οποία πολύ γρήγορα θα έρθει, διά στόματος του πρωθυπουργού, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας, και που θα χαιρετιστεί από το Σ.Ε.Β. (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ.313, 15/7/1975), δεν μπορεί παρά να είναι διαρκής και να δοκιμάζεται στην πράξη, η οποία αποτελεί και το αλάνθαστο κριτήριο του βαθμού υλοποίησής της. Το επίπεδο λοιπόν, της πολιτικής πρακτικής είναι αυτό στο οποίο ενυπάρχουν και οι παγίδες που κρύβει για την κυβέρνηση η διαρκής αναφορά στην «ελεύθερη οικονομία» και που, τελικά, καθιστά απαγορευτική, σε συμβολικό τουλάχιστον επίπεδο, την υιοθέτηση ενός ανοιχτά φιλικού προφίλ προς τους φορείς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας⁵².

Έτσι, ο Σ.Ε.Β. θα προκρίνει μια πολιτική πίεσης προς την κυβέρνηση για την απόσπαση όσο το δυνατό συχνότερων και σαφέστερων διαβεβαιώσεων υπέρ της προσήλωσης στην «ελεύθερη οικονομία», ενώ μετά την απόσπασή τους, ακολουθεί, συνήθως, μια κριτική στην κυβέρνηση για ανακολουθία της πολιτικής της προς τις διαβεβαιώσεις της. Η πίεση αυτή ασκείται εκ μέρους του Σ.Ε.Β. στο όνομα της δημιουργίας του «κατάλληλου ψυχολογικού κλίματος» που θα ευνοεί τις επενδύσεις και την αποφασιστική επέκταση της παραγωγικής δυναμικότητας, η οποία, όπως

⁵² Για την ιδεολογική και «επικοινωνιακή» αξιοποίηση της εικόνας διαρκούς τριβής με τους βιομηχάνους εκ μέρους της κυβέρνησης, βλ. το πολιτικό ρεπορτάζ του Αντί, με τίτλο «Πλούτος, Αριστερά και κ. Καραμανλής», εν μέσω της απεργιακής σύγκρουσης με το νόμο 330, καθώς και το κύριο άρθρο του περιοδικού, για τα εξαγγελθέντα μέτρα λιτότητας για το 1977, με τίτλο «Λιτά μέτρα, πληθωρικές δηλώσεις» (*Αντί* τ. 46, 29/5/1976 και τ. 71, 14/5/1977). Ωστόσο, το περιοδικό φαίνεται να υποτιμά την υλική διάσταση που, όπως νομίζω, υποκρύπτεται πίσω από την επικοινωνιακή αξιοποίηση της αντιπαράθεσης.

επισημάνθηκε στη Συνάντηση των Αθηνών, θεωρείται εκ των ων ουκ άνευ όρος για την πραγματική αναπτυξιακή σύγκλιση με τις χώρες της Ε.Ο.Κ.

Η επιδίωξη εξασφάλισης του «κατάλληλου ψυχολογικού κλίματος»⁵³ εκ μέρους του Σ.Ε.Β. δίνει την εντύπωση μιας διαρκούς αντιπαράθεσης με την κυβέρνηση, με επίδικο αντικείμενο τα όρια της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, το βαθμό στήριξης της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας και εγγύησης της ατομικής ιδιοκτησίας, καθώς και τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης. Έτσι, μέσα στο 1975, σημεία έντονης τριβής θα αποτελέσουν η συνταγματική πρόβλεψη για δυνατότητα εθνικοποιήσεων και αναγκαστικής συμμετοχής του δημοσίου στην ιδιοκτησία και διοίκηση ιδιωτικών επιχειρήσεων, εφόσον αυτό κρίνεται σκόπιμο, η παρατεινόμενη αβεβαιότητα για το καθεστώς των κινήτρων, η οποία μάλιστα, συνοδεύεται από μείωση των φοροελαφρύνσεων της απόφασης 1574 της Νομισματικής Επιτροπής, επί του εξαγωγικού τζίρου, σε συνδυασμό με την εκκρεμότητα των συμβάσεων της επταετίας που τέθηκαν σε καθεστώς επανεξέτασης, διακυβεύοντας μεγάλες επενδύσεις (και ακόμη μεγαλύτερα προσδοκώμενα κέρδη) και την εντύπωση μιας υδροκέφαλης και δυσκίνητης δημόσιας διοίκησης (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1109, 7/8/1975 και φ. 1110, 14/8/1975).

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Σ.Ε.Β., κατά τη συζήτηση της συνταγματικής αναθεώρησης επισείει τον κίνδυνο μιας «ανεπιθύμητης» κυβερνητικής αλλαγής, την οποία το νέο Σύνταγμα θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη, θέτοντας τις αναγκαίες ασφαλιστικές δικλείδες (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 309, 15/5/1975), ενώ ο πρόεδρος του Συνδέσμου, στην ετήσια Γενική Συνέλευση για το 1975, θα τονίσει την ανάγκη προάσπισης της ελεύθερης οικονομίας απέναντι στον «κίνδυνο» μετατροπής του κράτους από «ρυθμιστή των κοινωνικών συμφερόντων» σε έναν «υπερτροφικό επιχειρηματία», αντιπαραβάλλοντας την ενδεχόμενη αυτή εξέλιξη προς την εναρμόνιση των ελληνικών θεσμών με τους

⁵³ Χαρακτηριστική του περιεχομένου που δίνει ο Σ.Ε.Β. στην έννοια αυτή είναι η θέση που υποστηρίζεται σε κύριο άρθρο του Δελτίου ότι «πρώτιστο κίνητρο είναι να υπάρξει το ευνοϊκό ψυχολογικό κλίμα, που διαμορφώνεται από την πεποίθηση ότι η χώρα μένει προσηλωμένη στο καθεστώς της ελεύθερης οικονομίας, στα πλαίσια του οποίου είναι καθορισμένη μια σταθερή και μακροπρόθεσμη πολιτική, κατοχυρωμένη από τον κίνδυνο να την αναιρούν κάθε τόσο και να την μεταβάλλουν γραφειοκρατικές παλινωδίες» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 314, 31/7/1975).

ευρωπαϊκούς, «αν θέλουμε να είμαστε ευρωπαϊκό έθνος»⁵⁴ (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 311, 15/6/1975).

Το ήδη βαρύ κλίμα στις σχέσεις κυβέρνησης – Σ.Ε.Β. έρχεται να επιδεινώσει, στο γύρισμα του 1975, η συνάντηση τριών διαφορετικών εξελίξεων, οι οποίες φαίνεται να επιβεβαιώνουν τις ανησυχίες του επιχειρηματικού κόσμου για υπερβάλλουσα κρατική παρεμβατικότητα: η επιβολή έκτακτης εισφοράς της τάξης των 10 δις δρχ. προκειμένου να ισοσκελιστεί ο κρατικός προϋπολογισμός, η έναρξη δικαστικού ελέγχου του ομίλου επιχειρήσεων Ανδρεάδη, στις αρχές του Δεκέμβρη⁵⁵ και η κατάρτιση του «αντιμονοπωλιακού ν/σ». Ο Σ.Ε.Β. θα αντιδράσει διαμηνύοντας ότι η βιομηχανία άγγιξε το όριο της αντοχής της, καθώς η νέα έκτακτη εισφορά «εξαντλεί και το ύστατο όριο της φοροδοτικής της ικανότητας» και πως στο εξής «το όποιο έκτακτο βάρος της επιβληθεί, θα ‘χει σα μοιραίο αποτέλεσμα ν’ αποδυναμωθεί η παραγωγική δραστηριότητα και η ανταγωνιστικότητα του πιο δυναμικού τομέα της οικονομίας, ν’ ανακοπεί η προσπάθεια για την τεχνολογική ανανέωση και τη μεγέθυνσή του, να τρωθεί η απασχόληση, να διακυβευθεί η κοινωνική ειρήνη» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 322, 30/11/1975). Επιπλέον, δημοσιεύει στο Δελτίο μια σύνοψη των γνωματεύσεων του Ι.Ο.Β.Ε. για την αντιμονοπωλιακή νομοθεσία, ελέγχοντας ως ανακριβή την επίκληση της εισηγητικής έκθεσης στις κοινοτικές κατευθύνσεις περί ανόθευτου ανταγωνισμού και υποστηρίζοντας πως «ακόμη και στις αναπτυγμένες χώρες η νομοθεσία τάσσεται υπέρ της μακροχρόνιας προοπτικής ανάπτυξης, έστω κι αν αυτό συνεπάγεται προσωρινά περιορισμό των ανταγωνιστικών τιμών», πόσο μάλλον που το μικρό μέγεθος της ελληνικής αγοράς «επιβάλλει την αναγκαστική ολιγοπωλιακή οργάνωση». Εξάλλου, επικαλούμενος την τοποθέτηση του διευθυντή της πολιτικής ανταγωνισμού της Ε.Ο.Κ., J. Daltrop, στη Συνάντηση των Αθηνών, θα υποστηρίξει πως «οι κανονισμοί της Κοινότητας ισχύουν

⁵⁴ Την προοπτική αυτή μάλιστα, ο Σ.Ε.Β. θα ονομάσει «Οικονομική Δημοκρατία», για την επίτευξη της οποίας απαραίτητο όρο θεωρεί τη συνεργασία των κοινωνικών φορέων με το κράτος και μεταξύ τους (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 315 – 316, 8/1975, τ. 317, 15/9/1975 και τ. 318, 30/9/1975).

⁵⁵ Η υπόθεση αυτή, που θα οδηγήσει σε κρατικοποίηση του μεγαλύτερου ιδιωτικού τραπεζικού συγκροτήματος (Εμπορική και Ιονική – Λαϊκή Τράπεζα) και των ελεγχόμενων από αυτό επιχειρήσεων, θα έχει ολοκληρωθεί, ως προς το ουσιαστικό της μέρος, μέχρι το καλοκαίρι του 1976 (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1167, 16/9/1976). Ωστόσο, όσον αφορά στους νομικούς όρους της διαδικασίας εξαγοράς του ομίλου, ιδιαίτερη συμβολική σημασία έχει η απροθυμία του κράτους να προσφύγει στις συνταγματικές διατάξεις περί κρατικοποίησης, εμμένοντας στην προσπάθεια απόσπασης του ελέγχου της διοίκησης του συγκροτήματος από την παλιά του διοίκηση, με το σκεπτικό των παραβάσεων στις οποίες αυτή είχε υποπέσει (Αδαμόπουλος 1981: 51 – 55).

μόνο όταν επηρεάζονται οι συναλλαγές μεταξύ κρατών – μελών», κάτι που σημαίνει ότι η αναφορά στις υποχρεώσεις που προκύπτουν από την επικείμενη ενσωμάτωση στην Κοινή Αγορά δεν ευσταθεί, δεδομένου ότι η ελληνική βιομηχανία «δεν είναι σε θέση να δημιουργήσει μονοπωλιακά συγκροτήματα που θα παρακώλυαν τον ελεύθερο ανταγωνισμό στο χώρο της Ε.Ο.Κ.» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 327, 15/2/1976).

Ωστόσο, σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη εργατική αναταραχή που περιγράφηκε πιο πάνω, ο Σ.Ε.Β. θα οδηγηθεί, στις αρχές Μάρτη, στην επίμαχη συνέντευξη τύπου, όπου θα εκτοξεύσει τις κατηγορίες περί σοσιαλμανίας. Μάλιστα, στην αρχή της συνέντευξης, προσπαθώντας να απαντήσει στο καίριο ερώτημα «τι ζητούν οι βιομήχανοι;» θα θέσει το εξής δίλημμα: «Να εξηγηθούμε μια και καλή: εάν θέλουμε να ταυτισθούμε με το οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον της Ευρώπης, ή να υποταχούμε στις ανευθυνότητες της σοσιαλμανίας»⁵⁶ (Οικονομικός Ταχυδρόμος φ. 1141, 18/3/1976). Έκτοτε, το μοτίβο αυτό, ότι δηλαδή οι επιδιώξεις της βιομηχανίας ταυτίζονται με τα ισχύοντα στην Ε.Ο.Κ., σε αντιδιαστολή με τον υπερβάλλοντα παρεμβατικό ζήλο του δημοσίου, θα επισημοποιηθεί και θα εμπεδωθεί, αρχής γενομένης από το λόγο του προέδρου του Σ.Ε.Β., λίγο αργότερα, στην ετήσια Γενική Συνέλευση του 1976. Εκεί, κάτω από το σύνθημα «Ζητάμε ό,τι ισχύει και στην Κοινή Αγορά» θα υποστηριχτεί πως η ελληνική βιομηχανία δεν επιδιώκει προνόμια και κίνητρα, αλλά ίδιο πλαίσιο λειτουργίας, με το κοινοτικό. Μάλιστα, όσον αφορά στον έλεγχο των μονοπωλιακών καταστάσεων, εκφράζεται η πεποίθηση ότι «η ένταξη και η κατάργηση των δασμών θα θέσει αυτόματα τέρμα στο πρόβλημα» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 334, 31/5/1976).

Η ραγδαία επιδείνωση των σχέσεων κυβέρνησης – Σ.Ε.Β. θα προκαλέσει την επιστράτευση του Ξ. Ζολώτα, διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας και προσώπου ευρείας αποδοχής⁵⁷, προκειμένου να αποκατασταθούν οι σχέσεις των δύο πλευρών. Ο

⁵⁶ Η απάντηση της κυβέρνησης στη συνέντευξη τύπου του Σ.Ε.Β. θα έρθει διά του υπουργού Συντονισμού και Προγραμματισμού, Π. Παπαληγούρα και θα είναι σε ανάλογο ύφος. Στο δίλημμα που θέτει ο Σ.Ε.Β. ο υπουργός θα αντιπαρατάξει την εξής διπλή οριοθέτηση: «Η Κυβέρνηση είναι αποφασισμένη να μη παρεκκλίνει από αυτή τη γραμμή. Δε θα επιτρέψει σε κανένα –ούτε στους ψευδοσοσιαλιζόντες δημαγωγούς, αλλ’ ούτε και στους νοσταλγούς μιας απηρχαιωμένης και ασυδότητου ελευθέρου οικονομίας- να παρεμβάλουν προσκόμματα στην πορεία του ελληνικού λαού προς την οικονομική και κοινωνική πρόοδο» (Οικονομικός Ταχυδρόμος φ. 1141, 18/3/1976 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

⁵⁷ Αποδοχή η οποία ωστόσο, κάποτε, μπορεί να τίθεται και υπό αμφισβήτηση. Για παράδειγμα, αξίζει να αναφερθεί εκτενές ρεπορτάζ του Σπ. Μονδάνου, συντάκτη μόνιμης στήλης του Οικονομικού Ταχυδρόμου, το Φλεβάρη του 1977, με τίτλο: «Οι νέας ηλικίας βιομήχανοι αντίθετοι προς την οικονομική πολιτική και

Ζολώτας, με δύο σημαντικές παρεμβάσεις του⁵⁸, εν μέσω της διένεξης, θα επιχειρήσει να αποσαφηνίσει το πλαίσιο της κυβερνητικής πολιτικής και να καθησυχάσει τους βιομηχάνους, προσπαθώντας να αναδείξει τα σημεία τομής των δύο προσεγγίσεων. Στην πρώτη από αυτές, στα τέλη του 1975, ο Ζολώτας, αφού πρώτα διατυπώνει την εκτίμηση ότι οι οικονομικές εξελίξεις στη χώρα από την εκδήλωση της κρίσης και μετά είναι σαφώς ικανοποιητικές σε διεθνή σύγκριση, θα τοποθετηθεί στο επίμαχο θέμα των εθνικοποιήσεων, διαπιστώνοντας πως «η πρόσφατη συζήτηση για εθνικοποίηση / κοινωνικοποίηση διάφορων βιομηχανιών δημιουργεί ένα κλίμα αμφιθυμίας που ίσως αποδειχτεί βλαπτικό για την ιδιωτική επενδυτική δραστηριότητα στη βιομηχανία». Προκειμένου λοιπόν, να σχηματίσει κανείς μια πιο αντικειμενική εικόνα, θα πρέπει να στρέψει το βλέμμα του στο παράδειγμα των ευρωπαϊκών χωρών, όπου κυβερνούν σοσιαλιστικά κόμματα ή κυβερνητικοί συνασπισμοί με συμμετοχή σοσιαλιστών. Τότε θα δει ότι δε λαμβάνουν χώρα κρατικοποιήσεις μεγάλης κλίμακας. Παράλληλα, ο Ζολώτας

τον κ. Ζολώτα», όπου υποστηρίζεται ότι οι νέοι βιομήχανοι θεωρούν υπεύθυνη τη διοίκηση της Τράπεζας της Ελλάδας για την παρεμβατική πολιτική του κράτους στην οικονομία (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1189, 17/2/1977). Η ερμηνεία αυτή όμως, με βάση (πραγματικές ή πιθανολογούμενες) διαιρέσεις εντός του Σ.Ε.Β., θα πρέπει να αντιμετωπιστεί επιφυλακτικά, καθώς, ο ίδιος συντάκτης, όπως και ο διευθυντής του Οικονομικού Ταχυδρόμου, αμέσως μετά τη συνέντευξη τύπου του Μάρτη του 1976, θα αποδώσουν τη σκλήρυνση της στάσης του Σ.Ε.Β. σε «μια μερίδα που από καιρό επηρεάζει τη διοίκηση του Σ.Ε.Β.» (ο πρώτος) ή στην «παλιά φρουρά» των βιομηχάνων (ο δεύτερος), χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976). Πηγαίνοντας λίγο πιο πίσω, οι επιφυλάξεις για την εγκυρότητα των εκτιμήσεων αυτών μεγαλώνουν ακόμη περισσότερο, αφού, σε άρθρο του Μαρίνου, το καλοκαίρι του 1975, υποστηρίζεται ότι «οι βιομήχανοι είναι η πιο πειθαρχική, μονιασμένη και γεμάτη αλληλεγγύη τάξη» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 111, 21/8/1975). Σε κάθε περίπτωση, οι αντιφατικές αυτές προσεγγίσεις γύρω από τη φιλολογία των αντιθέσεων εντός του Σ.Ε.Β. –η οποία μάλιστα, εντάθηκε από το γεγονός ότι στη συνέντευξη τύπου ο Σ.Ε.Β. δεν εκπροσωπήθηκε από τον πρόεδρό του «λόγω ξαφνικής ασθένειας», παρόλο που ο ίδιος ανέλαβε εξολοκλήρου την ευθύνη για τη σύνταξη του κειμένου (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976)– δεν αναιρούν το γεγονός της δυσaréσκειας που μπορεί να προκαλούσε η ακολουθούμενη οικονομική πολιτική προς το πρόσωπο του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας, εκ των βασικών ιθυνόντων της πολιτικής αυτής, χωρίς ωστόσο, να αμφισβητείται το κύρος του. Χαρακτηριστική από την άποψη αυτή είναι μια άλλη είδηση, που είχε μονοπωλήσει το ενδιαφέρον του Τύπου, το Γενάρη του 1977, και που αναφερόταν στην παραίτηση του Ν. Κυριαζίδη από τη θέση του υποδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος και την αποπομπή του από τη θέση του προέδρου της Κεντρικής Επιτροπής Διαπραγματεύσεων με την Ε.Ο.Κ. Σε αυτή την περίπτωση, ο ίδιος ο Μονδάνος, υποστηρίζει πως ο Κυριαζίδης «προσέλυσε άνω του τα πυρά της παλαιότερας γενεάς των Ελλήνων βιομηχάνων, αυτής ακριβώς που είχε θεωρήσει την προταθείσα οικονομική πολιτική, σαν εκδήλωση σοσιαλμανίας» και τα οποία στόχευαν στην πολιτική Ζολώτα, τον οποίο όμως, δε μπορούσαν να θίξουν λόγω του «τεράστιου κύρους» του. Υπέρ της ερμηνείας αυτής άλλωστε, συνηγορεί και η κατηγορηματική δήλωση Ζολώτα ότι δεν υπήρξαν διαφωνίες εντός της διοίκησης της Τράπεζας, που να δικαιολογούν την παραίτηση (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1184, 13/1/1977 και φ. 1186, 27/1/1977).

⁵⁸ Η πρώτη σε ομιλία του προς το Σ.Ε.Β., με τίτλο «Πλαίσια και κατευθύνσεις της βιομηχανικής αναπτύξεως», στις 19 Δεκέμβρη του 1975 και η δεύτερη σε διάλεξή του, με τίτλο «Η Ελλάς στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα», στην Ακαδημία Αθηνών στις 13 Απρίλη του 1976. Οι δύο αυτές δημόσιες παρεμβάσεις του διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδας θα εκδοθούν από την Τράπεζα, στη σειρά Αρχείων Μελετών και Ομιλιών, μέσα στο 1976.

υποστηρίζει πως «στην Ελλάδα η κοινή γνώμη ευνοεί την οικονομική και κοινωνική ελευθερία σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο», δεδομένο που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι «δεν είναι δυνατόν να εξετάζεται η εθνικοποίηση βιομηχανιών οι οποίες υπηρετούνται καλύτερα από την ιδιωτική επιχειρηματικότητα» (Zolotas 1976: 9 – 11).

Ως προς το θέμα των εργατικών διενέξεων ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας θα χρησιμοποιήσει το κατεξοχήν επιχείρημα των βιομηχάνων, περί σύνδεσης μισθών – παραγωγικότητας, αντιστρέφοντάς⁵⁹ το, καθώς τους καλεί να προχωρήσουν στην ανάπτυξη «υγιούς επιχειρηματικής πρωτοβουλίας» η οποία θα εξασφαλίσει ταχύτερη συσσώρευση του κεφαλαίου, τεχνολογική πρόοδο και τελικά, αύξηση της παραγωγικότητας που με τη σειρά της θα οδηγήσει στη μεγέθυνση του κοινωνικού προϊόντος, αύξηση του εισοδήματος με δικαιότερη διανομή του και, άρα, τη διασφάλιση της πολυπόθητης κοινωνικής γαλήνης. Στο ίδιο πλαίσιο, προβάλλει τη φορολογική πολιτική και την επέκταση των επιχειρήσεων Κοινής Ωφέλειας ως τα ενδεδειγμένα μέσα επίτευξης του ιδεώδους της κοινωνικής δικαιοσύνης, επικαλούμενος τη διεθνή πρακτική «όλων των προοδευτικών δημοκρατικών κυβερνήσεων» (Zolotas 1976: 12).

Αναφορικά με τις σχέσεις κράτους – Σ.Ε.Β., ο Ζολώτας θα παρατηρήσει ότι η κυβέρνηση και τα πιστωτικά ιδρύματα θα βοηθήσουν τη βιομηχανία, ωστόσο οι ίδιοι οι βιομήχανοι, μέσω του Σύνδεσμου θα πρέπει να δράσουν αυτόνομα, χωρίς να βασίζονται αποκλειστικά «στις γραφειοκρατικές διαδικασίες των κυβερνητικών υπηρεσιών». Αντίθετα, ο Σύνδεσμος θα πρέπει να συμβάλει στη χάραξη του βιομηχανικού σχεδιασμού, ώστε να μπορέσει «να δώσει τις κατάλληλες κατευθύνσεις στη συνεργασία με τις κυβερνητικές υπηρεσίες και οργανισμούς, να εξορθολογιστούν τα κίνητρα και να μειωθούν τα γραφειοκρατικά εμπόδια». Από την άλλη, επισημαίνεται ότι «το καθήκον της βιομηχανίας σήμερα είναι τόσο σύνθετο που ο μεμονωμένος επιχειρηματίας δε μπορεί να αντιμετωπίσει τις ανάγκες μόνος του». Ως εκ τούτου «πρέπει σύντομα να προμηθεύσουμε τη χώρα με μια διευθυντική τάξη της οποίας η γνώση και εμπειρία θα βοηθήσει να αντιμετωπιστεί ο αυξανόμενος ανταγωνισμός που θα ακολουθήσει την προσχώρηση της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ.» (Zolotas 1976: 19 – 20).

⁵⁹ Αντιστροφή, με την έννοια ότι, όπως είδαμε, οι βιομήχανοι επιζητούν την κοινωνική ηρεμία ως προϋπόθεση για την πραγματοποίηση των επενδύσεων που θα οδηγήσουν σε αύξηση της παραγωγικότητας και, άρα, των μισθών.

Η επισταμένη ενασχόληση με το νέο περιβάλλον που θα προκύψει από την ένταξη στην Ε.Ο.Κ. είναι το θέμα της επόμενης δημόσιας παρέμβασης του Ζολώτα, την άνοιξη του 1976. Εκεί, ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας, μεταξύ άλλων, θα προβεί και στην προβολή των πλεονεκτημάτων που θα αποκομίσει η ελληνική βιομηχανία από την ενσωμάτωση στον κοινοτικό χώρο, τα οποία συνίστανται στη διεύρυνση της αγοράς για τα βιομηχανικά προϊόντα, την πρόσβαση σε μορφές αναπτυγμένης τεχνολογίας και την εξοικείωση με προηγμένες οργανωτικές και διοικητικές τεχνικές, καθώς και η προσέλκυση διευρυμένων ροών κεφαλαίου. Πιο συγκεκριμένα, η περαιτέρω διείσδυση στην Κοινή Αγορά των 260 εκατομμυρίων πολιτών θα ενθαρρύνει τις ελληνικές βιομηχανικές επιχειρήσεις να προχωρήσουν σε εξειδίκευση των προϊόντων τους και προώθηση των συγχωνεύσεων, με στόχο την επίτευξη του άριστου μεγέθους, ευνοώντας έτσι την επέκταση των εξαγωγών. Επιπλέον, θα ευνοηθεί η χρηματοδότηση μεγάλου μέρους βιομηχανικών επενδύσεων και η εφαρμογή τεχνολογικών καινοτομιών, ενώ θα δοθεί η δυνατότητα και για κοινές εταιρίες, με ελληνικά και ευρωπαϊκά κεφάλαια. Στο πλαίσιο αυτό εξάλλου, θα γίνει δυνατή η συστηματικότερη βιομηχανική επεξεργασία του ελληνικού ορυκτού πλούτου, που, σε μεγάλο βαθμό, εξάγεται ανεπεξέργαστος. Παράλληλα, θα τεθούν οι βάσεις για τον επαναπατρισμό των ελλήνων μεταναστών, ιδίως από τη Δ. Γερμανία, με το ειδικό βάρος των γνώσεων και των δεξιοτήτων που έχουν αποκτήσει. Τέλος, η καθιέρωση και γενίκευση του ελεύθερου ανταγωνισμού θα διευκολυνθεί, καθώς με την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου θωρακίζεται η χώρα απέναντι στην ανεξέλεγκτη δράση των μονοπωλίων (Zolotas 1976a: 22 - 36).

Η παράθεση των ευκαιριών που συνεπάγεται η ευρωπαϊκή προοπτική ωστόσο, συνοδεύεται και από τις απαιτήσεις που προκύπτουν από το εγχείρημα και οι οποίες συνίστανται στις αναγκαίες αναδιαρθρωτικές τομές, τις οποίες άλλωστε, έχει επισημάνει και ο Σ.Ε.Β. ήδη από το Βιομηχανικό Συνέδριο και τη Συνάντηση των Αθηνών. Η υπενθύμιση όμως, των απαιτήσεων αυτών στη συγκυρία, προσλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία, καθώς ο Σ.Ε.Β., από την αρχή του 1976, όπως είδαμε, έχει ιεραρχήσει τη συμπίεση του εργατικού κόστους, την επίτευξη της «κοινωνικής γαλήνης» και την ενίσχυση από το κράτος ως τις σημαντικότερες προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση του «κατάλληλου ψυχολογικού κλίματος». Έτσι, ο Ζολώτας θα τονίσει ότι «η σκληρότερη προσπάθεια θα πρέπει να καταβληθεί από τους ίδιους τους βιομηχάνους» οι οποίοι

πρέπει να αναγνωρίσουν ότι «ο προστατευτισμός, τα ισχυρά κίνητρα και το χαμηλό εργατικό κόστος ανήκουν στο παρελθόν»⁶⁰. Ταυτόχρονα, επισημαίνεται η σημασία της υιοθέτησης καινοτόμων οργανωτικών και διοικητικών μεθόδων, αλλά και της ανατροπής του καθεστώτος εξάρτησης των βιομηχανιών από τις τράπεζες για τη χρηματοδότηση των επενδύσεών τους (Zolotas 1976a: 36 – 38).

Εξάλλου, ο Ζολώτας δε θα παραλείψει να αναφερθεί και στις υποχρεώσεις του κράτους και της κυβέρνησης για τη χάραξη μιας σταθερής και μακροπρόθεσμης αναπτυξιακής πολιτικής, την άρση των εμποδίων στην εύρυθμη λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς, την προώθηση των απαιτούμενων τομών στη δημόσια διοίκηση, την έμφαση στην εκπαίδευση και την επένδυση στο «ανθρώπινο κεφάλαιο». Συνοψίζοντας, θα πει πως «όλοι οι τομείς, οι κοινωνικές τάξεις και ο θεσμοί θα επηρεαστούν από την ένταξη. Η προσαρμογή απαιτεί μια γνήσια επανάσταση στη διοικητική μηχανή, τις τράπεζες και τις δημόσιες επιχειρήσεις, όπως και στις οργανωτικές μεθόδους των περισσότερων ιδιωτικών επιχειρήσεων [...] Όλοι οι στόχοι μπορούν να επιτευχθούν και η αισιοδοξία μου στηρίζεται στην προσαρμοστικότητα των Ελλήνων» (Zolotas 1976a: 38 - 44).

Μετά τις παρεμβάσεις Ζολώτα φαίνεται πάντως, πως η ένταση στις σχέσεις Σ.Ε.Β. – κυβέρνησης βαίνει εκτονούμενη⁶¹, καθώς συστηματοποιείται και αρχίζει να αποδίδει καρπούς η επιζητούμενη από το Σ.Ε.Β. συνεργασία «κράτους – παραγωγικών τάξεων», στο πλαίσιο της «Επιτροπής Επισήμανσης Βιομηχανικών και Βιοτεχνικών

⁶⁰ Εδώ βέβαια, ο Ζολώτας παραπέμπει στη συνέντευξη τύπου του Σ.Ε.Β., όπου ο πρόεδρος του υποστηρίζει ότι οι βιομήχανοι ζητούν μόνο ό,τι ισχύει και στην Ε.Ο.Κ., λέγοντας ότι, φυσικά, δεν πρόκειται να καταργηθούν πλήρως τα κίνητρα (Zolotas 1976a: 37 - 38)

⁶¹ Στη βελτίωση του κλίματος εξάλλου, φαίνεται ότι συμβάλλει και η κυβερνητική πρωτοβουλία για την προσπάθεια δημιουργίας εγχώριας αμυντικής βιομηχανίας ελαφριού οπλισμού. Οι πρώτες νύξεις για την πρωτοβουλία αυτή, που εκλαμβάνεται ως άνοιγμα ενός νέου πεδίου κερδοφορίας για το ελληνικό βιομηχανικό κεφάλαιο, θα γίνουν από το Ζολώτα, στην ομιλία του προς το Σύνδεσμο στα τέλη του 1975, ο οποίος προσπαθεί να τεκμηριώσει τη σημασία της βιομηχανικής ανάπτυξης για τη βελτίωση της αμυντικής ικανότητας της χώρας και χαιρετίζεται από το Σ.Ε.Β., μετά την πρώτη σχετική σύσκεψη στα γραφεία του, στις 22 Μάρτη 1976, παρουσία του προϊσταμένου της μόλις συσταθείσας Διεύθυνσης Πολεμικής Βιομηχανίας από το υπουργείο Εθνικής Αμυνας (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 330, 31/3/1976). Η ευθεία συσχέτιση της βιομηχανικής ανάπτυξης με την πολεμική ετοιμότητα της χώρας δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη πριν από την ομιλία Ζολώτα στο Σύνδεσμο, καθώς η τελευταία φαίνεται να προκαλεί έκπληξη στον Τύπο. Ενδεικτικά, βλ. το άρθρο του Κ. Κόλμερ «Οι δυνατότητες καπιταλισμού και σοσιαλισμού για την οικονομική μας ανάπτυξη. Μερικές παρατηρήσεις με αφορμή την ομιλία Ζολώτα» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1133, 22/1/1976).

Προβλημάτων» η οποία έχει συσταθεί από το υπουργείο Βιομηχανίας⁶². Ειδικότερα, η υποεπιτροπή Βιομηχανίας, της οποίας προεδρεύει ο αντιπρόεδρος του Σ.Ε.Β., Ν. Σβορώνος, θα δώσει στη δημοσιότητα, μετά το Μάη, τρεις εκθέσεις με διαπιστώσεις και προτάσεις προς την κυβέρνηση, με θέμα την επενδυτική ανάκαμψη, την τόνωση των βιομηχανικών εξαγωγών και τα κριτήρια προσέλκυσης και λειτουργίας του ξένου κεφαλαίου στη χώρα (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 333, 15/5/1976, τ. 336, 30/6/1976 και τ. 337, 15/7/1976). Η εξέλιξη αυτή χαιρετίζεται από το Δελτίο, ως υλοποίηση των συστάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για συνδυασμένη αξιοποίηση «του θεωρητικού προγραμματισμού των διοικητικών αρχών και της εμπειρίας των φορέων της ιδιωτικής πρωτοβουλίας» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 333, 15/5/1976). Άλλωστε, η σημασία που αποδίδει ο Σ.Ε.Β. στη συμμετοχή του στις επιτροπές αυτές αποτυπώνεται και στις ετήσιες Εκθέσεις του για την Ελληνική Βιομηχανία, όπου εξαιρείται η πρωτοβουλία σύστασής τους, ενώ κάποτε εκφράζονται και οι ανησυχίες του για τυχόν αδρανοποίηση του θεσμού (Σ.Ε.Β. 1976α, 1977 και 1978).

Βέβαια, η αποκατάσταση ενός πιο θετικού κλίματος μεταξύ των δύο πλευρών δε σημαίνει πως η σχέση τους καθίσταται αυτομάτως ανέφελη. Αντίθετα, το Δελτίο θα εξακολουθήσει την τακτική «καρότο και μαστίγιο» απέναντι στην κυβέρνηση, η οποία άλλωστε, φαίνεται να υιοθετεί παρόμοια προσέγγιση. Έτσι, ο Σ.Ε.Β. θα αντιδράσει έντονα στις νέες φορολογικές επιβαρύνσεις της βιομηχανίας και, ιδίως, στο φόρο επί της υπεραξίας, εντός του 1976 (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ.338, 31/7/1976 και τ. 346, 30/11/1976), συνδυάζοντας όμως, τις επιθέσεις αυτές με δηλώσεις ικανοποίησης για την αναγνώριση του πρωτεύοντα ρόλου της βιομηχανίας στην οικονομική ανάπτυξη (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 341, 15/9/1976).

Πολύ σημαντική για την αντίληψη του Σ.Ε.Β. αναφορικά με τις σχέσεις του με το κράτος και την αντίληψή του για τα όρια της κρατικής παρέμβασης, στην προοπτική του αναπτυξιακού καθεστώτος που διαμορφώνει το ενταξιακό εγχείρημα της χώρας στην Ε.Ο.Κ. είναι η τοποθέτηση του προέδρου του Σ.Ε.Β. από το βήμα της ετήσιας Γενικής Συνέλευσης του Συνδέσμου για το 1977, με το χαρακτηριστικό τίτλο «Ο δρόμος για την ανάπτυξη». Εκεί λοιπόν, προσπαθώντας να αποτιμήσει την περίοδο που μεσολάβησε από

⁶² Η τυπική σύσταση και οι πρώτες συνεδριάσεις γίνονται το Δεκέμβρη του 1975. Ωστόσο, η ουσιαστική λειτουργία της «Επιτροπής» αρχίζει μέσα στο 1976 (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 332, 30/4/1976 και Σ.Ε.Β. 1976α).

την εκδήλωση της ανοιχτής ρήξης με την κυβέρνηση⁶³, ο Μαρινόπουλος θα θέσει το πρόβλημα ως εξής: «[Σε μια συγκυρία ύφεσης της διεθνούς οικονομίας] το δίλημμα που έχουν ν' αντιμετωπίσουν οι δυτικές χώρες – άρα και η Ελλάς- θα είναι:

- Είτε να προσφύγουν σε ελεγχόμενη οργάνωση της οικονομίας τους. Μια τέτοια θέση αρχίζει από τον προστατευτισμό, που οδηγεί αναπόφευκτα στην επιβράδυνση των διεθνών ανταλλαγών στον εντεινόμενο γραφειοκρατικό παρεμβατισμό, που μειώνει την αποδοτικότητα της οικονομικής δραστηριότητας και επομένως περιορίζει τον παραγόμενο πλούτο για να καταλήξει σε μια οικονομία ανακατανομής, που οδηγεί στο μοίρασμα της φτώχειας.

- Είτε να διατηρήσουν μια ανοικτή οικονομία, που αναπτύσσεται με τη συμβίωση των οικονομιών του δυτικού κόσμου. Είναι το σύστημα που επέτρεψε στις προηγμένες χώρες –και στο μέτρο του δυνατού και στην Ελλάδα- να διπλασιάσουν και να πολλαπλασιάσουν, στο διάστημα μιας τριακονταετίας, το βιοτικό τους επίπεδο, που αποτελεί την πιο σίγουρη εγγύηση για την οικονομική και την κοινωνική πρόοδο⁶⁴.

»Αυτή η δεύτερη επιλογή της ανοικτής οικονομίας, δεν σημαίνει διόλου, την απουσία πειθαρχίας και την έλλειψη συνοχής. Απαιτεί αντιθέτως, από τις επιχειρήσεις, να σταθούν ικανές ν' αντιμετωπίσουν το συναγωνισμό στην εθνική αγορά όπως και στις ξένες αγορές. Αυτό σημαίνει πως η αποδοτικότητα και η ανταγωνιστικότητα πρέπει να αποτελούν τους άμεσους στόχους της αναπτυξιακής πολιτικής» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 357 – 358, 31/5/1977).

Στο πλαίσιο αυτό, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. θα επισημάνει τους άξονες που μπορούν να οδηγήσουν σε αναθέρμανση του επενδυτικού κλίματος⁶⁵, δίνοντας έμφαση στο ρόλο του κράτους και των πιστωτικών οργανισμών για την ενίσχυση και διευκόλυνση της

⁶³ Η ομιλία του προέδρου του Σ.Ε.Β. στη Γενική Συνέλευση κάθε χρόνου ενσωματώνεται παραδοσιακά στην ετήσια έκθεση του Συνδέσμου για την πορεία της ελληνικής βιομηχανίας του προηγούμενου έτους. Εισαγωγικά λοιπόν, ο Μαρινόπουλος θα δώσει ρητά στο λόγο του χαρακτήρα ανασκόπησης των εξελίξεων που μεσολάβησαν από τη Γενική Συνέλευση του 1976 (Σ.Ε.Β. 1977).

⁶⁴ Το δίλημμα αυτό άλλωστε, έχει τεθεί στην πιο καθαρή του μορφή και από την UNICE σε έκθεσή της προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, λίγους μήνες νωρίτερα (τον Οχτώβριο του 1976), όπου, μεταξύ άλλων, διατυπώνεται η εκτίμηση πως τα προβλήματα δεν οφείλονται στο σύστημα της ελεύθερης αγοράς, αλλά στις παρεμβάσεις που νοθεύουν την «οικονομία της αγοράς» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976).

⁶⁵ Υποστηρίζοντας όμως, παράλληλα, ότι η κάμψη των επενδύσεων στην Ελλάδα ήταν μικρότερη σε διεθνή σύγκριση και εντοπίζοντας τη σημασία της αύξησής τους στην προοπτική της σύγκλισης με την Ε.Ο.Κ., που απαιτεί ταχύτερους ρυθμούς ανάπτυξης από τους αντίστοιχους κοινοτικούς (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 357 – 358, 31/5/1977). Άλλωστε, η απόκρουση των κατηγοριών περί επενδυτικής αποχής αποτέλεσε βασικό άξονα της τοποθέτησης του Σ.Ε.Β. στη συνέντευξη τύπου του Μάρτη του 1976 και αιχμή των παρεμβάσεών του κατά την επίμαχη περίοδο (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

χρηματοδότησης επενδυτικών προγραμμάτων, την αποσαφήνιση της μακροχρόνιας οικονομικής, αλλά και της φορολογικής πολιτικής, τον καθορισμό του πλαισίου των σχέσεων και της συνεργασίας των κοινωνικών εταίρων⁶⁶ και τέλος, τη διευκρίνιση της ευρωπαϊκής πολιτικής της κυβέρνησης, σχετικά με το χρόνο και τους όρους της ένταξης της χώρας στην Ε.Ο.Κ. (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 357 – 358, 31/5/1977).

3. Η «διαφώτιση της κοινής γνώμης»

Μετά τα μέσα του 1977, παρατηρούμε ότι, στα δύο πεδία παρέμβασης που ο Σ.Ε.Β. ιεραρχεί, από την πρώτη στιγμή της μεταπολίτευσης, ως τα πιο σημαντικά για τη διαμόρφωση των αναγκαίων, κατά την άποψή του, ποιοτικών χαρακτηριστικών που πρέπει να προσλάβει το κοινωνικό – οικονομικό καθεστώς στην Ελλάδα, συντελείται μια σταδιακή ευόδωση βασικών προτεραιοτήτων της πολιτικής του (υποχώρηση του εργατικού κινήματος, «πολιτισμένη» επίλυση των εργατικών διαφορών, συμμετοχή του σε κρατικές επιτροπές χάραξης της κοινωνικής και της βιομηχανικής πολιτικής, σχετική εξομάλυνση των σχέσεών του με την κυβέρνηση κλπ). Μάλιστα, με ορόσημο⁶⁷ τις βουλευτικές εκλογές της 20^{ης} Νοέμβρη 1977⁶⁸, ο Σ.Ε.Β. θα εξαπολύσει μια «επίθεση

⁶⁶ Καθώς, όπως είδαμε, την περίοδο αυτή η κοινωνική αναταραχή και οι εργατικές απεργίες συνεχίζονται με αμείωτη ένταση, με επίκεντρο τα μεταλλωρυχεία και επισύρουν τη δημόσια παρέμβαση του Σ.Ε.Β. Άλλωστε, λίγο νωρίτερα από την ετήσια Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου, η «κοινωνική γαλήνη» έχει, για μια ακόμη φορά, προβληθεί ως πρώτη προϋπόθεση για την προώθηση της ανάπτυξης (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 353, 15/3/1977).

⁶⁷ Στην πραγματικότητα, το φλερτ του Σ.Ε.Β. με την κυβέρνηση αρχίζει από το Σεπτέμβριο του 1977, όταν, με αφορμή τις εξαγγελίες του Παπαληγούρα στη Δ.Ε.Θ. για την υιοθέτηση επενδυτικών κινήτρων που «θα είναι συμβατά με την Κοινή Αγορά και θα αποβλέπουν στη σταθεροποίηση του φορολογικού καθεστώτος και την άρση της αβεβαιότητας», ο Σ.Ε.Β. δηλώνει πως το «μοναδικό αίτημά του» πια, είναι η εφαρμογή της εξαγγελόμενης πολιτικής (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 365, 15/9/1977).

⁶⁸ Μερικές μέρες πριν από τις εκλογές, το Δελτίο θα κεντριοκοποιήσει την υποψηφιότητα του Στέφανου Μάνου, μέλους μέχρι τότε του Διοικητικού Συμβουλίου του Σ.Ε.Β. μέσα από τα ψηφοδέλτια της Ν.Δ., αναλύοντας, υπό τον τίτλο «Η ανανέωση», τη σημασία της, ως εξής: «Η φιλοδοξία αυτής της νέας γενεάς [βιομηχάνων], δεν περιορίζεται στην παραδοσιακή επιδίωξη της επιτυχίας που αντιπροσωπεύει το κέρδος, και της κοινωνικής δυνάμεως που αποκτάται με τη μεγέθυνση μιας επιχειρήσεως. Διακατέχεται η νέα γενεά, από τη σύγχρονη διεθνή αντίληψη για τον ευρύτερο ρόλο του μάνατζερ στη δημόσια ζωή, την οποία προικίζει με νέα σκέψη και νέες πρωτοβουλίες. Το αίτημα ευθύνης απέναντι στο σύνολο, εκδηλώνεται όχι με τη διατύπωση μερικευμένων αιτημάτων ή την πρόσπιση επιμέρους συμφερόντων, αλλά με την ενεργό ανάμιξη στο χειρισμό των γενικότερων προβλημάτων της οικονομίας, μέσω της πολιτικής διαδικασίας –όπως επιβάλλεται σ' ένα πραγματικό δημοκρατικό καθεστώς. Σε μια εποχή όπου διευρύνεται ο ρυθμιστικός ρόλος του κράτους σε ό,τι αφορά την κατεύθυνση και τη λειτουργία της οικονομίας, πρέπει να θεωρηθεί αξιομίμητο παράδειγμα, αυτή η έφεση να εκπροσωπηθεί στο Κοινοβούλιο η διοικητική γνώση που απορρέει από τη διεύθυνση μιας επιχειρήσεως, η εμπειρία από τον άμεσο συγχρωτισμό με προβλήματα, που η εποικοδομητική λύση τους, σχετίζεται με την καθημερινή, την ενήμερη πρακτική των δρώντων

φιλίας» προς την κυβέρνηση, διακρίνοντας μια στροφή στην οικονομική πολιτική της προς αναπτυξιακές κατευθύνσεις (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 371, 15/12/1977). «Επίθεση» η οποία θα ενταθεί μετά τον κυβερνητικό ανασχηματισμό⁶⁹, την άνοιξη του 1978, και τις κυβερνητικές δηλώσεις για τη «διαμόρφωση του κατάλληλου κλίματος που θα επιτρέψει τη δραστηριοποίηση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας», ως επείγουσας αναγκαιότητας και την κριτική επανεξέταση των δαπανών του δημοσίου⁷⁰ (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 382, 31/5/1978).

Στη διαμορφούμενη νέα πολιτική ατμόσφαιρα, η προτεραιότητα του Σ.Ε.Β. απέναντι στον κρατικό μηχανισμό δεν έγκειται τόσο στον περιορισμό του παρεμβατικού του ρόλου -τον οποίο άλλωστε εμφανίζεται να θεωρεί δεδομένο (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 368, 31/10/1977)- όσο στην ποιότητα και τους όρους λειτουργίας του δημόσιου τομέα. Έτσι, με κύριο άρθρο του Δελτίου, υπό τον τίτλο «Δημόσιο Μάνατζμεντ» θα τονιστεί ότι το

οικονομικώς ανθρώπων» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 368, 31/10/1977 –οι υπογραμμίσεις δικές μου). Η μονομερής αυτή στήριξη, μέσω του κύριου αυτού άρθρου του Δελτίου, ενός υποψήφιου, προερχόμενου από τους κόλπους της διοίκησης του Συνδέσμου, με τη Ν.Δ., θα σχολιαστεί αρνητικά από τη στήλη «Αντιοικονομικά» του Οικονομικού Ταχυδρόμου, ως μεροληπτική στάση ή ακόμη και έμμεση υπόδειξη ψήφου υπέρ της Ν.Δ., πρωτοφανή για την πάγια τακτική «τυπικής ουδετερότητας» έναντι των πολιτικών κομμάτων, εκ μέρους του Σ.Ε.Β. που συνδυάστηκε, όπως επισημαίνεται, και από υπερβολική επίδειξη της υλικής στήριξης του συγκεκριμένου υποψήφιου (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1231, 8/12/1977). Ωστόσο, το σχόλιο, φαίνεται να υποτιμά την πολιτική διάσταση της στροφής αυτής του Σ.Ε.Β., που σχετίζεται με την απευθείας ανάδειξη εκπροσώπων του επιχειρηματικού κόσμου σε δημόσια αξιώματα.

⁶⁹ Σε αυτή την ιδιότυπη εκδήλωση φιλίας, τους περισσότερους επαίνους θα συγκεντρώσει ο νέος υπουργός Συντονισμού, Κ. Μητσοτάκης, μετά την προσχώρησή του στη Ν.Δ. Χαρακτηριστικά, βλ. *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 382, 31/5/1978, τ. 384, 30/6/1978 και τ. 412, 31/10/1979. Για τη μεταπολιτευτική πολιτεία του Μητσοτάκη, την προσχώρησή του στη Ν.Δ. και μια άποψη για τη σημασία της, βλ. *Αντί* τ. 99, 20/5/1978, τ.100, 3/6/1978, τ. 104, 29/7/1978. Για μια πιο συνολική, και σαφώς πιο διεισδυτική, εκτίμηση του ανασχηματισμού, με το βλέμμα στραμμένο προς το μέλλον –και όχι προς το παρελθόν- και της ενίσχυσης της φιλελεύθερης πτέρυγας της Ν.Δ., με τη «διεύρυνση προς το κέντρο», βλ. Παπαδημητρόπουλος 1978: 9 - 12

⁷⁰ Οι εξαγγελόμενες νέες κατευθύνσεις ανήκουν στο νέο υπουργό Συντονισμού, Κ. Μητσοτάκη και το νέο υπουργό Οικονομικών, Αθ. Κανελλόπουλο αντίστοιχα, οι οποίοι έχουν δώσει πολύ πριν από την προσχώρησή τους στη Ν.Δ. και την ενσωμάτωσή τους στο κυβερνητικό σχήμα, αρκούντως σαφή δείγματα γραφής για τις αντιλήψεις τους περί της ενδεδειγμένης οικονομικής πολιτικής. Όπως σημειώνει ο Γ. Μαρίνος, σε μια προσπάθεια ανάγνωσης των συνεπειών του ανασχηματισμού στην οικονομική πολιτική, οι δύο νέοι πολιτικοί προϊστάμενοι των σημαντικότερων οικονομικών υπουργείων, τους οποίους χαρακτηρίζει υπέρμαχους της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, «έχουν κατά καιρούς επισημάνει ότι η κυβερνητική πολιτική πρέπει να διακρίνεται για αποφασιστικότητα και τόλμη, ότι πρέπει να σταματήσει η μεταφορά σημαντικών πόρων από τον ιδιωτικό τομέα στον εξαιρετικά χαμηλής παραγωγικότητας δημόσιο τομέα της οικονομίας και να ακολουθήσει η αντίστροφη φορά, έχουν επικρίνει τη διόγκωση της στρατιάς των δημοσίων υπαλλήλων [...]» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 21 (1255), 25/5/1978 –οι υπογραμμίσεις δικές μου). Επομένως, ο Σ.Ε.Β. έχει κάθε λόγο να είναι ικανοποιημένος από την εξέλιξη αυτή. Εξάλλου, ο ανασχηματισμός αυτός συνδυάζεται και με την παραίτηση και την αποχώρηση από την ενεργό πολιτική, λίγες μέρες πριν από την επίσημη αναγγελία του, του Π. Παπαληγούρα (Ψαλιδόπουλος 1996: 42 – 47), του υπουργού που έφερε, όπως είδαμε, το κύριο βάρος της αντιπαράθεσης με το Σ.Ε.Β., μετά τις δηλώσεις του τελευταίου περί σοσιαλμανίας, γεγονός που, συμβολικά τουλάχιστον, λειτουργούσε εκτονωτικά για τις σχέσεις των δύο πλευρών.

«πρώτιστο πρόβλημα είναι η Δημόσια Διοίκηση», η αναδιάρθρωση της οποίας θα πρέπει να αποτελέσει έναν από τους καίριους στόχους της νέας κυβέρνησης. Κατευθυντήρια γραμμή για την επιζητούμενη αναδιάρθρωση θα πρέπει να θεωρηθεί η διαπίστωση πως «δε μπορεί πια η δημόσια Διοίκηση να αδιαφορεί για το κόστος λειτουργίας της, να συνεχίσει με παραγωγικότητα που δεν ξεπερνά πολύ το μηδέν, ν' αυξάνει ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων κάθε χρόνο και να φορτώνεται ο προϋπολογισμός πρόσθετες ανελαστικές δαπάνες, ούτε ν' αδιαφορεί για τις νέες μεθόδους διοίκησης που συμβάλλουν στον περιορισμό της σπατάλης και τον ορθολογισμό της επίδοσης». Τίθεται λοιπόν το (ρητορικό) ερώτημα: «μήπως και στη δημόσια διοίκηση θα έπρεπε ν' αρχίσει να ισχύει η αρχή της συσχέτισης κόστους / ωφέλειας που αποτελεί την κατευθυντήρια γραμμή της ιδιωτικής επιχείρησης;», ενώ προβάλλεται και το παράδειγμα των δυτικών χωρών, όπου «ήδη συντελείται ριζική αναδιάρθρωση της δημόσιας Διοίκησης με στόχο την υψηλότερη αποδοτικότητα» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 369, 15/11/1977 –οι υπογραμμίσεις δικές μου). Παράλληλα, η τοποθέτηση αυτή πλαισιώνεται με ανταποκρίσεις για τη «Νέα Επιστήμη του Δημόσιου Μάνατζμεντ», στην προσπάθεια να γίνει παραγωγικότερη η κρατική μηχανή, στο πρότυπο της ιδιωτικής επιχείρησης, με στόχο «να αποδώσουν περισσότερα κέρδη τα τεράστια κεφάλαια που διαχειρίζεται το Δημόσιο» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 362, 31/7/1977).

Εξάλλου, λίγο αργότερα, ο Σ.Ε.Β. θα διατρανώσει την ικανοποίησή του από τις κυβερνητικές κατευθύνσεις στο θέμα των επενδυτικών κινήτρων, οι οποίες θα αποκρυσταλλωθούν σε ένα γενικό αναπτυξιακό νόμο, τον 849/78⁷¹, καθώς και από τη διαδικασία κατάρτισης του νόμου αυτού, στην οποία ο Σύνδεσμος συμμετείχε ενεργά, σε σημείο που να κατηγορηθεί ότι υπαγορεύει στην κυβέρνηση τις διατάξεις του ν/σ (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 376, 28/2/1978, τ. 377, 15/3/1978, 393, 15/11/1978 και τ. 394, 30/11/1978). Ακόμη και σε αυτό το θετικό κλίμα όμως, δε θα λείψουν εντελώς οι προστριβές μεταξύ κυβέρνησης – Σ.Ε.Β., λόγω της επιβολής νέας έκτακτης εισφοράς, της τάξης του 15%, επί των κερδών των βιομηχανιών, για το 1977, καθώς και της

⁷¹ Ο νόμος προέβλεπε την εισαγωγή νέων χρηματοδοτικών κινήτρων (των δανειακών ενισχύσεων, με άτοκα μακροπρόθεσμα δάνεια), ενώ καθιέρωνε ενισχύσεις των επιχειρήσεων για τον περιορισμό της ρύπανσης του περιβάλλοντος, την εξοικονόμηση ενέργειας και την έρευνα, ικανοποιώντας πάγια αιτήματα των βιομηχάνων. Πιο αναλυτικά, για το νόμο 849/78 και τις τομές που επέφερε σε σχέση με το μεταπολιτευτικό νομοθετικό πλαίσιο, όπου παρατάθηκε –μέχρι τότε- η ισχύς των επενδυτικών κινήτρων της δικτατορίας, βλ. Καραμεσίνη 2002: 165 – 176

έντονης διαμαρτυρίας του Συνδέσμου για τη συνεχιζόμενη προτίμηση που επιδεικνύει το ελληνικό Δημόσιο σε ξένους οίκους για μεγάλες παραγγελίες προμηθειών (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 387 – 388, 31/8/1978 και τ. 392, 31/10/1978), χωρίς, βέβαια, να ανατρέπεται η συνολικά θετική εικόνα⁷².

Σε αυτό το πλαίσιο, η διοίκηση του Σ.Ε.Β. φαίνεται ότι, μετά την ετήσια Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου, για το 1977, που κλείνει μια περίοδο έντονων προστριβών με την κυβέρνηση, προκρίνει μια διαφορετική πολιτική προτεραιότητα που στοχεύει πια, στην απόσπαση ευρύτερης κοινωνικής συναίνεσης στις πολιτικές της κατευθύνσεις. Έτσι, σε ανύποπτο χρόνο, το καλοκαίρι του 1977, θα κατηγορήσει το κράτος ότι «αρέσκεται στο μονόλογο», προβάλλοντας την άποψη ότι «η επικοινωνία είναι η προσπάθεια εξασφάλισης συναίνεσης των πολλών απέναντι σε μέτρα που θα ωφελήσουν το σύνολο» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 359, 15/6/1977), ενώ στην επόμενη ετήσια Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου, το Μάη του 1978, οπότε και κλείνει ο κύκλος της προεδρίας του Δ. Μαρινόπουλου, οι νέες προτεραιότητες θα καταστούν σαφέστερες, προσλαμβάνοντας και την πιο επίσημη δυνατή διάσταση. Εκεί, ο απερχόμενος πρόεδρος, αποτιμώντας τη θητεία του, θα πει: «η διοίκηση του ΣΕΒ, που σήμερα αποχωρεί, προσδιόριζε πριν τέσσερα χρόνια, σε μιαν εποχή που δεν διακρινόταν ακόμη το τέλος της, τα καθήκοντα της Βιομηχανίας: Την προσέγγιση της χώρας προς την ευρωπαϊκή της πορεία και την ανάγκη μιας συνειδητής συλλογικής προσπάθειας [...] *Η αποκορύφωση της δυτικής αναπτύξεως στη δεκαετία που πέρασε, είχε σαν αποτέλεσμα την ηθική αναγνώριση της συλλογικής προσπάθειας και τη δικαίωση της κοινωνικής ευθύνης. Αυτή την εμπειρία δεν μπορούμε να την αγνοήσουμε, αλλά σαν κοινωνία δεν την έχουμε ακόμη ενστερνιστεί.* Το σύστημα που επέφερε την ανθρώπινη πρόοδο, ήταν η ελεύθερη οικονομία [...] Τις αλήθειες αυτές και άλλες βασικές δεν δίστασε να διακηρύξει η διοίκηση του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων. Θα πρέπει, αφού δεχόμαστε σαν αρχή,

⁷² Ενδεικτικός της νέας τακτικής του Σ.Ε.Β. απέναντι στην κυβέρνηση είναι ο τρόπος που επιλέγει να επισημάνει τα «κακώς κείμενα» της κυβερνητικής πολιτικής στη συγκυρία. Έτσι, αμέσως μετά την επιβολή της έκτακτης εισφοράς επί των κερδών της βιομηχανίας και τη δημοσίευση ενός σχετικού άρθρου (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 387 – 388, 31/8/1978), ο Σ.Ε.Β. δε θα δώσει συνέχεια σε επίσημο επίπεδο, αλλά θα δημοσιεύσει μια «ανώνυμη επιστολή», με το χαρακτηριστικό τίτλο «Το αντιβιομηχανικό κλίμα» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 389, 15/9/1978). Ακόμη κι αν η εν λόγω επιστολή δε γράφτηκε κατά παραγγελία, η δημοσίευσή της στο Δελτίο, όπου όλα τα δημοσιεύματα είναι ανυπόγραφα –που σημαίνει ότι υιοθετούνται πλήρως από το Σ.Ε.Β.- παραπέμπει σε ευθεία αποδοχή του περιεχομένου της. Παρόλα αυτά, το «ανώνυμο» της επιστολής τονίζει ακριβώς την επιλογή της μη σύγκρουσης με την κυβέρνηση σε επίσημο επίπεδο.

πως η αλήθεια σημαίνει ελευθερία – να επισημάνουμε και σήμερα την ανάγκη να αποκατασταθεί εκείνο που διακρίνει τη Δημοκρατία από την αυτάρκη μονομέρεια: Η ανοιχτή συζήτηση, η ανοιχτή πληροφόρηση από το Κράτος και τα κόμματα, από την πολιτική ηγεσία και τους φορείς της. *Ωστε έτσι, να εξασφαλίζεται η ελεύθερη επιλογή της αλήθειας.*

»Υποσχέθηκε η διοίκηση του ΣΕΒ αναλαμβάνοντας, εδώ και τέσσερα χρόνια, τις ευθύνες που της ανέθεσε ο βιομηχανικός κόσμος, να εξασφαλίσει για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της οικονομίας και της βιομηχανίας, τέσσερα πράγματα: [...] ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΟΔΟΤΗΣΗ: Ο Σύνδεσμος άνοιξε τις πύλες της Βιομηχανίας στην κοινή γνώμη [...]

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ: Η παρουσία του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων έχει επιβληθεί στην εθνική και οικονομική ζωή του τόπου. Αναγνωρίζεται σαν μια μονάδα με επιστημονική συγκρότηση και εκλεκτική επάνδρωση, που το μελετητικό και το ερευνητικό του έργο και η ανεξαρτησία γνώμης, *υπερβαίνει την αντίληψη του οικονομικού κατεστημένου*» (Σ.Ε.Β. 1978 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Η μακροσκελής αναφορά του απερχόμενου προέδρου του Σ.Ε.Β. στη σημασία της «συνειδητής συλλογικής προσπάθειας» και της «κοινωνικής συνευθύνης», σε συνδυασμό με την καθιέρωση του Συνδέσμου στη δημόσια σφαίρα, ως οργάνου που «υπερβαίνει το οικονομικό κατεστημένο» έχει στη συγκυρία διεξαγωγής της Γενικής Συνέλευσης του 1978 ένα ιδιαίτερο νόημα: η ιδεολογική νομιμοποίηση του Σ.Ε.Β., από τις πρώτες μεταπολιτευτικές προτεραιότητες του Συνδέσμου, περνώντας από τα κανάλια της σταδιακής ενσωμάτωσης και υποχώρησης του εργατικού κινήματος και της αποκατάστασης των σχέσεων με το κράτος, ώστε να μπορεί ο Σύνδεσμος να παρεμβαίνει ευκολότερα και αποτελεσματικότερα στη δημόσια σφαίρα, έχει αποφέρει τους πρώτους καρπούς. Παρόλα αυτά, και καθώς οι μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις του 1977 παραμένουν νωπές, τις καθολικές αλήθειες της «κοινωνικής συνευθύνης» και της «συλλογικής προσπάθειας» η ελληνική κοινωνία «δεν τις έχει ακόμη ενστερνιστεί». Η διαπίστωση αυτή, στη συγκυρία, επιτάσσει ένταση της ιδεολογικής προσπάθειας του

Σ.Ε.Β., προκειμένου να εμπεδωθούν τα πρώτα αποτελέσματα και να διευρυνθούν οι δυνατότητες παρέμβασής του στη δημόσια ζωή⁷³.

Η τοποθέτηση αυτή άλλωστε, θα αποτελέσει το διακηρυγμένο στόχο του Δ. Κυριαζή, του νέου προέδρου που θα αναδειχτεί από την ίδια Γενική Συνέλευση. Ο Κυριαζής, αποτιμώντας τη συνεισφορά του Μαρινόπουλου, θα τον χαρακτηρίσει «ευαίσθητο δέκτη των σύγχρονων αντιλήψεων, μεστό στη σκέψη, ικανό διαπραγματευτή, που προώθησε τα θέματα της Βιομηχανίας, με προνοητικότητα και ευκαμψία. Η πολιτεία του συντέλεσε ν' αυξηθεί το γόητρο του ΣΕΒ που έχει επιβληθεί σα θεσμός της οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου». Από δω και πέρα ωστόσο, θα πρέπει να καταβληθεί κάθε προσπάθεια, ώστε η κοινωνία να εκτιμήσει το θεμελιώδη ρόλο της βιομηχανίας, ως της σπουδαιότερης δραστηριότητας από το σύνολο των αλληλεξαρτημένων δραστηριοτήτων της οικονομίας. Επομένως, απαιτείται «να δραστηριοποιηθούμε εντατικά, ώστε να συνειδητοποιήσει το ευρύτερο κοινό:

-Με ποιο τρόπο κερδίζει η κοινωνία τα προς το ζην.

⁷³ Ένα σαφέστατο δείγμα των «κατακτήσεων» του Σ.Ε.Β. όσον αφορά στη δημόσια εικόνα του, αποτελεί και το άρθρο του διευθυντή του Οικονομικού Ταχυδρόμου, με τίτλο «Οι βιομήχανοι και η βιομηχανία», με αφορμή την αλλαγή στην προεδρία του Συνδέσμου, όπου διατυπώνονται οι ακόλουθες κρίσεις: «[...] ο ΣΕΒ είναι το πιο καλά οργανωμένο ταξικό σωματείο στην Ελλάδα. Όχι μόνο γιατί το διακρίνει συνοχή και ενότητα στις εκδηλώσεις και δραστηριότητές του [...] αλλά και γιατί εδώ και αρκετά χρόνια τείνει με επιτυχία να ξεπεράσει τις παιδικές ασθένειες του συνδικαλισμού, που ανάμεσα σε άλλα συνίστανται σε μονόπλευρη θεώρηση της πραγματικότητας με τα ταξικά και μόνο συμφέροντα, σε μονολιθικές και στείρες διεκδικήσεις και σε συνθηματολογική καπηλεία, χαρακτηριστικά απαντώμενα σχεδόν σ' όλες τις άλλες συνδικαλιστικές οργανώσεις [...] Αυτό το πνεύμα της σημερινής θεώρησης της οικονομικής πραγματικότητας θα μπορούσε να λεχθεί ότι καλλιεργήθηκε κυρίως κατά την τελευταία δεκαετία [...] Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων είναι σωστό να παραδεχτούμε, πως από καιρό έχει χαράξει μια πολιτική πεφωτισμένου φιλελευθερισμού [...] Οι βιομήχανοι σαν τάξη είναι ίσως οι μόνοι που πέρα από αιτήματα αναγνωρίζουν ότι έχουν και ευθύνες και υποχρεώσεις» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 26 (1260), 29/6/1978 –οι υπογραμμίσεις δικές μου). Αυτή η ανενδοίαστη εξιδανίκευση, αποτελεί τομή ακόμη και σε σχέση με παλιότερα άρθρα του ίδιου του Γ. Μαρινού, ιδίως του 1975 και 1976, όπου τηρούνταν κάποιες στοιχειώδεις αποστάσεις και ισορροπίες, έστω και εμφανώς προσχηματικά. Πβλ., για παράδειγμα, τα άρθρα «Υπάρχει επίγνωση πως δεν είναι πάντα θετική η συμβολή των βιομηχάνων;», «Οι έλληνες βιομήχανοι οφείλουν σεβασμό στους κανόνες του καπιταλιστικού συστήματος» και «Το ολίστημα των βιομηχάνων» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1111, 21/8/1975, φ. 1112, 28/8/1975 και φ. 1141, 18/3/1976). Τα προσχήματα όμως, δεν τηρούνται ούτε από τη μεριά του νέου προέδρου του Σ.Ε.Β. ο οποίος θα απευθύνει την εξής ευχαριστήρια επιστολή προς τον διευθυντή της εφημερίδας: «Το άρθρο σας [...] αποτελεί συνθετική εργασία που ξεπερνά τα όρια μιας συμβατικής οικονομικής αναλύσεως. Συμμερίζομαι και εγώ τη διάχυτη γνώμη, ότι πρόκειται για μια διερευνητική πραγματογνωσία –υποδειγματική στα χρονικά της οικονομικής δημοσιογραφίας- που μεθοδολογεί και συνειδητοποιεί σ' ένα κατεξοχήν σκεπτόμενο αναγνωστικό κοινό και στους ίδιους τους βιομηχάνους, τα προβλήματα, τις αντιθέσεις, τα διλήμματα και τις ευθύνες της οργανωμένης Βιομηχανίας. [...] Η νέα διοίκηση –η οποία σας ευχαριστεί για τα εγκώμια σας- θα αποδεχθεί ευχαρίστως όπως και η απελθούσα, κάθε κριτική του έργου της και της πολιτικής της – πράγμα που της παρέχει την ευκαιρία να επικοινωνεί με την κοινή γνώμη [...]» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 385, 15/7/1978 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

-Ότι μόνο με οικονομική ανάπτυξη μπορεί να προσδοκούμε αύξηση της υλικής ευημερίας και βελτίωση της ποιότητας ζωής.

-Ποιο ρόλο παίζει και τι προσφέρει η Βιομηχανία στην ατομική ζωή του κάθε πολίτη, στην οικογενειακή του ευημερία, στη ζωή και την ευημερία όλων των Ελλήνων»⁷⁴ (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 380 – 381, 15/5/1978).

Η έμφαση που δίνει η νέα διοίκηση του Σ.Ε.Β. στη διαμόρφωση της «κοινής γνώμης» την περίοδο αυτή, δεν είναι άσχετη με τις νέες προτεραιότητες που προκρίνει ο Σύνδεσμος, κατά τις δημόσιες παρεμβάσεις του. Προφανώς, η προσπάθεια εκπόνησης ενός σχεδίου για την αναδιάρθρωση του δημόσιου τομέα σε μια κατεύθυνση λειτουργίας του με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια (και, συμβολικά, για το πώς πρέπει να λειτουργεί ολόκληρη η κοινωνία), προϋποθέτει πολύ ευρύτερη κοινωνική συναίνεση από την πολιτική ενός μεμονωμένου βιομηχάνου έναντι των εργατών του, στο πλαίσιο της βιομηχανικής επιχείρησης. Από την άλλη, η έννοια του «αντιβιομηχανικού κλίματος» την περίοδο αυτή θα μετασηματιστεί σε μεγάλο βαθμό, καθώς ο Σ.Ε.Β. εκλαμβάνει ως ευθεία απειλή κατά της βιομηχανικής ανάπτυξης τις πιέσεις ποικίλης προέλευσης για τις περιβαλλοντικές προδιαγραφές επέκτασης ή ίδρυσης νέων βιομηχανικών εγκαταστάσεων⁷⁵. Η σταδιακή πύκνωση των αντιδράσεων⁷⁶, που συνοδεύεται από την

⁷⁴ Ο κοινωνικός ρόλος της βιομηχανίας αποτέλεσε, όπως είδαμε, ειδική θεματική ενότητα και του Βιομηχανικού Συνεδρίου, ήδη από τις αρχές του 1975. Ωστόσο, η εξατομικευμένη προσέγγιση που επιχειρείται εδώ αποτελεί το καινοφανές στοιχείο του λόγου του Σ.Ε.Β. Εξάλλου, στο λόγο του Κυριαζή κάνει την εμφάνισή του και ένας νέος παράγοντας που οι επιχειρήσεις θα πρέπει να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη, καθώς «επιπράζει κρίσιμα τη λειτουργία τους» και ο οποίος για πρώτη φορά τοποθετείται ισότιμα δίπλα στους εργαζόμενους: οι καταναλωτές, που ζητούν ενημέρωση για την ποιότητα των προϊόντων και την αξία τους. Ως τρίτος παράγοντας, που έρχεται να συμπληρώσει αυτή τη νέα βιομηχανική «ανθρωπολογία της επιχείρησης» εμφανίζεται το «ευρύτερο κοινωνικό σύνολο» που αγωνιά για το περιβάλλον (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 380 – 381, 15/5/1978).

⁷⁵ Σποραδικές αντιδράσεις ενάντια στη βιομηχανική ρύπανση σημειώνονται ήδη από τα τέλη της δικτατορίας και τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις το θέμα των εγκαταστάσεων της ΑΓΕΤ στα Μέθανα (και κατόπιν στο Βόλο), των Ναυπηγείων στην Πύλο και της βιομηχανίας αλουμίνιας στην Ιτέα (*Αντί* τ. 33, 29/11/1975, τ. 39, 21/2/1976). Για κάποιες παρόμοιες κινήσεις και τα χαρακτηριστικά τους την ίδια περίοδο, βλ. το κείμενο «Κοινωνικά κινήματα του δομημένου χώρου στην Ελλάδα», που αποτελεί ομαδική δουλειά σπουδαστών Αρχιτεκτονικής και δημοσιεύεται στο *Αντί*, τ. 55, 2/10/1976.

⁷⁶ Η οποία δεν πρέπει να είναι άσχετη με τη δημοσίευση κυβερνητικού πορίσματος για τις συνθήκες λειτουργίας του εργοστασίου «Αλουμίνιον της Ελλάδος Α.Ε.», στο Δίστομο Βοιωτίας, θυγατρικής επιχείρησης της γαλλικής ΠΕΣΙΝΕ. Για το θέμα αυτό, βλ. Βαβίζος – Λιβαδάς 1978: 55 -65, αλλά και *Αντί* τ. 82, 15/10/1977. Η εταιρία πάντως, διαφημίζει τις σημαντικές επενδύσεις της «για τον περιορισμό της μόλυνσης του περιβάλλοντος» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1229, 24/11/1977). Για ανάλογες περιπτώσεις την περίοδο αυτή και τη σχετική συζήτηση, βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 21 (1255), 25/5/1978, φ. 28 (1262), 13/7/1978, φ. 37 (1271), 14/9/1978, φ. 43 (1277), 26/10/1978, όπου, κατά κανόνα, υποστηρίζεται ο

εμφάνιση των πρώτων οικολογικών οργανώσεων (Κ.Σ. 1980: 17), θα υποχρεώσει το Σ.Ε.Β. να αφιερώσει αρκετές σελίδες του Δελτίου στο ζήτημα του περιβάλλοντος, προσπαθώντας να το συνδέσει με την ανάγκη ανάπτυξης τεχνολογίας εξοικονόμησης ενέργειας, ανακύκλωσης απορριμμάτων κλπ, από την αφετηριακή θέση ότι η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να είναι οργανικό τμήμα της αναπτυξιακής πολιτικής (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 382, 31/5/1978, τ. 384, 30/6/1978, τ. 386, 31/7/1978, τ. 403, 15/4/1979), με αναφορές στη διεθνή εμπειρία (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 392, 31/10/1978). Εξάλλου, ο Σ.Ε.Β. θα συμμετάσχει ενεργά στη διαμόρφωση του ν/σ «περί προστασίας του περιβάλλοντος και των εργαζομένων εκ της ρυπάνσεως της προερχομένης εκ βιομηχανικών εγκαταστάσεων» που καταρτίζεται την περίοδο αυτή, με την πολιτική ευθύνη του υπουργείου Βιομηχανίας (ΕΛΕΜΕΠ 1980: 19 – 22). Έτσι, για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, το οποίο, επιφανειακά τουλάχιστον, έχει «διαταξικές» προεκτάσεις, ο Σ.Ε.Β. υποχρεώνεται να σταθμίσει τη βαρύτητα της «κοινής γνώμης».

Η σημαντικότερη διάσταση ωστόσο, της πολιτικής αναγκαιότητας διαμόρφωσης της «κοινής γνώμης», εκτός των επιμέρους όψεων της πολιτικής του Σ.Ε.Β., αναφέρεται στις στρατηγικές επιδιώξεις του Συνδέσμου για την ιδεολογική αναπαράσταση της επιχείρησης και του επιχειρηματία στη συνείδηση ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων⁷⁷. Η διαμόρφωση της ιδεολογικής αυτής αναπαράστασης, την ίδια περίοδο αναδεικνύεται σε βασικό επίδικο από τους Συνδέσμους Βιομηχανιών της Ε.Ο.Κ., με αφορμή την επέτειο των 20 χρόνων της UNICE, στο πλαίσιο της οποίας διοργανώνεται εκδήλωση στις Βρυξέλλες, με τίτλο «Η επιχείρηση χρειάζεται την Ευρώπη και η Ευρώπη χρειάζεται την επιχείρηση» και κύριο σκοπό «να εξαρθεί ο ρόλος της ελεύθερης επιχείρησης στην οικοδόμηση της Ευρώπης» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 396 – 397, 15/1/1979). Την ίδια περίοδο

αντιαναπτυξιακός χαρακτήρας των αντιδράσεων ή προβάλλονται πρότυπες βιομηχανικές εγκαταστάσεις που «αναβαθμίζουν» το αστικό περιβάλλον.

⁷⁷ Σε αυτή την ιδεολογική αντεπίθεση εγγράφεται και η πολυσήμαντη παρέμβαση του Γ. Δράκου, μέλους του συμβουλίου πρώην προέδρων του Σ.Ε.Β., με άρθρο του στον Οικονομικό Ταχυδρόμο («Βιομηχανικής Μυθολογίας Αποκαλυπτήρια. Δέκα μύθοι που δημιουργούν σύγχυση και τορπιλλίζουν κάθε προσπάθεια για χάραξη σωστής και αποτελεσματικής βιομηχανικής πολιτικής») που στοχεύει στην ανασκευή των μύθων τους οποίους καλλιεργούν οι εχθροί της εκβιομηχάνισης, -και στους οποίους, μεταξύ άλλων, συγκαταλέγονται οι μύθοι για τα «υπερκέρδη», το «αφορολόγητο», την «υπερπιστοδότηση» και το περιβάλλον (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1232, 15/12/1977). Το άρθρο, που χαρακτηρίζεται ως «συνεισφορά εθνικής αξίας» από το διευθυντή του Οικονομικού Ταχυδρόμου, προκαλεί απάντηση της Ε.Δ.Α. και ανταπάντηση του Σ.Ε.Β. και θα προβληθεί από τη διοίκηση του Συνδέσμου ως «άμυνα της βιομηχανίας απέναντι σε κριτικές» (Σ.Ε.Β. 1978, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1236, 12/1/1978 και φ.1242, 23/2/1978).

εξάλλου, πραγματοποιείται συνάντηση των υπευθύνων «Τύπου – Πληροφοριών» των ευρωπαϊκών Συνδέσμων Βιομηχανιών στο Λονδίνο, με θέμα «Βιομηχανία και Κοινή Γνώμη», με στόχο τη «διαφώτιση του κοινού» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 394, 30/11/1978), ενώ, λίγο νωρίτερα, το Δελτίο έχει αφιερώσει εκτεταμένο ρεπορτάζ στα «Ινστιτούτα μελετών για τη διάδοση των αρχών της ελεύθερης οικονομίας και για την αντίκρουση των επιθέσεων κατά της ιδιωτικής επιχείρησης» των τεσσάρων μεγαλύτερων Συνδέσμων (Βρετανίας, Γερμανίας, Γαλλίας και Ιταλίας)⁷⁸ τα οποία χαρακτηρίζει «Φωνή της Ευρωπαϊκής Βιομηχανίας». Στο αφιέρωμα αυτό διευκρινίζεται εισαγωγικά: «Τα τέσσερα ευρωπαϊκά Ινστιτούτα αντιπροσωπεύουν την ιδεολογική και τη θεωρητική αντίδραση της Βιομηχανίας και γενικά της ελεύθερης επιχειρήσεως κατά ομάδ[ων] πίεσεως του παρεμβατισμού και εκφράζουν τη θέληση να διαφωτισθεί το κοινό για τον στραβό δρόμο που έχει πάρει το σύγχρονο δημοκρατικό κράτος, καθώς ξεστρατίζει από τον πατροπαράδοτο ρόλο του: Από ρυθμιστής και διαιτητής των λειτουργιών της οικονομίας, επιδιώκει να γίνει προγραμματιστής σοσιαλιστικού τύπου, να υποκαταστήσει της ελεύθερη ιδιωτική επιχειρηματικότητα με την κρατικοποιημένη [...]». Για την ένταση μάλιστα, της ιδεολογικής αντιθέσεως των βιομηχάνων, σε αυτή τη συγκυρία, προσφέρεται μια ερμηνεία, μέσω της παράθεσης αποσπάσματος άρθρου του *Economist*, που πραγματεύεται το ίδιο θέμα: «Η επιχείρηση βαρέθηκε να της λένε οι άλλοι, πώς πρέπει να συμπεριφέρεται. Γι' αυτό αρχίζει να απαντά και βρίσκει, ότι πολλοί άλλοι συμφωνούν μαζί της» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 393, 15/11/1978).

Η ιδεολογική διάσταση της πολιτικής του Σ.Ε.Β., μετά το 1977, που παίρνει θέση στην πρώτη γραμμή των παρεμβάσεών του, βρίσκεται στον πυρήνα της ευρωπαϊκής στρατηγικής των κοινοτικών Συνδέσμων Βιομηχανιών. Η εξέλιξη αυτή άλλωστε, εγγράφεται στο πλαίσιο ανάλογων θεωρητικών και ιδεολογικών ζυμώσεων στο δυτικοευρωπαϊκό χώρο, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας υπέρβασης της κρίσης με την ένταση του κρατικού παρεμβατισμού⁷⁹, και συνοδεύεται από μια σταδιακή υποχώρηση

⁷⁸ Εκ των οποίων τα δύο τελευταία, του γαλλικού και του ιταλικού Συνδέσμου, είχαν ιδρυθεί σχετικά πρόσφατα (το 1975 και το 1974, αντίστοιχα) (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 393, 15/11/1978).

⁷⁹ Μέχρι τις αρχές της επόμενης δεκαετίας, οι προσπάθειες αντιμετώπισης της κρίσης χαρακτηρίζονται από αύξηση του παρεμβατισμού, με επιδοτήσεις προς τη βιομηχανία και κίνητρα για την προώθηση των εξαγωγών, ενώ, παρά τη συνεχιζόμενη μείωση των δασμών στο σύνολο του διεθνούς εμπορίου, η μη δασμολογική προστασία εντείνεται. Παράλληλα, οι ποσοτικοί περιορισμοί στις εισαγωγές επεκτείνονται και σε άλλους κλάδους (αυτοκινητοβιομηχανία, εργαλειομηχανές, ηλεκτρονικά), εκτός των παραδοσιακών. Στις ευρωπαϊκές χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. ειδικότερα, η βιομηχανική πολιτική στρέφεται, κυρίως, στη στήριξη

του κεϋνσιανισμού ως κυρίαρχης οικονομικής θεωρίας και, αντίστροφα, ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού, ως νέας μορφής της αστικής ηγεμονίας (Ιωακείμογλου 2000: 74 – 81, υπ. 60). Επιπλέον όμως, αποτελεί έκφραση και μιας άλλης, πιο συγκεκριμένης επιδίωξης του Σ.Ε.Β. την ίδια περίοδο, για ενεργή συμμετοχή στη διαπραγματευτική διαδικασία προς την ένταξη της χώρας...

προβληματικών κλάδων, παράλληλα με την επιστράτευση ενός πλέγματος μέτρων όπως οι επιδοτήσεις, οι περιορισμοί εισαγωγών, εθνικοποιήσεις κλπ. Η αναποτελεσματικότητα όμως, αυτών των πολιτικών θα αποτελέσει και το υλικό υπόβαθρο της σταδιακής ιδεολογικής κατίσχυσης των νεοφιλελεύθερων δεξαμενών σκέψης, με το βασικό επιχείρημα ότι οι πολιτικές υπέρ των φθινόντων κλάδων παρεμπόδιζαν τις αναγκαίες διαδικασίες αναδιάρθρωσης της παραγωγής (Καραμεσίνη 2002: 36 – 38).

Κεφάλαιο Δ΄ - Η παρέμβαση του Σ.Ε.Β. στην ενταξιακή διαδικασία και οι προσδοκίες από την Ε.Ο.Κ.

Ο «αγώνας στο εσωτερικό πεδίο», ο οποίος εξαγγέλλεται ήδη από το Βιομηχανικό Συνέδριο, το Φλεβάρη του 1975, αποτελεί μια κρίσιμη πλευρά της ευρωπαϊκής στρατηγικής του Σ.Ε.Β., όχι όμως και τη μοναδική. Κι αυτό γιατί η σταδιακή ενσωμάτωση του εργατικού κινήματος, ο περιορισμός του κρατικού παρεμβατισμού και η αναδιάρθρωση του δημόσιου τομέα στα πρότυπα λειτουργίας της ιδιωτικής επιχείρησης και η απόσπαση ευρείας κοινωνικής συναίνεσης στις προτεραιότητες των βιομηχάνων αποτελούν αφενός, αναγκαίους, αλλά όχι και ικανούς όρους για την επιτυχία της ευρωπαϊκής στρατηγικής του Σ.Ε.Β., ενώ αφετέρου, η ευόδωση αυτών των κατευθύνσεων δε μπορεί να συντελεστεί ανεξάρτητα και πριν από την πλήρη ενσωμάτωση της ελληνικής οικονομίας στον ενιαίο κοινοτικό χώρο. Αντίθετα, η βαρύτητα της Ε.Ο.Κ. ως «εξωτερικού» μέσου πίεσης, εκτός από το ρόλο που προορίζεται να διαδραματίσει στην αναδιάρθρωση της ίδιας της βιομηχανικής παραγωγής, αναμένεται να συμβάλει καθοριστικά και προς την κατεύθυνση του εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης, μέσω της θεσμικής, νομικής και οργανωτικής προσαρμογής της στα κοινοτικά δεδομένα. Από την άλλη, η κατάλληλη διαμόρφωση της «κοινής γνώμης» ή η αφομοίωση του εργατικού παράγοντα σε πιο «συμμετοχικές» εκδοχές διαχείρισης της εργατικής δύναμης θα αποτελέσει ένα ανοιχτό στοίχημα, μετά την ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ., που θα απασχολήσει, όπως θα δούμε, το Σ.Ε.Β. και την πολιτική ηγεσία ήδη από την πρώτη στιγμή της υπογραφής της Πράξης Προσχώρησης.

Σε αυτό το κεφάλαιο, θα ασχοληθούμε με την παρέμβαση του Σ.Ε.Β. στην ενταξιακή διαδικασία όσον αφορά τόσο στους ίδιους τους επιδιωκόμενους όρους της παρέμβασης αυτής όσο και στα αιτήματα του Συνδέσμου κατά τις διαπραγματεύσεις, όπως αυτά διατυπώνονται προς την κυβέρνηση και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με τα αντίστοιχα υπομνήματα και εκθέσεις που καταρτίζει είτε ο ίδιος ο Σ.Ε.Β. είτε, για λογαριασμό αυτού, το Ι.Ο.Β.Ε. Η παρέμβαση του Σ.Ε.Β. περνά μέσα από τρεις βασικούς κόμβους: α) το υπόμνημα του Σ.Ε.Β. προς την κυβέρνηση, λίγο μετά την υποβολή της επίσημης αίτησης ένταξης, με θέμα τους όρους διαμόρφωσης και το περιεχόμενο της τακτικής της ελληνικής πλευράς στη διαπραγματευτική διαδικασία, β) την έκθεση του Σ.Ε.Β. για την

κατάσταση της ελληνικής βιομηχανίας και τις αναμενόμενες συνέπειες της επικείμενης ένταξης προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, λίγο μετά την επίσημη έναρξη των διαπραγματεύσεων και γ) τη δημοσίευση των προκαταρκτικών συμπερασμάτων της μελέτης του Ι.Ο.Β.Ε. τόσο για τα αναγκαία μέτρα εσωτερικής βιομηχανικής πολιτικής, με στόχο την «καλύτερη δυνατή» αντιμετώπιση των συνεπειών της ένταξης όσο και για τις αναγκαίες πρόνοιες που θα πρέπει να περιλαμβάνει η τελική συμφωνία που θα προκύψει από τις διαπραγματεύσεις, ώστε να μη λειτουργήσει σε βάρος της ελληνικής βιομηχανίας, εν μέσω της κρισιμότερης φάσης των διαπραγματεύσεων.

1. Η προσπάθεια απευθείας συμμετοχής στο χειρισμό των διαπραγματεύσεων: το υπόμνημα του Σ.Ε.Β. στην κυβέρνηση, τον Αύγουστο του 1975

Δυόμισι μήνες μετά την υποβολή της επίσημης αίτησης ένταξης της Ελλάδας στα όργανα της Ε.Ο.Κ., η διοίκηση του Σ.Ε.Β. θα προβεί στην κατάθεση υπομνήματος προς την κυβέρνηση, με τις προτάσεις του Συνδέσμου για «τη μεθόδευση αποτελεσματικής προετοιμασίας για την ένταξη». Η τύχη ωστόσο, του υπομνήματος αυτού θα συνδεθεί στενά με τις εξελίξεις τόσο στις σχέσεις κυβέρνησης – Σ.Ε.Β. όσο και στην πορεία του αιτήματος της ελληνικής κυβέρνησης. Όπως ήδη σημειώθηκε, οι σχέσεις κυβέρνησης – βιομηχάνων είναι ιδιαίτερα τεταμένες, κατά το β' εξάμηνο του 1975 και μέχρι, τουλάχιστον, την άνοιξη του 1976, γεγονός που δεν ευνοεί την ικανοποίηση αιτημάτων του Σ.Ε.Β. τα οποία άπτονται της συμμετοχής του σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Από την άλλη, μέχρι το Φλεβάρη του 1976, το ελληνικό αίτημα παραμένει μετέωρο, αφού, μετά την ευνοϊκή υποδοχή του από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στις 12 Νοέμβρη του 1975⁸⁰, έρχεται η δυσμενής γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στις 28 Γενάρη του 1976⁸¹, η οποία εκλαμβάνεται από την Αθήνα ως έμμεση απόρριψη του ελληνικού αιτήματος, για να φτάσει, τελικά, στις 9 Φλεβάρη, το Συμβούλιο Υπουργών

⁸⁰ Για το κείμενο της εισήγησης που υπερψηφίστηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1130, 1/1/1976

⁸¹ Για το κείμενο της γνωμοδότησης της Επιτροπής, βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1137, 19/2/1976

της Κοινότητας να απορρίψει τις αιτιάσεις της Επιτροπής και να αποφασίσει ομόφωνα την έναρξη των διαπραγματεύσεων εντός του συντομότερου δυνατού διαστήματος⁸².

Έτσι, το περιεχόμενο του υπομνήματος δε θα δοθεί στη δημοσιότητα πριν από το Μάρτη του 1976. Μάλιστα, δε θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαία η επιλογή του Σ.Ε.Β. να δημοσιοποιήσει το υπόμνημα στο πλαίσιο της ίδιας συνέντευξης τύπου όπου εξαπολύει και τις επιθέσεις περί σοσιαλμανίας. Κι αυτό γιατί αφενός, τότε έχει πια μεθοδευτεί η έναρξη της διαπραγματευτικής διαδικασίας, οπότε το υπόμνημα προσλαμβάνει ευρύτερη σημασία, πέρα από μια γνωστοποίηση προθέσεων και διαθέσεων του Σ.Ε.Β. προς την κυβέρνηση, και συνδέεται με τη φάση υλοποίησης των όποιων προκαταρκτικών μέτρων για την προετοιμασία της ένταξης, ενώ αφετέρου, η επιλογή της δημόσιας άσκησης πίεσης προς την κυβέρνηση προσφέρεται, λογικά, και για την επαναφορά αιτημάτων τα οποία δεν έχουν ικανοποιηθεί.

Επιχειρώντας μια πιο συγκεκριμένη ανάγνωση του υπομνήματος⁸³, διακρίνουμε καταρχήν, σε συμπυκνωμένη μορφή, τη βάση του συνόλου σχεδόν της αντίληψης του Σ.Ε.Β., έτσι όπως αυτή θα εκφραστεί μέχρι και την υπογραφή της Πράξης Προσχώρησης. Εδώ λοιπόν, ο Σ.Ε.Β. διατυπώνει τη θέση του για διαίρεση της ενταξιακής πορείας σε δύο κύριες φάσεις (μια πρώτη, τριετή περίοδο διαπραγματεύσεων και μια δεύτερη, πιθανόν πενταετή, «περίοδο χάριτος»), τονίζει ότι η προετοιμασία για την ένταξη αφορά τους «πάντες» (κράτος, οργανισμούς, άτομα), καθώς «όλοι οι Έλληνες θα υποστούν τις συνέπειες –καλές ή κακές- της ένταξης», και εντοπίζει τον κύριο όγκο της ολοκλήρωσής της στην πρώτη φάση της ενταξιακής διαδικασίας, δηλαδή κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Επιπλέον, επισημαίνει ότι η προετοιμασία δεν αφορά αποκλειστικά στον οικονομικό και τεχνικό τομέα, αλλά οφείλει να επεκταθεί σε ένα πολύ μεγαλύτερο εύρος επιπέδων, με στόχο την αλλαγή «νοοτροπίας», «συμπεριφοράς»

⁸² Εκτός από τα τεύχη του Οικονομικού Ταχυδρόμου του σχολιάζουν αναλυτικά κάθε καμπή της πορείας του ελληνικού αιτήματος και, αργότερα, των διαπραγματεύσεων, ιδιαίτερα κατατοπιστικό είναι το αναλυτικό και σχολιασμένο ιστορικό της ενταξιακής διαδικασίας, που δημοσιεύεται στο πλαίσιο αφιερώματος της εφημερίδας, λίγες μέρες μετά την υπογραφή της Πράξης Προσχώρησης, υπό την επιμέλεια του Π. Κ. Ιωακειμίδη, «Η Ελλάδα δέκατο μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας. Πώς φθάσαμε από τη σύνδεση το 1961 στην ένταξη σαν πλήρες μέλος της Κοινής Αγοράς» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979).

⁸³ Για το κείμενο του υπομνήματος, το οποίο φέρει την ημερομηνία 29/8/1975, βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976

και των «συνηθειών», όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

Ως στόχος, κατά τη μεταβατική περίοδο, ορίζεται από το υπόμνημα η δημιουργία προϋποθέσεων για τη σημαντική βελτίωση της αποτελεσματικότητας της οικονομίας, για την προοδευτική αλλαγή της κοινωνικής δομής και την προσαρμογή των θεσμών της (οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών) στα ισχύοντα στην Ε.Ο.Κ., ενώ για τον καθορισμό επιμέρους στόχων, απαραίτητος κρίνεται ο εντοπισμός και η επιλογή των αναγκών που θα προκύψουν, χωριστά για κάθε κλάδο και τομέα της οικονομίας και για κάθε λειτουργία στήριξής τους, εντός ενός ενδεικτικού χρονικού ορίου. Εξάλλου, τρεις είναι οι βασικές προϋποθέσεις της επιτυχούς προετοιμασίας της ένταξης, σύμφωνα με το υπόμνημα: α) η υπεύθυνη πληροφόρηση του ελληνικού λαού, που θα πρέπει να απευθύνεται είτε στο σύνολο της «κοινής γνώμης», δηλαδή ανεξαρτήτως επαγγελματικής ιδιότητας, προσλαμβάνοντας χαρακτήρα «διαφώτισης» είτε σε συγκεκριμένες κοινωνικές και επαγγελματικές κατηγορίες, με τη μορφή πρακτικής και χρήσιμης ενημέρωσης είτε, τέλος, σε στελέχη και υπαλλήλους του δημοσίου, εν είδει καθοδήγησης και προσαρμογής, β) η συγκέντρωση και καταγραφή όλων των σοβαρών προβλημάτων των οποίων η επίλυση εγγυάται την ομαλή ένταξη και γ) η καθιέρωση «μόνιμης, στενής και ειλικρινούς συνεργασίας» των εκπροσώπων των παραγωγικών και επαγγελματικών ομάδων, του επιστημονικού κόσμου, του κράτους για την επίτευξη συμφωνίας επί ορισμένων θέσεων οι οποίες θα προβληθούν από την ελληνική πλευρά, κατά τις φάσεις των διαπραγματεύσεων και της μεταβατικής περιόδου (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

Ιδιαίτερη σημασία φαίνεται να αποδίδει ο Σύνδεσμος και στην ίδια τη δυναμική της ευρωπαϊκής ενοποίησης, υπογραμμίζοντας την πιεστική ανάγκη για την έγκαιρη έναρξη της προετοιμασίας για την ένταξη, καθώς η ευρωπαϊκή ενοποίηση βρίσκεται σε εξέλιξη, θέτοντας στην Ελλάδα το καθήκον της σύγκλισης με το κοινοτικό επίπεδο, έτσι όπως αυτό θα έχει διαμορφωθεί κατά το χρόνο της ένταξης⁸⁴. Σε αυτή τη βάση, θεωρεί πως για την προώθηση της προετοιμασίας της ένταξης θα πρέπει να μελετηθεί το ήδη

⁸⁴ Η υπόμνηση της επιτακτικής ανάγκης για έναρξη και υιοθέτηση εντατικών ρυθμών προετοιμασίας, έχει κατά τη συγκυρία δημοσιοποίησης της -στο πλαίσιο δηλαδή της συνέντευξης τύπου της 5^{ης} Μάρτη- τη σημασία της, καθώς μια βασική αιχμή της αντιπαράθεσης με την κυβέρνηση, αφορά ακριβώς στην προώθηση της προετοιμασίας για την ένταξη, για την οποία, κατά το Σ.Ε.Β., «δε γίνεται τίποτα» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

διαμορφωμένο κοινοτικό επίπεδο όσο και η αναμενόμενη εξέλιξή του κατά την προσεχή δεκαετία, ενώ αντίστοιχες εκτιμήσεις θα πρέπει να διατυπωθούν και για την Ελλάδα. Η έρευνα αυτή θα πρέπει, σύμφωνα με το υπόμνημα, να καταλήξει σε συμπεράσματα για τις αποστάσεις που χωρίζουν το ελληνικό από το κοινοτικό επίπεδο και να εντοπισθούν οι αιτίες της ελληνικής καθυστέρησης, με παράλληλη επισήμανση των θεσμικών και άλλων αδυναμιών του ελληνικού οικονομικού και κοινωνικού υποβάθρου, και ιδίως του παραγωγικού μηχανισμού έναντι της Ε.Ο.Κ. Σε αυτό το πλαίσιο, θα πρέπει να διατυπωθούν οι κατάλληλες εισηγήσεις και προτάσεις για τη θεραπεία των αδυναμιών, καθώς και για την εφαρμογή κοινά αποδεκτής πολιτικής προετοιμασίας της ένταξης (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

Η διαμόρφωση και εφαρμογή αυτής της «κοινά αποδεκτής πολιτικής προετοιμασίας της ένταξης» αποτελεί και την πεμπτούσια των προβληματισμών που διατυπώνονται στο υπόμνημα του Σ.Ε.Β., καθώς περισσότερο από το μισό υπόμνημα αναλώνεται στην περιγραφή του προτεινόμενου από το Σ.Ε.Β. οργανωτικού σχήματος και των αρμοδιοτήτων του φορέα που θα πρέπει να συγκροτηθεί, προκειμένου να αναλάβει τη χάραξη της δέουσας πολιτικής που θα ακολουθήσει η ελληνική πλευρά κατά την ενταξιακή διαδικασία. Ενός φορέα, ο οποίος επιδιώκεται να αποτελέσει και το όχημα μιας ευθείας παρέμβασης του Σ.Ε.Β. στις διαπραγματεύσεις με την Κοινότητα, δίνοντάς του την ευκαιρία να προωθήσει τα αιτήματα που κρίνει αναγκαία, στη βάση των προτεραιοτήτων του.

Η επιδίωξη αυτή του Σ.Ε.Β. βρίσκεται σε στενή συσχέτιση (για την ακρίβεια αποτελεί υποσύνολό της) με τη γενικότερη στόχευσή του για ενεργή συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν στην οικονομική και κοινωνική πολιτική. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από τα επιχειρήματα τα οποία μετέρχεται το υπόμνημα για την αναγκαιότητα συγκρότησης του φορέα που θα είναι επιφορτισμένος αποκλειστικά με τα ζητήματα της ένταξης και τα οποία εγγράφονται πλήρως εντός της γνωστής ρητορικής του Συνδέσμου για την ανάγκη συνεργασίας όλων των κοινωνικών εταίρων. Έτσι, αφού διατυπώνεται η γενική παραδοχή ότι «όπως όλα αι ταξικά κοινωνία, η Ελλάς αποτελεί σύνολον απαρτιζόμενον από ομάδας, διά τας [οποίας] το γενικόν και μακροχρόνιον συμφέρον είναι κοινόν», διαπιστώνεται πως «αι ομάδες αύται δεν έχουν πάντοτε τους ίδιους στόχους ούτε θέτουν τας αυτάς προτεραιότητας, ενώ βεβαίως ανταγωνίζονται εις

την διανομή των εθνικών πόρων. Είναι συνεπώς, εύλογον ν' αναμένεται ότι υπό δημοκρατικών καθεστώσ η προετοιμασία θα επιτευχθή διά του συμβιβασμού των απόψεων και επιδιώξεων των ομάδων συμφερόντων, αι οποίαι θα κληθούν να συμφωνήσουν επί ωρισμένων θέσεων εκκινήσεως και ωρισμένου ρυθμού προσαρμογής» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

Τα επιχειρήματα αυτά, που θυμίζουν, σε μεγάλο βαθμό, την αντίστοιχη επιχειρηματολογία για την αναγκαιότητα ίδρυσης ενός «Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου», καθιστούν σαφές ότι, από την πρώτη στιγμή, για το Σ.Ε.Β. ήταν καθαρή η συσχέτιση των ρυθμών προετοιμασίας για την ένταξη με τις υπάρχουσες κοινωνικές αντιθέσεις, ότι δηλαδή το ζήτημα του εύρους, της έκτασης και του βάθους των μεταρρυθμίσεων και των τομών ενόψει της ένταξης της χώρας στην Ε.Ο.Κ. είναι κατεξοχήν ταξικό ζήτημα. Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης τοποθετείται, για μια ακόμη φορά, και ο ρόλος που επιφυλάσσουν για το κράτος οι στοχεύσεις του Σ.Ε.Β., καθώς, στην παράγραφο υπό τον τίτλο «Κατανομή ρόλων μεταξύ Κράτους και λοιπών φορέων», επισημαίνεται: «Τα προεκτεθέντα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η προετοιμασία της εντάξεως εις την ΕΟΚ προϋποθέτει την ύπαρξιν οργανωτικού σχήματος, εις την κορυφήν του οποίου θα ευρίσκεται το Κράτος και εις την βάση αι ποικίλαι ομάδες συμφερόντων. Την αποφασιστικήν και την εκτελεστικήν λειτουργίαν θα ασκή, φυσικά, το κράτος και μάλιστα, κατ' αποκλειστικότητα. Αλλά διά να καταλήξη το Κράτος εις τας ενδεδειγμένας αποφάσεις και να γίνουν αύται αποδεκταί χωρίς αντιδράσεις από το κοινόν και τας ομάδας συμφερόντων, πρέπει να καταστή συνείδησις ότι αύται είναι πλήρως θεμελιωμένα. Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητον να προηγηθούν έρευναι και μελέται, ως και ειλικρινείς συνεννοήσεις με τας ομάδας συμφερόντων» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

Τέλος, το υπόμνημα κλείνει με τη διατύπωση μιας ακόμη σταθεράς της προβληματικής του Σ.Ε.Β., καθόλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου: την υπόμνηση των σημαντικών ωφελειών που αναμένεται να αντληθούν από την ίδια τη διαδικασία της προετοιμασίας για την ένταξη, ανεξάρτητα από την πορεία των διαπραγματεύσεων, καθώς επισημαίνεται ότι «η απόφασις της Κυβερνήσεως όπως επιδιώξη την ένταξιν της Ελλάδος εις την ΕΟΚ παρέχει ανεπανάληπτον ευκαιρίαν ολοκληρωμένης και αποτελεσματικής αντιμετώπισεως των από μακρού χρονιζόντων

προβλημάτων εκσυγχρονισμού και αναπτύξεως της χώρας. Ως βασικός στόχος τίθεται τώρα η κατάλληλος προετοιμασία της Ελλάδος, ώστε να καταστή δυνατή η ενεργός συμμετοχή της εις την διαδικασίαν ενοποίησης της Ευρώπης. Αλλ' η επιτυχία της εργώδους προσπάθειας που επιβάλλεται να καταβληθή είναι εξησφαλισμένη μόνο εάν κινητοποιηθούν και αξιοποιηθούν όλα αι δυνάμεις του Έθνους» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1141, 18/3/1976).

2. Η Ε.Ο.Κ. ως καταλύτης εσωτερικών αναδιαρθρώσεων: η έκθεση του Σ.Ε.Β. για την ελληνική βιομηχανία στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή (10/1976)

Το σχέδιο του Σ.Ε.Β. για απευθείας συμμετοχή στο χειρισμό των διαπραγματεύσεων, μέσω της σύστασης ενός εξειδικευμένου οργάνου που θα καθόριζε την ελληνική διαπραγματευτική τακτική, μπορεί να μην τελεσφόρησε, αυτό ωστόσο, δε σήμαινε πως ο Σ.Ε.Β. δε θα είχε τη δυνατότητα παρέμβασης στην ενταξιακή διαδικασία. Ήδη από τους πρώτους μήνες της μεταπολίτευσης, θα παίζει αποφασιστικό ρόλο στην έκδοση ψηφίσματος από τη σύνοδο των προέδρων της UNICE, με το οποίο οι κοινοτικοί Σύνδεσμοι Βιομηχανιών ζητούν την αυτόματη επαναδραστηριοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης και την άμεση έναρξη διαπραγματεύσεων για την πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 299, 15/12/1974). Η υιοθέτηση του ψηφίσματος αυτού από την UNICE έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς αποτυπώνει τη βαθιά συμφωνία του κοινοτικού βιομηχανικού κόσμου για την πολιτική της διεύρυνσης της Ε.Ο.Κ, ενώ θα αποτελέσει και μια βάση την οποία ο Σ.Ε.Β. θα μπορεί να επικαλείται, αξιοποιώντας, σε κρίσιμες φάσεις, το ειδικό βάρος της UNICE.

Εξάλλου, ο Σ.Ε.Β. θα παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις αναφορικά με την πορεία του ελληνικού αιτήματος για την ένταξη. Έτσι, όταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα δώσει στη δημοσιότητα την αρνητική γνωμάτευσή της, ο Σ.Ε.Β. θα προβεί στην ακόλουθη ανακοίνωση: «Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων πληροφορήθηκε την αμφιλεγόμενη απόφαση της Εκτελεστικής Επιτροπής της ΕΟΚ σχετικά με το θέμα της εντάξεως της χώρας μας στην Κοινότητα, με αισθήματα ανησυχίας.

»Ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων που γνωρίζει ότι έχει την πλήρη συμπαράσταση της κοινοτικής Βιομηχανίας η οποία εκπροσωπείται από τους εννέα Συνδέσμους

Βιομηχάνων της Κοινότητας, και που εξέφρασαν την ανεπιφύλακτη προς αυτόν αλληλεγγύη τους με το ομόφωνο ψήφισμα της UNICE της 12 Δεκεμβρίου 1974 επιμένει να πιστεύει ότι η ελληνική εισδοχή στην Κοινότητα δεν μπορεί ν' αποτελέσει θέμα μικροπρόθεσμων οικονομικών εκτιμήσεων και πολιτικών σκοπιμοτήτων, που απομακρύνουν την Κοινότητα από την ιστορική ανάγκη μιας πλήρους και χωρίς συγκαταβάσεις ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Μια τέτοια επιδίωξη ενοποίησης, που την έχουν υιοθετήσει με θέρμη οι ευρωπαϊκοί λαοί, είναι αδιανόητη και ανέφικτη αν δεν εντάσσει το μεσογειακό χώρο, που αποτελεί το φυσικό υπόβαθρο της Ευρώπης.

»Γι' αυτούς όλους τους λόγους, ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων είναι βέβαιος πως θα προταγούν, στο θέμα της ελληνικής εισδοχής, κριτήρια μακροπρόθεσμης προοπτικής – και υπό το πνεύμα αυτό απευθύνθηκε στην UNICE που εκπροσωπεί τις θέσεις και υλοποιεί τα επιδιώξεις ολόκληρης της κοινοτικής Βιομηχανίας για να ζητήσει να συμπαρασταθεί στην ελληνική άποψη» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 326, 31/1/1976 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Η ανακοίνωση αυτή του Σ.Ε.Β. εμμένει ειδικά στη μακροπρόθεσμη διάσταση της ελληνικής ένταξης, προσπαθώντας να προσπεράσει τις επιφυλάξεις της Επιτροπής, οι οποίες συνίστανται αφενός, στην επιβάρυνση του κοινοτικού προϋπολογισμού από τις ενισχύσεις που θα χρειαστεί να δοθούν στην Ελλάδα για την αντιμετώπιση των διαρθρωτικών αδυναμιών της οικονομίας της (μεγάλη έκταση του αγροτικού τομέα, ασθενής βιομηχανική βάση κλπ) και αφετέρου, στις πολιτικές προεκτάσεις της ελληνικής ένταξης, δεδομένων των ανοιχτών ελληνοτουρκικών διαφορών (Οικονομικός Ταχυδρόμος φ. 1137, 19/2/1976). Από την άλλη, η επίκληση της άποψης της UNICE για το θέμα, στοχεύει στην αντίκρουση μιας τεχνοκρατικής εκτίμησης για την ελληνική βιομηχανία από ένα φορέα που θα μπορούσε να θεωρηθεί ο καθ' ύλην αρμόδιος, τουλάχιστον όσον αφορά στο βιομηχανικό τομέα.

Η έμφαση στη μακροπρόθεσμη πολιτική διάσταση της ελληνικής ένταξης θα αποτελέσει άλλωστε, το κεντρικό σημείο της ερμηνείας που θα δώσει ο Σ.Ε.Β. στις ευνοϊκές εξελίξεις, μετά την ομόφωνη αποδοχή του ελληνικού αιτήματος και την παράκαμψη της γνωμάτευσης της Επιτροπής από το Συμβούλιο Υπουργών⁸⁵, όπως

⁸⁵ Η ερμηνεία της μεταστροφής αυτής θα αποτελέσει πάντως, αντικείμενο ετερόκλητων εκτιμήσεων από τον Οικονομικό Ταχυδρόμο, από τον οποίο η υποδοχή της αρνητικής γνωμάτευσης της Ευρωπαϊκής

φαίνεται και στη σχετική ανακοίνωση που εξέδωσε ο Σύνδεσμος στις 10 Φλεβάρη του 1976: «Η αποδοχή της αιτήσεως της Ελλάδος για την άμεση ένταξη της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ύστερα από την απόρριψη των απαράδεκτων προϋποθέσεων που είχε θέσει η Εκτελεστική Επιτροπή, αποτελεί πολιτική ελληνική νίκη, που οφείλεται στην ομόθυμη αντίδραση όλων των Ελλήνων να δεχθούν όρους για την προσέλευση της χώρας τους στην ηνωμένη Ευρώπη, της οποίας αποτελεί φυσικό γεωγραφικό, και πολιτιστικό τμήμα η Ελλάς.

»Η Βιομηχανία χαίρεται για τη δικαίωση αυτή των ελληνικών απόψεων και την επίτευξη της εντάξεως, την οποίαν αποδέχθηκε ευθύς εξαρχής.

»Έχει πλήρη συνείδηση των καθηκόντων που απορρέουν για όλους τους παραγωγικούς τομείς και προπάντων για τη Βιομηχανία, από την ενσωμάτωση στο[ν] ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο της ελληνικής οικονομίας – ενσωμάτωση που αποτελεί σήμερα προϋπόθεση της εθνικής προκοπής» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 327, 15/2/1976).

Επιτροπής είχε ερμηνευτεί ως παραπομπή της συζήτησης του ελληνικού αιτήματος στις «ευρωπαϊκές καλένδες». Ο Γ. Μαρίνος μάλιστα, ο οποίος ήδη από το 1975 είχε υποστηρίξει ότι η Ε.Ο.Κ. δεν ήθελε την ένταξη της Ελλάδας (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1104, 3/7/1975), θα εκλάβει την αρνητική γνωμάτευση της Επιτροπής ως προσωπική δικαίωση των εκτιμήσεών του και απόδειξη πως «δεν υπάρχει ΕΟΚ, αλλά μία απλή τελωνειακή ένωση». Από την άλλη, ο Σπ. Μονδάνος θα επιχειρήσει να διαγνώσει «τα πλαίσια των ελληνικών προσανατολισμών μετά την απόρριψη της ένταξης», σπεύδοντας να προτείνει νέες στρατηγικές συντεταγμένες, με το βλέμμα στραμμένο στο «μεγάλο δρόμο του Σουέζ» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος*, φ. 1135, 5/2/1976). Μετά την εμφανή αυτή απώλεια ψυχραιμίας, δύο φύλλα αργότερα, οι εντυπώσεις θα επιχειρηθεί να μετριαστούν από τον ίδιο το Μαρίνο, στη βάση μιας προσωποκεντρικής ερμηνείας της θετικής στάσης του Συμβουλίου Υπουργών (όπου ως καταλυτική λογίζεται η προσωπική έκθεση των ηγετών των εννέα χωρών απέναντι στον έλληνα πρωθυπουργό, μετά τις διαβεβαιώσεις που του είχαν παράσχει για θετική έκβαση του αιτήματος), με τη ρητή επιφύλαξη όμως, ότι «τίποτα δεν τελείωσε». Κατά τα άλλα, στο ίδιο φύλλο, δημοσιεύεται μια ανάλυση του Κ. Κόλμερ, με τίτλο «Η Ελλάς μπροστά στις πύλες της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας»... (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1137, 19/2/1976). Η αλήθεια είναι πάντως, ότι η εφημερίδα τηρεί με συνέπεια μια επιφυλακτική στάση απέναντι στην ενταξιακή πορεία, ήδη από το 1974, μετά τις πρώτες ενθουσιώδεις ανταποκρίσεις από τις Βρυξέλλες, υπό το βάρος των εντυπώσεων της μεταπολίτευσης, και σχεδόν μέχρι την υπογραφή της Πράξης Προσχώρησης. Η επιχειρηματολογία του Οικονομικού Ταχυδρόμου, και ιδίως του διευθυντή του, για την αρνητική στάση της Ε.Ο.Κ. απέναντι στο ελληνικό αίτημα είναι, κατά βάση, πολιτική και αναφέρεται στους «φιλοαμερικανικούς προσανατολισμούς» των περισσότερων χωρών της Κοινότητας, αλλά και στην αρνητική αντιμετώπιση του ενδεχομένου διεύρυνσης της Ε.Ο.Κ. από τη Σοβιετική Ένωση. Η διαρκής υπόμνηση ωστόσο, ότι η αρνητική στάση των δύο υπερδυνάμεων και η κωλυσιεργία εκ μέρους της Ε.Ο.Κ. οφείλει να προβληματίζει τους αντιπάλους της ένταξης (με ευθεία τη βολή προς την Αριστερά), σε πείσμα της πραγματικής προόδου της ενταξιακής διαδικασίας που από ένα σημείο και μετά καθιστούσε την ενταξιακή πορεία μη αντιστρέψιμη, μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η προβολή πλειάδας «ανησυχητικών» ειδήσεων και «αρνητικών» ενδείξεων συνιστά μάλλον, πολιτική επιλογή της εφημερίδας, ως μέσο πίεσης προς τους αντιπάλους της ένταξης. Για αυτή την προβληματική, εκτός των προαναφερθέντων άρθρων, βλ., ενδεικτικά, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1060, 22/8/1974, φ. 1075, 5/12/1974, φ. 1103, 19/6/1975, φ. 1199, 28/4/1977, φ. 1238, 26/1/1978, φ. 1239, 2/2/1978, φ. 1240, 9/2/1978, φ. 3 (1289), 18/1/1979

Όσον αφορά στις οικονομικές αιτιάσεις της Επιτροπής πάντως, και κυρίως τις σχετικές με το βιομηχανικό τομέα, ο Σ.Ε.Β. δε θα μείνει στην καλή μαρτυρία της UNICE. Τον Ιούλη του 1976, ταυτόχρονα με την επίσημη έναρξη των διαπραγματεύσεων⁸⁶, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα προσκαλέσει σε απευθείας συνάντηση στις Βρυξέλλες το Σ.Ε.Β. για τον προσεχή Οχτώβρη (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 338, 31/7/1976). Η ανταπόκριση του Σ.Ε.Β. στην πρόσκληση, που ερμηνεύεται από το Σύνδεσμο ως δείγμα «ευρωπαϊκής εξίσωσης», θα είναι άμεση και θα συνοδευτεί από δύο εκθέσεις προς την Επιτροπή: η πρώτη, που θα αποτελέσει και την εισηγητική βάση των συζητήσεων στις Βρυξέλλες, αφορά στην κατάσταση της ελληνικής βιομηχανίας και τις εκτιμήσεις του Συνδέσμου για τις συνέπειες που αναμένεται να επιφέρει η ένταξη στον τομέα, ενώ η δεύτερη συνιστά μια αναλυτική περιγραφή της πορείας των ελληνικών εξαγωγών και των προοπτικών τους, υπό το πρίσμα της επικείμενης ένταξης της Ελλάδας στην Κοινή Αγορά (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976).

Η πρώτη έκθεση του Σ.Ε.Β., με τίτλο «Η Βιομηχανία μετά την Ένταξη. Παρουσίαση των προβλημάτων και των προοπτικών που διανοίγει η επικείμενη ήδη ευρωπαϊκή της ενσωμάτωση» είναι εξαιρετικά σημαντική για δύο λόγους: Πρώτον, αποτυπώνει την πλέον αισιόδοξη, καθόλη την υπό εξέταση περίοδο, τοποθέτηση του Σ.Ε.Β. για τις προοπτικές της ελληνικής βιομηχανίας, στον κοινοτικό χώρο, σε μια προσπάθεια να διασκεδαστούν οι επιφυλάξεις της Επιτροπής. Δεύτερον, και ως αποτέλεσμα του προηγούμενου, αποτελεί μια αρκετά διάφανη παρουσίαση των ωφελειών στις οποίες προσβλέπει ο Σ.Ε.Β. από την ένταξη για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας και τον αναμενόμενο θετικό αντίκτυπό τους στο βιομηχανικό τομέα, προσφέροντάς μας μια σαφή αντίληψη της διαλεκτικής της ένταξης, έτσι όπως την είχαν συλλάβει, τουλάχιστον, οι βιομήχανοι.

Στην έκθεση λοιπόν, αφού επισημαίνονται τα άλματα που έχουν συντελεστεί στο βιομηχανικό τομέα με την εξέλιξη υφιστάμενων και τη δημιουργία νέων κλάδων (η ευνοϊκή επίδραση του καθεστώτος σύνδεσης στη διάρθρωση των εξαγωγών αποτελεί το θέμα της δεύτερης έκθεσης), τονίζεται η μεγάλη πρόοδος της παραγωγικότητας, η οποία αποδίδεται πρώτιστα στην επίτευξη οικονομιών κλίμακας, τεχνολογικού εκσυγχρονισμού

⁸⁶ Ως επίσημη ημερομηνία έναρξης των διαπραγματεύσεων, ορίζεται η 27^η Ιούλη του 1976 (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979).

και εξειδίκευσης στους διάφορους κλάδους από τις νέες βιομηχανικές μονάδες. Επιπλέον, υπογραμμίζεται η σημασία των επενδύσεων ξένου κεφαλαίου και της συνεργασίας των ελληνικών με τις ξένες επιχειρήσεις, σε θέματα τεχνολογίας, εκχώρηση τεχνικών μεθόδων, σε μάνατζμεντ κλπ. Φυσικά, από την έκθεση δε λείπει και η αναφορά στις υφιστάμενες αδυναμίες και τα αναμενόμενα προβλήματα που θα προκύψουν, καθώς, όπως σημειώνεται, «η σημερινή παραγωγική διάρθρωση της ελληνικής βιομηχανίας εξακολουθεί ακόμη να φέρει έντονα τα χαρακτηριστικά μιας βιομηχανίας που αναπτύχθηκε, στο μεγαλύτερο μέρος της, υπό ισχυρό προστατευτικό καθεστώς, και με βασικό προσανατολισμό την ικανοποίηση της περιορισμένης εθνικής αγοράς. Είναι επόμενο συνεπώς, οι εργοστασιακές μονάδες να έχουν μικρό σχετικά μέγεθος [...], η τεχνολογία παραγωγής να είναι άνισα κατανομημένη ανάμεσα στις διάφορες μονάδες, με αποτέλεσμα, σε πολλούς κλάδους, να υπάρχουν οριακές επιχειρήσεις, από άποψη αποδοτικότητας και η ποιότητα της διοικήσεώς τους, ιδίως των μικρότερων, να μη βρίσκεται ακόμη σε ικανοποιητική στάθμη». Ως βασικό πρόβλημα αναφέρεται ακόμη η σχετική υστέρηση της παραγωγικότητας, παρά τη μεγάλη πρόοδο που έχει συντελεστεί, κάτι που αποδίδεται στην ανεπαρκή ακόμη εξειδίκευση της παραγωγής κατά κλάδους και βιομηχανίες, καθώς επίσης και στο αντιοικονομικό μέγεθος πολλών μονάδων και την υποαπασχόληση του εργοστασιακού τους εξοπλισμού (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976).

Η αναφορά των προβλημάτων αυτών δε συνιστά, βέβαια, κάποια πρωτοτυπία, αφού οι επισημάνσεις αυτές έχουν ήδη γίνει από το Βιομηχανικό Συνέδριο και τη Συνάντηση των Αθηνών. Ενδιαφέρον ωστόσο, παρουσιάζει η εξήγηση για τις αδυναμίες αυτές και η διαγραφόμενη προοπτική υπέρβασής τους. Έτσι, οι αιτίες των σχετικών υστερήσεων της ελληνικής βιομηχανίας εντοπίζονται στο μικρό μέγεθος της εσωτερικής αγοράς (η επίδραση της οποίας θεωρείται καθοριστική ιδίως για τους κλάδους καταναλωτικών αγαθών), καθώς και στη δυσμενή επίδραση «εξωγενών» παραγόντων, όπως οι φορολογικές επιβαρύνσεις, η γραφειοκρατία, η έλλειψη υποδομής κλπ. Ο εντοπισμός όμως, των δύο αυτών βασικών πηγών δυσχερειών για την ελληνική βιομηχανία, εμφανίζει την ένταξη ως λίγο - πολύ αυτόματη θεραπεία για τις αδυναμίες της, αφού με την ενσωμάτωση στην Κοινή Αγορά, λύνεται το πρόβλημα της περιορισμένης εσωτερικής αγοράς, ενώ η προσαρμογή στο κοινοτικό κεκτημένο, συνεπάγεται τέτοιας

έκτασης και βάθους μεταρρυθμίσεις που θα τείνουν να εξαλείψουν τις «εξωγενείς επιβαρύνσεις» της ελληνικής βιομηχανίας (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976).

Η προσέγγιση αυτή διατυπώνεται ρητά στο κεφάλαιο της έκθεσης το οποίο αναφέρεται στις «Προοπτικές που παρουσιάζονται από την ένταξη στην ΕΟΚ». Εκεί, αφού προτάσσεται η εκτίμηση πως «παρά τις δυσχέρειες, η ενσωμάτωση στον οικονομικό χώρο της ΕΟΚ δεν είναι δυνατόν παρά ν' αποβεί ευεργετική για την ελληνική βιομηχανία όσο και για την Κοινότητα», επιχειρείται να ανασκευαστεί ένα πολύ βασικό επιχείρημα όσων στέκονται με επιφύλαξη απέναντι στις οικονομικές επιπτώσεις της ένταξης, ότι δηλαδή, η άρση του προστατευτικού καθεστώτος το οποίο απολαμβάνει η ελληνική βιομηχανία θα της στερήσει τα θεμέλια στα οποία στηρίχτηκε η ανάπτυξή της και οι εντυπωσιακές εξαγωγικές της επιδόσεις. Διαβάζουμε λοιπόν, μεταξύ άλλων: «Εξάλλου το επιχείρημα, ότι η εξαγωγική επίδοση στηρίχθηκε κυρίως στην αποφασιστική κρατική βοήθεια, δεν είναι στην ουσία ακριβές. Γιατί, στην πραγματικότητα, η κρατική βοήθεια στο σημείο αυτό, απλώς συμβάλλει στην αντιστάθμιση της επιβαρύνσεως, που δημιουργεί το σημερινό ελαττωματικό σύστημα έμμεσης φορολογίας [...] Είναι φανερό ότι η φορολογική μεταρρύθμιση, που θα καθιερωθεί υποχρεωτικά μετά την Ένταξη και η εφαρμογή του φόρου προστιθέμενης αξίας που ισχύει στις χώρες της Κοινότητας, θα μειώσει κατά πολύ, και πιθανόν να καταργήσει την ανάγκη κρατικής ενισχύσεως, που θα δινόταν για να στηριχθούν οι εξαγωγές, και πως δε θα χρειασθούν ενισχυτικά μέτρα πολιτικής, πέρα απ' αυτά στα οποία προσφεύγουν συνήθως και τα σημερινά κράτη-μέλη της Κοινότητας» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976).

Η λογική αυτή βρίσκει εύκολα συναφείς εφαρμογές και σε άλλα πεδία. Έτσι, πέρα από τη γνωστή θέση για το ρόλο της Ε.Ο.Κ. ως εξωτερικού μέσου πίεσης, με ευεργετικές επιδράσεις στο βιομηχανικό παραγωγικό μηχανισμό, λόγω του διεθνή ανταγωνισμού, οποίος θα υποχρεώσει πολλές βιομηχανικές μονάδες είτε σε εκσυγχρονισμό είτε σε εξειδίκευση είτε σε συγχώνευση, εφόσον θέλουν να αποφύγουν το ενδεχόμενο να κλείσουν, τα κρίσιμα πεδία στα οποία εστιάζει ο Σ.Ε.Β. είναι το θεσμικό πλαίσιο της οργάνωσης και της διενέργειας της παραγωγής και των συναλλαγών, καθώς και η δημόσια διοίκηση και κατ' επέκταση ο δημόσιος τομέας της οικονομίας. Εξαιρετικά εύγλωττη από αυτή την άποψη, είναι η καταληκτική παράγραφος της έκθεσης, όπου

βρίσκουμε τον πυρήνα της λογικής του Σ.Ε.Β., αναφορικά με τη διαλεκτική σχέση της δυναμικής των εσωτερικών αλλαγών και της πίεσης που αναμένεται να ασκήσει η ένταξη στην Ε.Ο.Κ. προς αυτή την κατεύθυνση: «Το κύριο αναπτυξιακό πρόβλημα της ελληνικής βιομηχανίας, στο σημερινό στάδιο, συγκεντρώνεται, κατά τη γνώμη μας, στην προσαρμογή των θεσμικών πλαισίων και στην υποβοήθηση της αναδιαρθρώσεως των οικονομικών δραστηριοτήτων. *Με τις σημερινές συνθήκες, η αντιμετώπιση και η γρήγορη και επιτυχής λύση προβλημάτων τέτοιου είδους είναι δυσχερής, εξ αιτίας των συνήθων αντιδράσεων από συμφέροντα και προκαταλήψεις. Η είσοδος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα πιστεύουμε ότι θα ενεργήσει σαν εξωτερική δύναμη πίεσεως και σαν καταλύτης, για να υπερνικηθεί σύντομα η αντίσταση στις αναγκαίες μεταβολές*» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 342 – 343, 15/10/1976 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Και στις δύο εκθέσεις του προς την Επιτροπή πάντως, ο Σ.Ε.Β. καταβάλλει φιλότιμη προσπάθεια να καθησυχάσει τις ανησυχίες της όχι μόνο αναφορικά με τα προβλήματα που μπορεί να δημιουργήσουν τα μειονεκτήματα της ελληνικής βιομηχανίας, αλλά και με τα προβλήματα που μπορεί να δημιουργήσει ο ελληνικός ανταγωνισμός σε ορισμένους κλάδους της ήδη πληττόμενης από την κρίση κοινοτικής βιομηχανίας, ενώ υπογραμμίζει και τα σχετικά οφέλη που θα αποκομίσει η κοινοτική οικονομία. Έτσι, στην πρώτη έκθεση τονίζεται πως η πείρα του καθεστώτος σύνδεσης δείχνει ότι «το μέγεθος της ελληνικής οικονομίας και η σύνθεση των οικονομικών της πόρων είναι τέτοια, ώστε πολλοί κλάδοι της ελληνικής βιομηχανίας να έχουν συμπληρωματικό και όχι ανταγωνιστικό ρόλο απέναντι στις βιομηχανίες της Κοινότητας [...] Διότι, η ελληνική βιομηχανία επωφελήθηκε από τις συνθήκες και τις προοπτικές που δημιουργήθηκαν με τη Σύνδεση, είτε για να αναπτύξει προς τις αγορές της Κοινότητας εξαγωγές παραδοσιακών προϊόντων με όχι υψηλή τεχνολογία – για τα οποία οι βιομηχανίες της Κοινότητας έπαυσαν να έχουν ενδιαφέρον – είτε για να δημιουργήσει συνεργασίες με ευρωπαϊκές ή άλλες πολυεθνικές εταιρίες με σκοπό την παραγωγή στην Ελλάδα των προϊόντων τους και την προώθηση της εξαγωγής τους σε γειτονικές χώρες, ιδίως της Μέσης Ανατολής» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 342 – 343, 15/10/1976).

Ειδικά το τελευταίο σημείο, που αναφέρεται στην αξιοποίηση της Ελλάδας από το κοινοτικό κεφάλαιο για την επέκταση των δραστηριοτήτων του στον αραβικό χώρο, αναλύεται περισσότερο στη δεύτερη έκθεση, με θέμα τις προοπτικές των ελληνικών

εξαγωγών, μετά την ένταξη. Εκεί, αφού περιγράφεται η ταχεία μεγέθυνση των ελληνικών εξαγωγών προς τις χώρες της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής (από 9% επί του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών, το 1972, σε 18%, το 1975), τονίζεται η ευνοϊκή γεωγραφική θέση της Ελλάδας ως βάση διείσδυσης στις αγορές αυτές που μπορεί να αποδώσει καρπούς, μέσω συνεργασιών ελληνικών και ευρωπαϊκών επιχειρήσεων (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976). Το θέμα της διείσδυσης στις ανερχόμενες αγορές της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής έχει αποτελέσει, όπως είδαμε, βασικό στοιχείο των προβληματισμών του Σ.Ε.Β. για τη διαμόρφωση μιας εξωστρεφούς στρατηγικής, ήδη από το Βιομηχανικό Συνέδριο, αλλά ως οργανικό τμήμα της ευρωπαϊκής στρατηγικής του Συνδέσμου θα διατυπωθεί μόλις στη Συνάντηση των Αθηνών, με τη λειτουργία της «γέφυρας» ανάμεσα στις κοινοτικές επιχειρήσεις και τις αραβικές αγορές που μπορεί να επιτελέσει ο ελλαδικός χώρος. Εδώ πια, έχουμε την πιο εξελιγμένη μορφή της στρατηγικής της «γέφυρας», αφού προβάλλεται, όχι ως ένα πολλά υποσχόμενο πεδίο κερδοφορίας για τις ελληνικές επιχειρήσεις, αλλά ως ένα από τα βασικότερα πλεονεκτήματα που επιφυλάσσει η ελληνική ένταξη στην κοινοτική οικονομία⁸⁷.

Σε κάθε περίπτωση, ο θετικός τόνος και η έμφαση στα αναμενόμενα «αμοιβαία πλεονεκτήματα» για την ελληνική και την κοινοτική οικονομία των δύο εκθέσεων,

⁸⁷ Η εκδοχή αυτή έχει άλλωστε, διατυπωθεί στην πιο καθαρή της μορφή, από τον Ξ. Ζολώτα, κατά τη διάλεξή του «Η Ελλάς στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα», μερικούς μήνες νωρίτερα (Zolotas 1976a: 20 – 21), και θα βρει την αναλυτικότερη έκφρασή της στην ομιλία του ίδιου, τον Ιούνιο του 1978, με το χαρακτηριστικό τίτλο «Η συμβολή της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα». Εκεί, οι λειτουργίες της «γέφυρας» εξειδικεύονται στους τρεις παρακάτω τομείς: α) διείσδυση των τεχνικών εταιριών και εξαγωγική δραστηριότητα, β) διαμετακομιστικό κέντρο και γ) χρηματοδοτικό κέντρο (Ζολώτας 1978: 55 – 59). Ωστόσο, αυτή η αντίληψη για τη λειτουργία της «γέφυρας» δε θα έχει πάντα θετική χροιά ούτε θα εμπεδωθεί αμέσως, αφού, ανάλογα με τις διακυμάνσεις των ελληνοκοινοτικών σχέσεων και της πορείας των διαπραγματεύσεων, μπορεί να ερμηνεύεται και αντίστροφα: ως προσπάθεια των ευρωπαϊκών πολυεθνικών να κρατήσουν την Ελλάδα στο επίπεδο της «μεταπρατικής χώρας», απέναντι στην οποία η αυτοδύναμη ανάπτυξη σχέσεων με τον αραβικό κόσμο μπορεί να αποτελέσει την κατάλληλη διέξοδο. Μια τέτοια ερμηνεία -ανεξάρτητα από τις εκλεκτικές της συγγένειες με την αριστερή ρητορική- δίνεται, για παράδειγμα, από το μόνιμο συνεργάτη του Οικονομικού Ταχυδρόμου, Σπ. Μονδάνο, αμέσως μετά την είδηση για την αρνητική γνωμάτευση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, με την επισήμανση μάλιστα, πως έναν τέτοιο ρόλο επιφύλασσε για τη χώρα και η χούντα (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1135, 5/2/1976). Εξάλλου, ο ίδιος, σχεδόν ένα χρόνο αργότερα, αναλύοντας την αντίθεση μιας μερίδας βιομηχάνων απέναντι στην οικονομική πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδος, θα καταγγείλει την πολιτική της «γέφυρας» ως πρόσημα για την εξαγωγή κεφαλαίων από τη χώρα, τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για πολύτιμες επενδύσεις ενόψει της ένταξης στην Ε.Ο.Κ., συνδέοντας τις στοχεύσεις αυτές με «υπερατλαντικά συμφέροντα» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1189, 17/2/1977). Τελικά, ο Μονδάνος, το Φλεβάρη του 1978, θα ψέξει την κυβέρνηση γιατί δεν αξιοποίησε επαρκώς, ως «διαπραγματευτικό ατού» απέναντι στην Κοινότητα, τις αναπτυγμένες σχέσεις της Ελλάδας με τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής... (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1239, 2/2/1978).

απηχούν τις ανησυχίες της ελληνικής πλευράς, και στην προκειμένη περίπτωση των βιομηχάνων, για μια ενδεχόμενη σκλήρυνση της κοινοτικής στάσης κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, την οποία άλλωστε, προοιωνιζόταν και η αρνητική γνωμάτευση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ανεξάρτητα αν, για πολιτικούς λόγους, το Συμβούλιο Υπουργών την είχε παρακάμψει, αποδεχόμενο την ελληνική αίτηση. Εξάλλου, στη συγκυρία υποβολής των δύο εκθέσεων του Σ.Ε.Β. προς την Επιτροπή, οι διαπραγματεύσεις βρίσκονταν ακόμη σε εμβρυακό στάδιο, και οι κοινοτικές διαπραγματευτικές θέσεις δεν είχαν γνωστοποιηθεί στην ελληνική πλευρά. Σε αυτή τη φάση λοιπόν, κατά την οποία οι διαπραγματεύσεις είχαν, κυρίως, το χαρακτήρα ενημέρωσης της Κοινότητας για την κατάσταση των διάφορων τομέων της ελληνικής οικονομίας, είναι εύλογο η ελληνική διαπραγματευτική τακτική να αποφεύγει την προβολή ενδεχόμενων σημείων τριβής⁸⁸.

3. Η παρέμβαση του Σ.Ε.Β. στην τελική φάση των διαπραγματεύσεων: οι εκθέσεις του Ι.Ο.Β.Ε. για τις αναγκαίες αναδιαρθρώσεις και τα αιτήματα προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την άνοιξη του 1978

Η ωραιοποιημένη αυτή προσέγγιση ωστόσο, δε θα διαρκέσει πολύ. Παράλληλα με την πρόοδο των διαπραγματεύσεων, τον καθορισμό συγκεκριμένων χρονοδιαγραμμάτων και τη σταδιακή γνωστοποίηση των κοινοτικών θέσεων στους διάφορους τομείς, οι

⁸⁸ Για μια ανασκόπηση αυτής της πρώτης φάσης των διαπραγματεύσεων, κατά την οποία η ελληνική αντιπροσωπεία προμηθεύει με στοιχεία την Κοινότητα, χωρίς να σημειώνεται ουσιαστική πρόοδος στην όλη διαδικασία, και που θα διαρκέσει μέχρι το τέλος του 1977, βλ. *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979. Αυτή η διαπραγματευτική τακτική δίνει την εντύπωση μιας διαρκούς υποχωρητικότητας και θα προκαλέσει επικρίσεις από τον Τύπο. Ενδεικτικά αυτής της άποψης, είναι τα άρθρα του Σπ. Μονδάνου, συντάκτη της στήλης «Οικονομικό Καλειδοσκόπιο» στον Οικονομικό Ταχυδρόμο, που παρακολουθεί από κοντά την εξέλιξη των διαπραγματεύσεων και που θα στηλιτεύσει έντονα την τακτική της κυβέρνησης. Από τη σχετική αρθρογραφία πάντως, προκύπτει ότι ως μια εσωτερική τομή αυτής της περιόδου, μπορεί να θεωρηθεί η αλλαγή προεδρίας της Κεντρικής Επιτροπής Διαπραγματεύσεων, στις αρχές του 1977, με την αντικατάσταση του οικονομολόγου και, μέχρι τότε, υποδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, Ν. Κυριαζίδη από το διπλωμάτη Β. Θεοδωρόπουλο. Ανεξάρτητα από τις ερμηνείες που δόθηκαν για την αλλαγή αυτή και τη σχετική φιλολογία για προτεραιότητα στο πολιτικό στοιχείο έναντι του οικονομικού στις διαπραγματεύσεις, φαίνεται ότι η ελληνική πλευρά αρχίζει να γίνεται πιο πιεστική προς τους συνομιλητές της, τουλάχιστον όσον αφορά στα χρονοδιαγράμματα και τη χωριστή εξέταση της ελληνικής περίπτωσης, ώστε να μην υπάρξει συλλογική αντιμετώπιση του ελληνικού αιτήματος, από κοινού με την Πορτογαλία, που υπέβαλε αντίστοιχο αίτημα στις 28/3/1977 και την Ισπανία, που θα ακολουθούσε τον προσεχή Ιούλη (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1184, 13/1/1977, φ. 1186, 27/1/1977, φ. 1187, 3/2/1977, φ. 1197, 14/4/1977, φ. 1199, 28/4/1977, φ. 1211, 21/7/1977 και φ. 22 (1308), 31/5/1979).

έλληνες βιομήχανοι αρχίζουν να διαμορφώνουν τις δικές τους διαπραγματευτικές θέσεις, οι οποίες θα αποκρυσταλλωθούν σε συγκεκριμένα αιτήματα, με τη δημοσίευση δύο εκθέσεων του Ι.Ο.Β.Ε., την άνοιξη του 1978. Οι εκθέσεις αυτές δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία, όπως, εν πολλοίς, αντιμετωπίστηκαν από τον Τύπο⁸⁹, αλλά αποτελούν απότοκο μιας αργόσυρτης κυοφορίας. Ήδη, αμέσως μετά τη συνάντηση της αντιπροσωπείας του Σ.Ε.Β. με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στις Βρυξέλλες, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β., Δ. Μαρινόπουλος, θα απευθύνει στα μέλη του Συνδέσμου ανοιχτή επιστολή, με την οποία ζητά την εντατική ενεργοποίηση όλων των ελλήνων βιομηχάνων, προκειμένου να επιτευχθούν οι βέλτιστοι όροι ένταξης για την ελληνική βιομηχανία, καθώς, όπως σημειώνεται, «από την προκαταρκτική ανταλλαγή απόψεων με την Επιτροπή, προκύπτει πως το διάστημα που απομένει για να αποκτήσει η ελληνική βιομηχανία ευρωπαϊκή ετοιμότητα είναι μικρό και, επομένως, πρέπει να βιαστούμε» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 345, 15/11/1976).

Με βάση αυτή τη διαπίστωση, διαγράφονται δύο βασικές κατευθύνσεις στις οποίες θα πρέπει να κινηθεί ο Σύνδεσμος: πρώτον, να αποκτήσει σαφή και συγκεκριμένη εικόνα των προβλημάτων και να διαμορφώσει θέσεις, ώστε να μπορεί να ενημερώνει έγκαιρα τους αρμόδιους κυβερνητικούς μηχανισμούς για όλα τα θέματα που αφορούν στο γενικό βιομηχανικό επίπεδο και τους επιμέρους κλάδους, προκειμένου να παρασχεθεί η απαιτούμενη ευχέρεια στην ελληνική αντιπροσωπεία, κατά τη διάρκεια της διαπραγματευτικής διαδικασίας. Δεύτερον, σε αυτό το πλαίσιο, να προχωρήσει στην υπόδειξη συγκεκριμένων μέτρων στην κυβέρνηση για την υποβοήθηση των κλάδων που θα αντιμετωπίσουν τις σοβαρότερες δυσχέρειες από τον έντονο ανταγωνισμό που θα ασκηθεί τόσο στην εσωτερική αγορά όσο και στην κοινοτική, μετά την άρση των προστατευτικών μέτρων και των κινήτρων. Για την υλοποίηση αυτών των κατευθύνσεων λοιπόν, και δεδομένου ότι η επίγνωση των κλαδικών προβλημάτων που θα προκύψουν μετά την ένταξη βρίσκεται ακόμη σε πρωτόλειο στάδιο, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. εξαγγέλλει την ανάθεση σχετικής έρευνας στο Ι.Ο.Β.Ε., τα πορίσματα της οποίας θα

⁸⁹ Βλ. χαρακτηριστικά, το άρθρο του Γ. Μαρίνου «Κεραυνός εν αιθρία η μελέτη ΙΟΒΕ. Κινδυνεύει ή όχι η ελληνική Βιομηχανία από την ένταξη; Με καθυστέρηση τριών ετών ανακαλύπτεται ότι η μεταποίηση θα δοκιμασθεί σοβαρά μέσα στην Κοινότητα και η διαπίστωση αυτή προκαλεί σύγχυση στους συνθηματολόγους οπαδούς και αντιπάλους της εντάξεως» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1249), 13/4/1978).

αποτελέσουν την τροchioδεικτική βολή για τη διαμόρφωση της τακτικής της ελληνικής βιομηχανίας στις διαπραγματεύσεις (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 345, 15/11/1976).

Η μελέτη αυτή, που τη διενέργεια και τις προόδους της συχνά - πυκνά υπενθυμίζει το Δελτίο⁹⁰, θα υπηρετήσει ταυτόχρονα και τις δύο επιδιώξεις του Συνδέσμου και θα αποφέρει δύο εκθέσεις, που, με τη μορφή προκαταρκτικών συμπερασμάτων, θα δοθούν στη δημοσιότητα την άνοιξη του 1978. Η δημοσίευση των προκαταρκτικών συμπερασμάτων της μελέτης έχει πολλαπλή σημασία τόσο για την ίδια τη διαπραγματευτική διαδικασία, στο βαθμό που διατυπώνει συγκεκριμένα αιτήματα, που, κατά τη γνώμη του Σ.Ε.Β., θα πρέπει να αποτελέσουν ελληνικούς διαπραγματευτικούς στόχους όσο και γιατί επαναδιατυπώνει με πολύ πιο συγκεκριμένη μορφή την αντίληψη του Συνδέσμου για τη σχέση της ενταξιακής διαδικασίας με την εσωτερική πολιτική, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής στρατηγικής του. Αυτή τη φορά μάλιστα, συγκεκριμενοποιείται και ο ρόλος που επιφυλάσσει στο κράτος ο Σ.Ε.Β., αποσαφηνίζοντας και εξειδικεύοντας το περιεχόμενο που δίνουν οι βιομήχανοι στις αναδιαρθρώσεις που θα πρέπει να προωθήσει η κυβέρνηση για τη στήριξη της ελληνικής βιομηχανίας αφενός, και το είδος των αιτημάτων που θα πρέπει να διαβιβάσει προς την Κοινότητα η ελληνική αντιπροσωπεία αφετέρου.

Έτσι, στην εισαγωγή των προκαταρκτικών συμπερασμάτων της μελέτης του Ι.Ο.Β.Ε., σημειώνεται, χαρακτηριστικά: «Η μέχρι τούδε μελέτη των επί μέρους προβλημάτων, τα οποία προβλέπεται να δημιουργηθούν στους βιομηχανικούς κλάδους, για τους οποίους έγινε έρευνα, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ένταξη είναι στην ουσία της θέμα εσωτερικής αναπτυξιακής πολιτικής εκβιομηχανίσεως. Κι αυτό γιατί οι προκύπτουσες ανάγκες για διακλαδικές αναδιαρθρώσεις, μέτρα πολιτικής, θεσμικές αλλαγές κλπ, συνιστούν στην πραγματικότητα μέτρα αναπτυξιακής βιομηχανικής πολιτικής. Το πρόβλημα επομένως, υπάρχει και θα πρέπει να αντιμετωπισθεί ανεξάρτητα από την ένταξή μας ή μη στην ΕΟΚ με μέτρα που είναι απαραίτητα για την προαγωγή της παραγωγικότητας και της διεθνούς ανταγωνιστικότητας της ελληνικής βιομηχανίας» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1249), 13/4/1978 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

⁹⁰ Για σχετικές αναφορές, βλ. *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 352, 28/2/1977, τ. 355, 15/4/1977, τ. 368, 31/10/1977, τ. 370, 30/11/1977 και τ. 371, 15/12/1977

Με αυτό το σκεπτικό, το ίδιο το κείμενο των συμπερασμάτων ιεραρχεί ως σημαντικότερα τα μέτρα στήριξης των εσωτερικών αναδιαρθρώσεων, τα οποία έχουν ως αποδέκτη την κυβέρνηση και που περιλαμβάνονται στη δεύτερη έκθεση, υπό τον τίτλο: «Προτάσεις μέτρων εσωτερικής προσαρμογής», έναντι των προτεινόμενων διαπραγματευτικών αιτημάτων της πρώτης έκθεσης. Η ιεράρχηση αυτή βέβαια, είναι απόλυτα ερμηνεύσιμη, στο βαθμό που τα διαπραγματευτικά περιθώρια ήταν εξαρχής στενά και, εν πολλοίς, προκαθορισμένα. Οι νομικοί, θεσμικοί και οργανωτικοί καταναγκασμοί του κοινοτικού περιβάλλοντος ήταν άλλωστε, από πολύ νωρίς σαφείς και, μάλλον, αυτονόητα αποδεκτοί από το Σ.Ε.Β., αφού ήδη στα τέλη του 1976, λίγο μετά τη συνάντηση της αντιπροσωπείας του Σ.Ε.Β. με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Δελτίο θα δημοσιεύσει εκτενές άρθρο με τους «κανονισμούς της ΕΟΚ που αφορούν τη βιομηχανία και που θα πρέπει να υιοθετηθούν μετά την ένταξη». Στους κανονισμούς αυτούς μάλιστα, το άρθρο συμπεριλαμβάνει διατάξεις «με άμεση εφαρμογή» και οι οποίες αναφέρονται στο δασμολογικό αφοπλισμό, την ελεύθερη διακίνηση προσώπων, υπηρεσιών και κεφαλαίων, την πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού, την κοινή κοινωνική πολιτική κλπ (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 347, 31/12/1976).

Από την άποψη αυτή, διαβάζοντας τις απαιτήσεις της πρώτης έκθεσης απέναντι στην Κοινότητα, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα, φαινομενικά, παράδοξο: από τη μια, η έκθεση αντιμετωπίζει το «κοινοτικό κεκτημένο», ως το αυτονόητο νέο πλαίσιο το οποίο θα προκύψει μετά την ένταξη για την ελληνική βιομηχανία, από την άλλη όμως, όσον αφορά σε όλες τις βασικές πτυχές του θα επιδιώξει την αναβολή της εφαρμογής των επίμαχων διατάξεων, σε σημείο που να αναιρείται, τελικά, ο χαρακτήρας της προσαρμογής της ελληνικής βιομηχανίας στο «κεκτημένο» της Κοινότητας. Και η έμφαση στη χρονική διάρκεια της μεταβατικής περιόδου προσαρμογής της ελληνικής βιομηχανίας στα νέα δεδομένα μπορεί να αποτελεί φυσιολογική απόληξη του γεγονότος ότι η πλήρης αποδοχή και εφαρμογή του «κοινοτικού κεκτημένου» ήταν εκ των ων ουκ άνευ όρος για την ένταξη μιας χώρας στην Ε.Ο.Κ. –πενταετής μεταβατική περίοδος ίσχυσε άλλωστε, και για τις χώρες της πρώτης διεύρυνσης (Βρετανία, Ιρλανδία, Δανία)· το αίτημα όμως, για παρεμβολή μιας παρατεταμένης «περιόδου χάριτος» πριν τεθεί σε εφαρμογή το κεκτημένο αυτό, ισοδυναμούσε με μια απλή χρονική αναβολή, που σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα, παραχάρασσε την έννοια της «μεταβατικότητας».

Ακόμη περισσότερο, έκανε τα αιτήματα για παράταση της μεταβατικής περιόδου, να φαντάζουν προσχηματικά, η υποτιθέμενη κλαδική αναφορά τους, αφού, λίγο πολύ, διατυπώνονταν πανομοιότυπα αιτήματα για όλους τους κλάδους, ενώ στην εισαγωγή της μελέτης αναφέρεται πως τα προβλήματα αφορούν το σύνολο των κλάδων, αλλά αυτό δε σημαίνει πως και για όσους κλάδους δε θα είναι έντονες οι πιέσεις, δε θα πρέπει να υπάρξουν ανάλογες προβλέψεις (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1249), 13/4/1978).

Έτσι, τα αιτήματα για υιοθέτηση μεγάλης διάρκειας μεταβατικής περιόδου πριν από την πλήρη κατάργηση των δασμών έναντι των χωρών της Ε.Ο.Κ., για μεταβατική περίοδο πριν από την ευθυγράμμιση με το Κοινό Εξωτερικό Δασμολόγιο της Κοινότητας και την υιοθέτηση των συμφωνιών της Ε.Ο.Κ. με τρίτες χώρες, για τη διατήρηση ευνοϊκών διατάξεων της Συμφωνίας Σύνδεσης, για μεταβατική περίοδο πριν από την εφαρμογή της διάταξης περί ευρωπαϊκών διαγωνισμών για τις κρατικές προμήθειες επιχειρούν να καταστήσουν ανενεργές για μια μεγάλη περίοδο (όλες οι σχετικές αναφορές κάνουν λόγο για πενταετούς διάρκειας μεταβατική περίοδο) διατάξεις που αποτελούν την πεμπτούσια του κοινοτικού καθεστώτος. Από την άλλη, το αίτημα για διατήρηση του ελέγχου σκοπιμότητας για την εγκατάσταση ξένων εταιριών (χωρίς αναφορά σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα) ή το αίτημα για διατήρηση της ισχύος της απόφασης 1574/70 της Νομισματικής Επιτροπής αναφορικά με τα κίνητρα, μέχρι την εφαρμογή και στην Ελλάδα του Φ.Π.Α., αντίκεινται ευθέως στην κοινοτική πολιτική επί του ανταγωνισμού, ενώ τα αιτήματα για μεταβατική περίοδο μέχρι την εξίσωση των ωρών εργασίας και, κυρίως, το αίτημα για διατήρηση του δικαιώματος ομαδικών απολύσεων, «σε ορισμένες περιπτώσεις», δεν προσφέρονται για να καθησυχάσουν τους κοινοτικούς προβληματισμούς περί πρόκλησης dumping (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1249), 13/4/1978).

Οι προτεινόμενες αυτές διαπραγματευτικές θέσεις, σε μια φάση όπου ήδη είχαν διαμορφωθεί, σε μεγάλο βαθμό, τα δεδομένα, θα προκαλέσουν την κυβερνητική δυσφορία, η οποία θα εκφραστεί επίσημα με την επιστολή του Γ. Κοντογεώργη, υπουργού άνευ χαρτοφυλακίου επί σχέσεων μετά Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, και βασικού πολιτικού υπεύθυνου εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης για τις διαπραγματεύσεις, προς τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β. Στην επιστολή αυτή λοιπόν, αφού επισημαίνεται ότι οι θέσεις του Σ.Ε.Β. είναι ήδη γνωστές και έχουν ληφθεί σοβαρά υπόψη στη διαμόρφωση

των ελληνικών διαπραγματευτικών θέσεων, στο πλαίσιο της συνεργασίας της κυβέρνησης με τους παραγωγικούς φορείς, μέσω των συσταθεισών αρμόδιων επιτροπών, τονίζεται πως η διαπραγματευτική διαδικασία βρίσκεται σε αρκετά προχωρημένο στάδιο, ώστε η προβολή και, κυρίως, η θετική υποδοχή νέων αιτημάτων να είναι σχεδόν αδύνατη. Παρόλα αυτά, βέβαια, ο υπουργός γνωστοποιεί την πρόθεση της κυβέρνησης να κάνει ό,τι είναι δυνατό, έτσι ώστε να ικανοποιηθούν όσα περισσότερα από τα αιτήματα του Σ.Ε.Β. γίνεται (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 379, 15/4/1978).

Το ενδιαφέρον με την επιστολή Κοντογεώργη είναι ότι, ενώ έχει έντονα επικριτικό χρώμα, δεν προβάλλει καμία αντίρρηση ως προς την ουσία των προτάσεων του Σ.Ε.Β. Αντίθετα, οι ενστάσεις του υπουργού επικεντρώνονται στη διαδικασία την οποία επέλεξε ο Σύνδεσμος για την προβολή των αιτημάτων που αναφέρονται τόσο στη διαπραγματευτική στάση της κυβέρνησης όσο και στις προτεινόμενες εσωτερικές αναδιαρθρώσεις. Μάλιστα, η επιστολή αναφέρει ρητά πως η επιλογή της γνωστοποίησης των συμπερασμάτων του Ι.Ο.Β.Ε., μέσω της δημοσιοποίησής τους στον Τύπο, με τη μορφή εκθέσεων, ήταν άστοχη, καθώς «θα δημιουργήσει την εντύπωση ότι δεν υπήρξε συνεργασία», υπενθυμίζοντας πως, εκτός από τις αρμόδιες επιτροπές για τη διαμόρφωση των ελληνικών διαπραγματευτικών θέσεων, ο Σ.Ε.Β. συμμετείχε τόσο στην επιτροπή του υπουργείου Βιομηχανίας για τη μελέτη των βιομηχανικών προβλημάτων όσο και στη διαδικασία κατάρτισης του πρόσφατου ν/σ για τα κίνητρα (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 379, 15/4/1978).

Εξίσου ενδιαφέρουσα όμως, είναι και η αντίδραση του Σ.Ε.Β. στην πίεση που δέχτηκε, μετά τη δημοσίευση των εκθέσεων του Ι.Ο.Β.Ε., από την κυβέρνηση και τον Τύπο⁹¹, ακολουθώντας την προσφιλή στη διοίκηση του Συνδέσμου τακτική της αναδίπλωσης, μετά από μια επιθετική κίνηση. Έτσι, ο Μαρινόπουλος θα απευθύνει μια ευχαριστήρια επιστολή στον Κοντογεώργη, για την προαναφερθείσα επιστολή του, στην οποία, όπως σημειώνει ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β., «επιβεβαιώνεται η συνεργασία που μεθοδεύτηκε ανάμεσα στην Πολιτεία και τη Βιομηχανία για τα προβλήματα της Ένταξης». Στη δική του επιστολή εξάλλου, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. διατρανώνει τη

⁹¹ Εκτός από την κυβερνητική κριτική, ο Σ.Ε.Β. θα δεχτεί κριτική και από έντυπα που, επισήμως, τήρησαν μια ευμενή ουδετερότητα έναντι των προβαλλόμενων αιτημάτων. Έτσι, στον Οικονομικό Ταχυδρόμο, πλάι στα πιο θετικά άρθρα του Μαρίνου, δημοσιεύεται και το αρκετά δηκτικό άρθρο του Κ. Κόλμερ, «Οι έλληνες βιομήχανοι ανακαλύπτουν φοβισμένοι την Ιθάκη» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1249), 13/4/1978, φ. 16 (1250), 20/4/1978 και φ. 17 (1251), 27/4/1978).

«σταθερή βούληση της Βιομηχανίας η συνεργασία να επεκταθεί σε μόνιμη βάση, πέρα απ' την Ένταξη» και αποσαφηνίζει ότι η έρευνα για τις επιπτώσεις «δεν αποτελεί προβολή νέων αιτημάτων ή υποβολή διαπραγματευτικών υποδείξεων», αλλά «συνιστά μια γενική ενημερωτική [...] θεώρηση των προβλημάτων που θα προκύψουν» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 379, 15/4/1978). Λίγο αργότερα μάλιστα, θα παραχωρήσει μια εκτενή συνέντευξη στον Οικονομικό Ταχυδρόμο, στην οποία θα επιχειρήσει να διασκεδάσει τις αρνητικές εντυπώσεις από το πλήθος και το είδος των αιτημάτων προς την κυβέρνηση και, μέσω αυτής, προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Εκεί λοιπόν, ο Μαρινόπουλος θα υποστηρίξει πως η επιτάχυνση των ενταξιακών ρυθμών είναι δικαιολογημένη, όπως όμως, και η καθυστέρηση στο επίπεδο της προετοιμασίας. Ταυτόχρονα, αναγνωρίζει πως, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, ο Σ.Ε.Β. κρατήθηκε ενήμερος και ζητήθηκε η γνώμη του από τον αρμόδιο υπουργό, ενώ επισημαίνει ότι ορισμένες θέσεις του Συνδέσμου η κυβέρνηση μπόρεσε να τις πετύχει, ενώ άλλες όχι, διατυπώνοντας, παράλληλα, την εκτίμηση πως υπάρχουν ακόμη περιθώρια διαπραγματεύσεων. Επιπλέον, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β., επιχειρώντας να προσδώσει ένα διαφορετικό χαρακτήρα στις εκθέσεις του Ι.Ο.Β.Ε., θα υπαινιχθεί πως η όλη κίνηση δεν ήταν τίποτα άλλο, παρά μια διαπραγματευτική μπλόφα εκ μέρους των βιομηχάνων, αφού θα υποστηρίξει πως τα συμπεράσματα της μελέτης θα μπορούσαν να λειτουργήσουν «ακόμη και σαν διαπραγματευτική θέση της κυβερνήσεως, η οποία μπορεί να παρουσιάσει τις απόψεις των βιομηχάνων δείχνοντας συγχρόνως ότι υιοθετεί μια θέση πιο ελαστική από τις απαιτήσεις των παραγωγικών τάξεων» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 16 (1250), 20/4/1978).

Σημαντική εξάλλου, είναι και η ερμηνεία των διαρθρωτικών αδυναμιών και υστερήσεων της ελληνικής βιομηχανίας, την οποία επιχειρεί ο Μαρινόπουλος στη συνέντευξή του στον Οικονομικό Ταχυδρόμο. Θα πει λοιπόν, σχετικά ότι «η χαμηλή παραγωγικότητα είναι το χειρότερο μειονέκτημα της ελληνικής βιομηχανίας». Η ερμηνεία αυτή, σε καμία περίπτωση δε διεκδικεί δάφνες πρωτοτυπίας, αφού, όπως έχουμε δει, η παραγωγικότητα αποτελεί το σημείο κλειδί όλων των τοποθετήσεων του Σ.Ε.Β. ήδη από το Βιομηχανικό Συνέδριο, ενώ η σχετική προβληματική επανέρχεται ανά τακτά διαστήματα στο προσκήνιο. Εκείνο ωστόσο, που ενδιαφέρει εδώ, είναι τα αίτια στα οποία ο πρόεδρος του Συνδέσμου αποδίδει τη σχετική στασιμότητα της

παραγωγικότητας, και τα οποία συνίστανται αφενός, στην αδράνεια αναφορικά με τις απαιτούμενες αλλαγές στην οργανωτική δομή του παραγωγικού μηχανισμού και αφετέρου, στην «έλλειψη της αναγκαίας ψυχικής διάθεσης» εκ μέρους των εργαζομένων, καθώς «δεν έχουμε βρει την κοινωνική ισορροπία που θα μάς απαλλάξει από το κόμπλεξ “εργάζομαι γιατί εργαζομαι”» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 16 (1250), 20/4/1978).

Οι δύο αυτοί άξονες της συλλογιστικής του προέδρου του Σ.Ε.Β. περί παραγωγικότητας έχουν τη σημασία τους, καθώς φαίνεται να περιγράφουν το θεμέλιο λίθο πάνω στον οποίο δομούνται οι προτεραιότητες του Συνδέσμου, κατά τη συγκυρία δημοσίευσης των προκαταρκτικών συμπερασμάτων της μελέτης του Ι.Ο.Β.Ε. Έτσι, πλάι στην «αναγκαία ψυχική διάθεση των εργαζομένων» που συμπυκνώνει, σε μεγάλο βαθμό, την αναγκαιότητα της επικείμενης «ιδεολογικής αντεπίθεσης» του Σ.Ε.Β., η οποία περιγράφηκε πιο πάνω, στο πλαίσιο της διαμόρφωσης των εσωτερικών όρων για την ένταξη και η οποία θα εξαγγελθεί, όπως είδαμε, στην ετήσια Γενική Συνέλευση του 1978, έναν περίπου μήνα μετά, η έμφαση στα οργανωτικά σχήματα που πρέπει να αναμορφωθούν για την αναδιάρθρωση της παραγωγής μάς δίνει μια ιδέα για τις προτεραιότητες του Συνδέσμου, στο επίπεδο της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και του διοικητικού μηχανισμού, που, επίσης, όπως σημειώθηκε, την περίοδο αυτή βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη των παρεμβάσεων του Σ.Ε.Β., στο πλαίσιο της πολιτικής του για τον τρόπο λειτουργίας του δημόσιου τομέα.

Οι προτεραιότητες αυτές αντανακλώνται, με αρκετά ξεκάθαρο τρόπο, στη δεύτερη έκθεση του Ι.Ο.Β.Ε., με θέμα τις αναγκαίες εσωτερικές αναδιαρθρώσεις, οι οποίες θα πρέπει να προωθηθούν, προκειμένου να επιτευχθεί η ομαλότερη και αποτελεσματικότερη προσαρμογή στο νέο κοινοτικό περιβάλλον. Εκεί λοιπόν, ως ονομαστικοί στόχοι για την «περαιτέρω εκβιομηχάνιση σε υγιείς βάσεις» αναφέρονται οι εξής: α) να προωθηθούν μέτρα που θα υποβοηθούν τη συντομότερη δυνατή «ενδοκλαδική διασύνδεση» της παραγωγής στους κλάδους όπου αυτό επιβάλλεται, β) να ληφθούν μέτρα για τη διευκόλυνση των αναγκαίων εσωτερικών προσαρμογών των βιομηχανικών μονάδων, γ) να δημιουργηθεί η πρόσφορη νομική και λοιπή θεσμική και οργανωτική δομή, δ) εισαγωγή των αναγκαίων προσαρμογών στη διακίνηση και εμπορία των βιομηχανικών προϊόντων, ε) να υπάρξει πρόβλεψη για τη χρηματοδότηση του κόστους που θα απαιτήσει η πραγματοποίηση των προσαρμογών και στ) να δημιουργηθεί διοικητική

μηχανή που θα μεθοδεύσει και θα κατευθύνει τις προσαρμογές (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 16 (1250), 20/4/1978). Η απαρίθμηση και μόνο των στόχων αυτών μάς δίνει μια ευδιάκριτη εικόνα για τη βαρύτητα που δίνει ο Σ.Ε.Β. στο οργανωτικό και θεσμικό πλαίσιο της παραγωγής, ενώ η αναφορά των δύο τελευταίων σημείων στην «πρόβλεψη για τη χρηματοδότηση του κόστους» και στη «δημιουργία της διοικητικής μηχανής για την μεθόδευση των προσαρμογών» μάς προϊδεάζει σχετικά με το ρόλο που επιδιώκει ο Σύνδεσμος για τον κρατικό μηχανισμό.

Προχωρώντας σε μια πιο συγκεκριμένη ανάγνωση των προτάσεων του Σ.Ε.Β. στα επιμέρους πεδία, οι πρώτες αυτές διαπιστώσεις αποσαφηνίζονται ακόμη περισσότερο. Έτσι, στην πρώτη δέσμη προτάσεων, με τη γενική ένδειξη «Μέτρα πολιτικής βιομηχανικών προσαρμογών», βρίσκουμε ανάμικτη την επίκληση γενικών στόχων, όπως η «εξειδίκευση» και η «καθετοποίηση της παραγωγής» με πιο απτές προτάσεις, όπως η σύσταση κοινοπραξιών για τις αγορές πρώτων υλών και η προτίμηση της συνεργασίας με εγχώριους προμηθευτές, καθώς και συγκεκριμένα αιτήματα για φοροελαφρύνσεις και κίνητρα προς τις βιομηχανίες. Επιπλέον, προτείνεται η οργάνωση «κλαδικών συμβουλίων» και η προώθηση του θεσμού της Κοινοπραξίας, ενώ ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις οργανωτικές τομές που αναφέρονται στην εκπαίδευση και εξειδίκευση του τεχνικού και εργατικού δυναμικού, καθώς και στην εφαρμοσμένη έρευνα. Σε κάθε περίπτωση, από την ανάγνωση του τμήματος αυτού της έκθεσης, προκύπτει πως το κέντρο βάρους των προτεινόμενων μέτρων συνίσταται στο κόστος που αυτά συνεπάγονται, σημείο το οποίο σε διάφορα σημεία της έκθεσης επαναλαμβάνεται επίμονα (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 16 (1250), 20/4/1978).

Η διάσταση αυτή της έκθεσης επιβεβαιώνεται άλλωστε, από την έκταση που καταλαμβάνει η τρίτη δέσμη προτάσεων, η οποία αναφέρεται στη «χρηματοδότηση των προσαρμογών» και η οποία αποτελεί και μια εύγλωττη περιγραφή των «πρωτοβουλιών» που θα πρέπει, σύμφωνα με το Ι.Ο.Β.Ε., να αναλάβει το κράτος για την υποστήριξη της υποδεικνυόμενης βιομηχανικής πολιτικής. Έτσι, στο σημείο αυτό, διαβάζουμε ότι οι «κυριότερες ανάγκες για χρηματοδοτήσεις προσαρμογών» αφορούν στην ίδρυση νέων βιομηχανικών μονάδων «διακλαδικής σύνδεσης της παραγωγής», την αντιμετώπιση δαπανών συγχώνευσης μικρών επιχειρήσεων και «τυχόν αναγκαίων συμπληρωματικών επενδύσεων», την εξαγορά άλλων επιχειρήσεων για την αύξηση του μεγέθους

λειτουργίας ή καθετοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας, την εξαγορά πολύ μικρών και ανεπαρκών μονάδων, την αποζημίωση απολυόμενου προσωπικού, σε περιπτώσεις εγκατάλειψης κάποιων προϊόντων από μια επιχείρηση, την αντιμετώπιση δαπανών σχετικών με τεχνική εκπαίδευση και επανεκπαίδευση, έρευνα και διοικητική οργάνωση, καθώς και την αντιμετώπιση αρχικών δαπανών δημιουργίας και λειτουργίας κλαδικών κοινοπραξιών ή κλαδικών συμβουλίων (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 16 (1250), 20/4/1978).

Εν ολίγοις, στις χρηματοδοτικές ανάγκες περιλαμβάνεται, κατά την έκθεση του Ι.Ο.Β.Ε., το κόστος που προκύπτει από ολόκληρο το φάσμα των αναδιαρθρωτικών τομών και των καινοτομιών που απαιτούνται για την αναβάθμιση της στάθμης της ελληνικής βιομηχανίας, και μάλιστα, όπως το ίδιο το κείμενο των προκαταρκτικών συμπερασμάτων της μελέτης σημειώνει, ανεξάρτητα από την προοπτική της ένταξης στην Ε.Ο.Κ., εν είδει αναπτυξιακής πολιτικής. Στην τελευταία παράγραφο μάλιστα, του τμήματος αυτού της έκθεσης, σημειώνεται, αναφορικά με την εξεύρεση των απαιτούμενων πόρων, πως «πολλές από τις δαπάνες αυτές δεν είναι δυνατό να καλυφθούν απ' το τραπεζικό σύστημα [...] και θα πρέπει να *βαρύνουν το κοινωνικό σύνολο, δεδομένου ότι αφορούν παροδικές ανάγκες που προκύπτουν από τη σκοπιμότητα να πραγματοποιηθούν διαρθρωτικές αναπροσαρμογές εξ αιτίας της εντάξεως στην ΕΟΚ*». Η μορφή που θα προσλάβει αυτή η διαδικασία κοινωνικοποίησης του κόστους της αναπτυξιακής πολιτικής εξάλλου, συγκεκριμενοποιείται στο αμέσως επόμενο τμήμα της έκθεσης, με τίτλο «Δημιουργία ειδικής Υπηρεσίας Βιομηχανικών Αναπροσαρμογών», όπου αποσαφηνίζεται και ο ρόλος του κράτους στην όλη διαδικασία, αφού προτείνεται η δημιουργία ενός ειδικού οργάνου «Χρηματοδότησεως Βιομηχανικών Αναπροσαρμογών», με τη μορφή Consortium, στο οποίο θα μετέχουν οι τράπεζες (εμπορικές και επενδύσεων) και το ίδιο το κράτος. Ως ειδικός και μοναδικός σκοπός του εν λόγω οργάνου ορίζεται η χρηματοδότηση και τεχνική καθοδήγηση των διάφορων προσαρμογών, που θα επιβάλλονται λόγω της ένταξης⁹². Φυσικά, διευκρινίζεται πως το

⁹² Η έμφαση στην αποκλειστική αυτή λειτουργία του «τραπεζικού Consortium» δεν είναι τυχαία. Η ίδρυση consortium είχε αποτελέσει σημείο τριβής ανάμεσα στο Σ.Ε.Β. και την κυβέρνηση της Ν.Δ. από την πρώτη στιγμή της μεταπολίτευσης, με τους βιομηχάνους να αντιδρούν στη δυνατότητα του consortium να προχωρά μονομερώς σε επενδύσεις, θεωρώντας πως μέσω αυτής της διαδικασίας επεκτείνεται ο δημόσιος τομέας σε βάρος του ιδιωτικού. Τις ανησυχίες των βιομηχάνων προσπάθησε να καθησυχάσει ο Ζολώτας με την ομιλία του στο Σύνδεσμο, «Πλαίσια και κατευθύνσεις της βιομηχανικής αναπτύξεως», στην οποία

όργανο αυτό θα έχει μεταβατικό χαρακτήρα, ενώ το κράτος «θα καλύπτει απ' το δημόσιο προϋπολογισμό τις διαφορές τόκου, τις τυχόν ζημίες από αδυναμία εισπράξεως ή δαπάνες που δεν είναι δυνατό ν' αναλάβουν οι επιχειρήσεις» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 16 (1250), 20/4/1978 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Από την ανάγνωση των εκθέσεων του Ι.Ο.Β.Ε. και τον πολιτικό διάλογο που ακολούθησε τη δημοσιοποίησή τους, μέσω του Τύπου (κυβερνητική αντίδραση και αναδίπλωση του Σ.Ε.Β.), καθώς και από την παρακολούθηση της πορείας των διαπραγματεύσεων, νομίζω πως προκύπτει ένα βασικό συμπέρασμα: η δημοσίευση των προκαταρκτικών συμπερασμάτων της μελέτης του Ι.Ο.Β.Ε. συνιστά μια κεντρική πολιτική παρέμβαση του Σ.Ε.Β., όχι τόσο στην ίδια τη διαπραγματευτική διαδικασία, αλλά, πολύ περισσότερο, στην εσωτερική πολιτική σκηνή. Η δημοσίευση των «συμπερασμάτων», πράγματι, έρχεται σε ένα πολύ προχωρημένο στάδιο των διαπραγματεύσεων, όσον αφορά στο βιομηχανικό τομέα, αφού οι διαπραγματεύσεις για την τελωνειακή ένωση και την κίνηση κεφαλαίων έχουν ξεκινήσει ήδη από το Φλεβάρη του 1978 και θα ολοκληρωθούν λίγες μέρες μετά τη δημοσιοποίηση των «συμπερασμάτων» του Ι.Ο.Β.Ε., ενώ το μόνο ουσιαστικό ζήτημα που εκκρεμεί τη στιγμή της δημοσιοποίησής τους, είναι αυτό των εξωτερικών σχέσεων, για το οποίο θα επιτευχθεί συμφωνία τον προσεχή Ιούνη (Συριανός 1979: Παράρτημα). Από την άλλη, από μια σειρά πηγές προκύπτει πως οι διαπραγματεύσεις στον τομέα αυτό δεν απασχόλησαν, παρά σε πολύ μικρό βαθμό, ούτε δημιούργησαν προβλήματα στις δύο πλευρές, ώστε να δικαιολογείται η μεγάλη συζήτηση που προκλήθηκε στην Ελλάδα από τη σημασία που θα μπορούσαν ενδεχομένως να έχουν οι συνέπειές της για την ενταξιακή πορεία⁹³. Επιπλέον, η γρήγορη αναδίπλωση του Σ.Ε.Β. στο θέμα των προτεινόμενων διαπραγματευτικών θέσεων προς την ελληνική αντιπροσωπεία και η αναγνώριση πως

αναφέρθηκα και πιο πάνω, όπου ο διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος οριοθετεί το πεδίο δράσης του consortium, διευκρινίζοντας ότι δεν είναι ανταγωνιστικό προς τον ιδιωτικό τομέα, αλλά αποσκοπεί στην ανάληψη δραστηριοτήτων σε τομείς στους οποίους η ιδιωτική πρωτοβουλία παραμένει ανενεργή, λόγω έλλειψης κεφαλαίων, ψηλού ρίσκου ή μεγάλου κόστους των μελετών σκοπιμότητας κλπ (Zolotas 1976: 14 - 15).

⁹³ Για την ακρίβεια, σχετικές αναφορές, σε κείμενα που πραγματεύονται την πορεία των διαπραγματεύσεων, γίνονται μόνο ακροθιγώς. Χαρακτηριστικά, βλ. Κοντογεώργης 1985: 157 – 195, Συριανός 1979: 13, Χαρίτος 1981: 204 – 212. Παρόμοια εικόνα σχηματίζουμε και από το χρονικό του Ιωακειμίδη στο *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979, για το οποίο έγινε λόγος πιο πάνω, όπως επίσης, και από τη συνολική κάλυψη του θέματος από την εφημερίδα. Τέλος, στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η ανυπαρξία σχετικών αναφορών, πλην της ανταλλαγής των επίμαχων επιστολών μεταξύ του Κοντογεώργη και του προέδρου του Σ.Ε.Β., στο Δελτίο του Σ.Ε.Β.

ορισμένες από τις θέσεις έχουν ήδη επιτευχθεί από την ελληνική κυβέρνηση, μάς υποχρεώνουν να αναζητήσουμε αλλού τους στόχους της δημοσιοποίησης των προκαταρκτικών συμπερασμάτων της μελέτης του I.O.B.E.

Την απάντηση νομίζω ότι μπορεί να μάς δώσει η εξέταση της συγκυρίας στην οποία δίνονται στη δημοσιότητα οι εκθέσεις του I.O.B.E.: λίγο μετά την επιστροφή του Κ. Καραμανλή από το ταξίδι του στις Βρυξέλλες και τις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες⁹⁴, το Φλεβάρη του 1978, συνέρχεται η κυβερνητική Οικονομική Επιτροπή, όπου ο πρωθυπουργός ανακοινώνει ότι πρώτη προτεραιότητα για την κυβέρνηση είναι στο εξής η προώθηση «οργανωτικών μέτρων προσαρμογής του διοικητικού μηχανισμού» στις ανάγκες που θα προκύψουν από την επικείμενη ένταξη στην Ε.Ο.Κ. Επιπλέον, μετά τη συνεδρίαση της κυβερνητικής Οικονομικής Επιτροπής, ο Καραμανλής θα δηλώσει: «Δεν παραγνωρίζω [ότι] τα προβλήματα που θα έχει ν' αντιμετωπίσει η ελληνική βιομηχανία στον χώρο της Κοινής Αγοράς ούτε υποτιμώ τις δύσκολες συνθήκες ανταγωνισμού και γνωρίζω ότι για να ανταποκριθεί με επιτυχία στις συνθήκες αυτές θα πρέπει [...] να οργανωθεί σε μονάδες μεγαλύτερου μεγέθους, να εκσυγχρονισθεί, να βελτιώσει την ποιότητα προϊόντων και να μειώσει το κόστος των προϊόντων της σε επίπεδα διεθνώς ανταγωνιστικά. Αλλά στην προσπάθεια αυτή *θα έχει την συμπαράσταση της κυβερνήσεως, η οποία θα την βοηθήσει και θα την ενισχύσει με την δημιουργία της απαραίτητου υποδομής, με την εξασφάλιση ανέτου χρηματοδοτήσεως και με την παροχή άλλων κινήτρων που θα τεθούν σε εφαρμογή*» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 1241, 16/2/1978 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Βλέπουμε λοιπόν, ότι, παράλληλα με την επιτάχυνση της ενταξιακής πορείας, στις αρχές του 1978, εξαγγέλλεται μια διαδικασία προώθησης μέτρων αναδιάρθρωσης και εκσυγχρονισμού της δημόσιας διοίκησης, που, ως στόχος, έχει τεθεί σε πρώτη προτεραιότητα από το Σ.Ε.Β., όπως είδαμε, ήδη από τα τέλη του 1977, ενώ, ταυτόχρονα, από τα πλέον επίσημα χείλη διατρανώνεται η πρόθεση της κυβέρνησης για στήριξη της ελληνικής βιομηχανίας, με κάθε μέσο. Σε αυτό το πρόσφορο έδαφος -στη διαμόρφωση

⁹⁴ Στις επαφές του έλληνα πρωθυπουργού κατά το ταξίδι αυτό, θεωρείται πως σημειώνεται μια αποφασιστική πρόοδος στην ενταξιακή πορεία, μετά τη στασιμότητα του 1977, που κορυφώθηκε στο τέλος του χρόνου εκείνου, μετά την άρνηση της Κοινότητας να ορίσει ένα συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα για την ελληνική ένταξη. Αντίθετα, στις επαφές του ο Καραμανλής, μεταξύ 26 και 28 Γενάρη του 1978, πετυχαίνει να αποσπάσει από τους ευρωπαίους ηγέτες τη δέσμευση σε ένα αυστηρό χρονοδιάγραμμα που προβλέπει ολοκλήρωση της «ουσιαστικής φάσης» των διαπραγματεύσεων μέχρι το Δεκέμβρη του 1978 (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979).

του οποίου έχει συμβάλει, με τις επίμαχες παρεμβάσεις του, και ο ίδιος ο Σύνδεσμος- ο Σ.Ε.Β., με τη δημοσιοποίηση των εκθέσεων του Ι.Ο.Β.Ε., θα ασκήσει τη μέγιστη δυνατή πίεση προς την κατεύθυνση της κοινωνικοποίησης του κόστους και της ιδιωτικοποίησης των κερδών μιας, ευρωπαϊκών αξιώσεων, εκβιομηχάνισης. Εξάλλου, κατά τους πρώτους μήνες του 1978, συμπυκνώνονται γεγονότα με ευρύτερη πολιτική σημασία, τα οποία, όσο κι αν δε συνδέονται γραμμικά, περιγράφουν μια δεδομένη πολιτική ατμόσφαιρα: την επιτάχυνση της ενταξιακής πορείας διαδέχεται ο ανασχηματισμός του Μάη του 1978, με την ανάληψη, όπως είδαμε, των οικονομικών υπουργείων από κατεξοχήν φίλα προσκείμενους προς τον επιχειρηματικό κόσμο υπουργούς. Παράλληλα καταρτίζεται, με συμμετοχή του Σ.Ε.Β., και ψηφίζεται ο νέος αναπτυξιακός νόμος για τα κίνητρα προς τη βιομηχανία, ενώ, λίγο αργότερα, στην ετήσια Γενική Συνέλευση του 1978, εξαγγέλλεται η «ιδεολογική αντεπίθεση» του Σ.Ε.Β. Σε αυτή τη διαδοχή γεγονότων, η δημοσιοποίηση των εκθέσεων, ως μέσων άσκησης πολιτικής, έχει παίξει το ρόλο της...

Κεφάλαιο Ε΄ - Η υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης: το κλείσιμο ενός κύκλου και οι προοπτικές της νέας δεκαετίας

Κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1978, διεξάγεται η τελική φάση των διαπραγματεύσεων, στην οποία κυριαρχούν τα θέματα στα οποία έχουν καταγραφεί οι πιο σοβαρές διαφωνίες μεταξύ των δύο πλευρών: η ενσωμάτωση της ελληνικής γεωργίας, η ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων και η χρονική διάρκεια της γενικής μεταβατικής περιόδου για την πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ. (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979). Επομένως, στη συγκυρία αυτή, η τοποθέτηση του Σ.Ε.Β. δεν έχει άμεση σχέση με την πορεία των διαπραγματεύσεων, αλλά επικαθορίζεται από παράπλευρες εξελίξεις οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της υιοθέτησης προστατευτικών μέτρων εκ μέρους της Κοινότητας έναντι τρίτων χωρών. Έτσι, τον Ιούνιο του 1978, η Ε.Ο.Κ. καθιερώνει «καθεστώς ελέγχου» για τις εισαγωγές κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων από την Ελλάδα, την Πορτογαλία, την Ισπανία και την Τουρκία, ενώ, λίγο αργότερα, στις αρχές Ιούλη, αποφασίζει μονομερώς την επιβολή περιορισμών στις εισαγωγές ελληνικών κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων. Η απόφαση αυτή της Ε.Ο.Κ. συμπίπτει με τη γνωστοποίηση των διαπραγματευτικών θέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για το φλέγον θέμα της γεωργίας και, ως εκ τούτου, εκλαμβάνεται ως μέσο πίεσης της Κοινότητας προς την ελληνική πλευρά για τις διαπραγματεύσεις σε έναν τομέα μεγάλου ενδιαφέροντος για την ελληνική αντιπροσωπεία (Συριανός 1979: Παράρτημα).

Αρχικά, η κυβερνητική αντίδραση χαρακτηρίζεται από υποτονικότητα και θα μείνει σε φραστικό επίπεδο, ενώ μάλιστα, στις 27 Ιούλη θα επέλθει συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Ε.Ο.Κ. για «αυτοπεριορισμό» των ελληνικών εξαγωγών κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων προς την Κοινότητα (Συριανός 1979: Παράρτημα). Η στάση του Σ.Ε.Β. θα ευθυγραμμιστεί πλήρως με την κυβερνητική επιλογή της αποφυγής των εντάσεων ενόψει των κρίσιμων διαπραγματεύσεων για τη γεωργία και τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, καθώς το Δελτίο του Σ.Ε.Β. τηρεί σιγή ιχθύος για τους περιορισμούς καθόλη τη διάρκεια του καλοκαιριού. Σχετικές αντιδράσεις από τη μεριά των βιομηχάνων θα σημειωθούν μόνο το φθινόπωρο του 1978, όταν και θα καταγραφεί η μεγάλη απόσταση που χωρίζει τις διαπραγματευτικές θέσεις της Κοινότητας στα εναπομείναντα θέματα

από τις αντίστοιχες ελληνικές. Έτσι, το Δελτίο θα ασχοληθεί, σε κύριο άρθρο του, με την προστατευτική πολιτική της Κοινότητας έναντι των ελληνικών προϊόντων, μόνο τον Οχτώβρη, όταν και οι περιορισμοί θα επεκταθούν και σε ένα προϊόν της χημικής βιομηχανίας, ενώ, ένα μήνα μετά, σε συνέντευξή του σε απεσταλμένο της ιταλικής ραδιοτηλεόρασης, ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. θα προσπαθήσει να καθησυχάσει τους κοινοτικούς προβληματισμούς περί αθέμιτου ανταγωνισμού, υποστηρίζοντας ότι η ελληνική κλωστοϋφαντουργία δεν είναι σε θέση να πλήξει την κοινοτική (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 391, 15/10/1978 και τ. 393, 15/11/1978).

Το ενδιαφέρον στοιχείο ωστόσο, στην υπόθεση της επιβολής περιορισμών εκ μέρους της Κοινότητας έναντι ενός κράτους που βρισκόταν στην τελική ευθεία πριν από την ένταξή του σε αυτήν, δεν έγκειται τόσο στους διαπραγματευτικούς υπολογισμούς της μιας ή της άλλης πλευράς ή στην καθαυτό οικονομική διάσταση των μέτρων –εξάλλου, η ισχύς των όποιων προστατευτικών μέτρων είχε συγκεκριμένη ημερομηνία λήξης, λόγω της επικείμενης ένταξης της Ελλάδας- όσο στον τρόπο με τον οποίο αυτή αξιοποιήθηκε από το Σ.Ε.Β. για την προβολή μιας ενιαίας στάσης των ελληνικών πολιτικών κομμάτων έναντι της Κοινότητας, στο πλαίσιο των ιδεολογικών κατευθύνσεων του Συνδέσμου για την εμπέδωση της «εθνικής ενότητας» και την «αποπολιτικοποίηση» του «εθνικού θέματος» της ένταξης. Έτσι, και σε αυτήν την περίπτωση, διαπιστώνουμε ότι, κατά τις σχετικές παρεμβάσεις του, ο Σ.Ε.Β. έχει το βλέμμα στραμμένο, κυρίως, προς το εσωτερικό: η πρώτη νύξη που γίνεται στο Δελτίο για το θέμα των περιορισμών στα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα -χωρίς ακόμη να του προσδίδεται ιδιαίτερη σημασία- είναι στο κείμενο «Τα Προβλήματα», όπου τονίζεται η πτώση των ελληνικών εξαγωγών και ζητείται η αντιμετώπιση του «αντιβιομηχανικού κλίματος», με κύρια κατεύθυνση την ενίσχυση των κινήτρων, την ενθάρρυνση των εξαγωγών, την υιοθέτηση της δέουσας φορολογικής πολιτικής, τη διασφάλιση ομαλών σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών εταίρων κλπ (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 389, 15/9/1978). Εξάλλου, δύο μήνες αργότερα, χαρακτηρίζοντας θετική την κυβερνητική απόφαση ενίσχυσης των εξαγωγικών κινήτρων, που είχε ληφθεί εντωμεταξύ, το Δελτίο, σε κύριο άρθρο του, υποστηρίζει την ανάγκη λήψης πρόσθετων ενισχυτικών μέτρων και «τόνωσης των βιομηχανιών με εξαγωγικό προσανατολισμό, για να γίνουν διεθνώς ανταγωνιστικές» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 394, 30/11/1978). Τέλος, στο επόμενο τεύχος του Δελτίου, μετά την πραγματοποίηση της

15^{ης} Συνόδου της Μικτής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Ελλάδος – Ε.Ο.Κ., παρότι δε σημειώνεται καμία πρόοδος στις διαπραγματεύσεις ως προς τον κοινοτικό προστατευτισμό έναντι ενός υπό ένταξη κράτους, ο Σ.Ε.Β. πανηγυρίζει, καθώς θεωρεί ότι η επίτευξη «διακομματικής συγκατάθεσης», με αφορμή το θέμα των κοινοτικών περιορισμών, συνιστά υπέρβαση ενός από τα μεγαλύτερα εμπόδια για την ελληνική οικονομική ανάπτυξη και αναζητά την εξήγηση της εξέλιξης αυτής στην «αποϊδεολογικοποίηση» του προβλήματος Ε.Ο.Κ. (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 395, 15/12/1978).

Οι οριστικές διευθετήσεις των επιμέρους εκκρεμοτήτων της διαπραγματευτικής διαδικασίας θα ολοκληρωθούν κατά τους πρώτους μήνες του 1979, μετά την υπέρβαση των διαφορών στα θέματα της γεωργίας, της ελεύθερης διακίνησης των εργαζομένων και της διάρκειας της μεταβατικής περιόδου, τα οποία είχαν οδηγήσει σε αδιέξοδο τη διαπραγματευτική σύνοδο σε επίπεδο υπουργών, στις 6 Δεκέμβρη του 1978⁹⁵ (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979). Έτσι, ταυτόχρονα με την υπογραφή της Συνθήκης και της Πράξης Προσχώρησης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., στις 28 Μάη του 1979, δίνονται στη δημοσιότητα και τα σχετικά κείμενα, ενώ ο αρμόδιος υπουργός, Γ. Κοντογεώργης, θα προβεί σε αναλυτικές ενημερωτικές ανακοινώσεις, σχετικά με το περιεχόμενο των συμφωνηθέντων.

Από μια πρώτη ανάγνωση του περιεχομένου της Πράξης Προσχώρησης και των ανακοινώσεων του Κοντογεώργη, διαπιστώνουμε ότι ένα σημαντικό τμήμα των αιτημάτων του Σ.Ε.Β. προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή περιλαμβάνονται -αυτούσια ή τροποποιημένα- στις συμφωνίες, όπως η παρεμβολή πενταετούς μεταβατικής περιόδου για την οριστική κατάργηση των δασμών έναντι των κοινοτικών προϊόντων και την εναρμόνιση με το Κοινό Εξωτερικό Δασμολόγιο ή η παροχή διευκόλυνσης μεταβατικής περιόδου για την εφαρμογή των διατάξεων προστασίας των εργαζομένων από ομαδικές απολύσεις, ενώ άλλα, όπως η παράταση της ισχύος της 1574/70 απόφασης της Νομισματικής Επιτροπής για τα εξαγωγικά κίνητρα ή η παραχώρηση μεταβατικής

⁹⁵ Η υπέρβαση του αδιεξόδου αποδίδεται, κατά κανόνα, στην πρωτοβουλία του έλληνα πρωθυπουργού να απευθύνει επιστολή στους 9 ομολόγους του, στις 13 Δεκέμβρη, στην οποία ο Καραμανλής κάνει λόγο για «επικίνδυνες πολιτικές εξελίξεις» στην Ελλάδα, σε περίπτωση μη ευόδωσης των διαπραγματεύσεων, αποτιμώντας, για πρώτη φορά, αρνητικά την εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 3 (1289), 18/1/1979). Εξυπακούεται, βέβαια, ότι επίλυση των εκκρεμοτήτων συνοδεύτηκε από αμοιβαίες υποχωρήσεις, με σοβαρές αποκλίσεις από την πενταετή μεταβατική περίοδο, για ελληνικά γεωργικά προϊόντα αιχμής (τομάτες, ροδάκινα κλπ) και την ελεύθερη διακίνηση των εργαζομένων, όπου συμφωνήθηκε, τελικά, η 7ετία (Συριανός 1979: Παράρτημα και ΕΛΕΜΕΠ: 1979: 18).

περιόδου για την εφαρμογή της διάταξης περί ευρωπαϊκών διαγωνισμών, όσον αφορά στις κρατικές προμήθειες, απουσιάζουν (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 23 (1309), 7/6/1979, ΕΛΕΜΕΠ 1979: 17 – 21).

Ωστόσο, στο Δελτίο του Σ.Ε.Β. είναι δύσκολο να βρει κανείς σχόλια σχετικά με το περιεχόμενο των διατάξεων της Πράξης Προσχώρησης. Ο Σ.Ε.Β., ήδη από το δεύτερο εξάμηνο του 1978, ύστερα από το θόρυβο που είχε προκαλέσει η δημοσίευση των εκθέσεων του Ι.Ο.Β.Ε., με εξαίρεση τις αναφορές στην υπόθεση των κοινοτικών περιορισμών έναντι της ελληνικής κλωστοϋφαντουργίας και την προβολή του αιτήματος για αναγνώριση της Ελλάδας ως περιφερειακής οικονομίας, με ειδικό πρωτόκολλο αντίστοιχο αυτού που υπογράφηκε με την Ιρλανδία⁹⁶, δε θα προχωρήσει σε δημόσιες παρεμβάσεις αναφορικά με τη διαπραγματευτική διαδικασία. Αντίθετα, με απόλυτη συνέπεια έναντι των ιεραρχήσεων που έχει υιοθετήσει, θα δώσει έμφαση στα στοιχεία που αναφέρονται στη διαμόρφωση μιας ορισμένης εσωτερικής αναπτυξιακής πολιτικής, σε ένα καθεστώς ελεύθερης οικονομίας, στο πλαίσιο μιας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Από την άποψη αυτή, όσο πλησιάζουμε στην υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης το κυρίαρχο στοιχείο για το Σ.Ε.Β. δεν είναι οι όροι με τους οποίους αυτή θα γίνει, αλλά η ίδια η επικύρωση της ευρωπαϊκής στρατηγικής, που σηματοδοτεί για το Σύνδεσμο την έλευση μιας νέας εποχής. Ενδεικτικό αυτής της κατεύθυνσης είναι το περιεχόμενο της «Πρώτης Ημερίδας των Αθηνών» με θέμα την «Προετοιμασία για την Ένταξη και την Ανάπτυξη», η οποία διοργανώνεται από ένα μεγάλο φάσμα οργανώσεων του επιχειρηματικού κόσμου (Εμποροβιομηχανικά Επιμελητήρια Αθήνας, Πειραιά και Θεσσαλονίκης, Ένωση Ελλήνων Εφοπλιστών, Σύνδεσμο Βιομηχάνων Βορείου Ελλάδος και Σ.Ε.Β., με τη συνεργασία του Ι.Ο.Β.Ε.), το Μάρτη του 1979, δύο μόλις μήνες πριν από την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 400 – 401, 15/3/1979). Παρά τον τίτλο της εκδήλωσης, που πραγματοποιείται στην τελική φάση των διαπραγματεύσεων και πολύ κοντά στον προσδοκώμενο χρόνο υπογραφής των συμφωνιών, οι αναφορές στους όρους με τους οποίους τελικά θα υλοποιηθεί η ενσωμάτωση της ελληνικής βιομηχανίας στην Ε.Ο.Κ. είναι σχεδόν ανύπαρκτες.

⁹⁶ Αίτημα το οποίο τελικά θα ικανοποιηθεί, δίνοντας τη δυνατότητα για πιο ελαστική ερμηνεία των κοινοτικών διατάξεων περί ελεύθερου ανταγωνισμού (ΕΛΕΜΕΠ 1979: 20).

Αντίθετα, η έμφαση από το σύνολο των ομιλιών⁹⁷ θα δοθεί στη σημασία που έχει για την ελληνική οικονομία και βιομηχανία η διαμόρφωση μιας μακροπρόθεσμης εσωτερικής πολιτικής, ενώ τον τόνο δίνει η ομιλία του Δ. Μαρινόπουλου -ο οποίος έχει στο μεταξύ μεταπηδήσει στην προεδρία του Ι.Ο.Β.Ε.- στην οποία περιγράφεται ο «ιστορικός χαρακτήρας της ένταξης για το μέλλον της Ελλάδας» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 402, 31/3/1979 και *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1301), 12/4/1979).

Στην εκδήλωση, το σύνολο των ομιλιών που αφορούν τη βιομηχανία⁹⁸ επαναλαμβάνει, σε γενικές γραμμές, παλιότερες θέσεις για την αναγκαιότητα χωροταξικού σχεδιασμού και τη σημασία της εφαρμοσμένης έρευνας για την ανάπτυξη καινοτομιών, ενώ στην ομιλία που εξετάζει την ελληνική βιομηχανία υπό το πρίσμα της επικείμενης ένταξης στην Ε.Ο.Κ., ο ερευνητής του Ι.Ο.Β.Ε., Ι. Χασσίδ, αρκείται στην επανάληψη, σε συμπυκνωμένη μορφή, των μέτρων εσωτερικής πολιτικής, που περιλάμβανε η δεύτερη έκθεση του Ι.Ο.Β.Ε. προς την ελληνική κυβέρνηση, ένα χρόνο νωρίτερα. Από την άλλη, ο εναρκτήριο λόγος του Κοντογεώργη περιορίζεται στην επαναδιατύπωση της πρόθεσης της κυβέρνησης να «υποστηρίξει κάθε προσπάθεια και να ενισχύσει κάθε πρωτοβουλία που θα έχει ως στόχο την εξυγίανση και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής», αλλά και να «συμπαρασταθεί και να υποβοηθήσει την προσπάθεια προσαρμογής στο νέο περιβάλλον, χωρίς κλυδωνισμούς», ενώ, ταυτόχρονα, εκτιμά πως «η αλλαγή της νοοτροπίας μας είναι η πιο σημαντική και η πιο ριζική αλλαγή» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 402, 31/3/1979).

Ιδιαίτερο όμως, ενδιαφέρον παρουσιάζει ο καταληκτικός λόγος του προέδρου του Ι.Ο.Β.Ε., όπου επιχειρείται να περιγραφεί η «ιστορική σημασία της ευρωπαϊκής επιλογής», με ρητή αναφορά στις στρατηγικές συνεπαγωγές της. Εκεί λοιπόν, ο Μαρινόπουλος, για πρώτη φορά, εκφράζει ρητά το «τρίλημμα» που είχε να

⁹⁷ Η θεματολογία της εκδήλωσης περιλαμβάνει τον εναρκτήριο λόγο του αρμόδιου για θέματα της Ε.Ο.Κ. υπουργού, Γ. Κοντογεώργη, με τίτλο «Ο ιδιωτικός τομέας της οικονομίας μπροστά στην Ένταξη» και τις ομιλίες «Η ελληνική Ναυτιλία απέναντι στην ΕΟΚ», «Βιομηχανική Αποκέντρωση και Περιφερειακή Ανάπτυξη», «Η ελληνική Βιομηχανία και η Κοινότητα», «Εφαρμοσμένη οικονομική έρευνα για Προσαρμογές και Ανάπτυξη», ενώ η «συμπερασματική εισήγηση» του προέδρου του Ι.Ο.Β.Ε., Δ. Μαρινόπουλου, «Ο ιστορικός χαρακτήρας και το κεντρικό νόημα της Εντάξεως για την ελληνική οικονομία και το μέλλον της χώρας» θα έκλεινε την εκδήλωση (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 400 – 401, 15/3/1979).

⁹⁸ Οι τρεις δηλαδή, από τις συνολικά τέσσερις θεματικές ομιλίες. Η θεματολογία της Ημερίδας είναι ενδεικτική του ρόλου του Σ.Ε.Β. στη διοργάνωσή της, πόσο μάλλον που και η «συμπερασματική εισήγηση», εκ μέρους του Ι.Ο.Β.Ε., ανήκει στον πρώην πρόεδρο του Σ.Ε.Β. και πρωταγωνιστή στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής πολιτικής του Συνδέσμου, Δ. Μαρινόπουλο.

αντιμετωπίσει η χώρα, όταν επέλεξε τελικά την ευρωπαϊκή στρατηγική: την επιλογή ανάμεσα στην «Ανατολή», η οποία θα προϋπέθετε την απάρνηση της ιδεολογικής και πολιτιστικής αυτοτέλειας της Ελλάδας, στην «Αμερική», η οποία με το «συμπαγή της όγκο και την ισοπεδωτική φιλοσοφία μιας μεγάλης ηγεμονικής οντότητας», θα ενείχε τον κίνδυνο «υποβάθμισης της ταυτότητάς μας» και στην «Ευρώπη», η οποία συνασπίζει σε ένα «ομοιογενές πολιτιστικό κλίμα τα διαφοροποιημένα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της» και η οποία «μάς επιτρέπει να μη χάσουμε την ταυτότητά μας, στο πλαίσιο της ισοτιμίας που μάς εξασφαλίζει». Με την τρίτη επιλογή, υποστηρίζει ο Μαρινόπουλος, «η ενισχυμένη προσωπικότητα που μάς εγγυάται η παρουσία μας στην πολιτική ευρωπαϊκή σκηνή, μάς δίνει την ευχέρεια να συσφίξουμε τους εκάτερους δεσμούς με τον υπόλοιπο κόσμο». Απέναντι σε αυτή την επιλογή, συνεχίζει ο πρόεδρος του Ι.Ο.Β.Ε., «αποδεχόμενες τη Σύνδεση και κατόπιν, την επίστευση των διαδικασιών της Εντάξεως, οι παραγωγικές τάξεις συνταιριάστηκαν με την πολιτική βούληση της χώρας» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 402, 31/3/1979 και *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1301), 12/4/1979).

Ως προς τις γενικότερες συνέπειες της επιλογής αυτής, για την παρουσία της Ελλάδας στο διεθνές στερέωμα, αλλά και για το εσωτερικό της χώρας, ο Μαρινόπουλος θα πει: «Η ένταξη μας στην Ευρώπη, την οποία αποδέχεται ο ιδιωτικός τομέας αποτελεί μian επιλογή με μέγιστες ιστορικές διαστάσεις.

»Και είναι η τελευταία ευκαιρία να επιλέξει η Ελλάς στις κοσμογονικές ανακατατάξεις που συντελούνται γύρω μας, την πρόπουσα αυτή τοποθέτησή της. Μέχρι σήμερα, η χώρα μας χρειαζόταν “προστάτιδες δυνάμεις” ή ενσυμφέρουσες βοήθειες.

»Για πρώτη φορά τώρα θα μπορεί *ανεξάρτητα και ισότιμα* να διεκδικεί τη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων που θα την αφορούν και που θα αναφέρονται σε παγκόσμια προβλήματα.

»Σαν ιδιωτικός τομέας [...] θέλουμε να βοηθήσουμε ώστε ν’ αποκτηθεί η συνείδηση του νέου εθνικού γίνεσθαι που αντιπροσωπεύει η ευρωπαϊκή μας ένταξη – και να αποδεχθούμε τις θυσίες που απαιτεί πάντα η προσχώρηση σ’ ένα πιο εύρωστο ελληνικό μέλλον.

»Η πολιτική βούληση για το μεγάλο ενεστώς υπάρχει. Πρέπει να την αναγάγει σε θεληματική συμπόρευση η πεποίθηση και η βούληση προς το μέλλον, όλων των Ελλήνων» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 402, 31/3/1979 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Η σημασία του τελευταίου σημείου άλλωστε, δηλαδή της «θεληματικής συμπόρευσης όλων των Ελλήνων», εξηγείται από μια άλλη αποστροφή του λόγου του Μαρινόπουλου, όπου ο πρόεδρος του Ι.Ο.Β.Ε. εκτιμά πως «από τότε που ο τόπος απέκτησε την εθνική του ανεξαρτησία, βρέθηκε μπροστά σε αποφασιστικές εποχές. Σε πολλές από τις εποχές αυτές το Έθνος είχε ηγέτες⁹⁹, του έλειψαν όμως όχι οι ιδεολογικοί οπαδοί, αλλά η καθολική πίστη που στρατεύει» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1301), 12/4/1979). Εξάλλου, σε αυτή τη φάση, η έμφαση στη φαντασιακή αναπαράσταση που θα σχηματίσουν ευρέα στρώματα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού για τη σημασία της ευρωπαϊκής ενσωμάτωσης είναι επιβεβλημένη, καθώς ο Σ.Ε.Β. επιχειρεί να εμφανίσει το ζήτημα των ρυθμών της «ευρωπαϊκής προετοιμασίας» (το οποίο ο ίδιος ερμηνεύει ως κατεξοχήν ταξικό, στο υπόμνημά του προς την ελληνική κυβέρνηση, τον Αύγουστο του 1975) ως έξωθεν λυμένο. Έτσι, στο κύριο άρθρο του Δελτίου, με τίτλο «28 Μαΐου 1979. Ένας σταθμός και μια αφετηρία στην εθνική πορεία», το οποίο αναφέρεται στην επικείμενη υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης, μεταξύ άλλων, υποστηρίζεται: «Και ανατράπηκε ακόμη και κάτι άλλο: Ο ρυθμός του εθνικού μας βηματισμού. Γιατί τι σημαίνει τώρα η Ευρώπη για μας; Σημαίνει ότι μπήκαμε σε μια μονοδρομική λεωφόρο, με όριο ταχύτητας που το υπαγορεύουν οι διασκελισμοί των ευρωστότερων εταίρων μας. Πρέπει να τους ακολουθούμε συνεχώς, χωρίς να λαχανιάσουμε.

»Το εγχείρημα θα είναι δύσκολο, η κούραση πολλή, αλλά η βραδυπορεία αδύνατη και η οπισθοδρόμηση αδιανόητη.

»Έτσι, από τις 28 Μαΐου 1979, όλοι μας είμαστε δεσμευμένοι στον ευρωπαϊκό ρυθμό» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 405, 15/5/1979).

⁹⁹ Εξάλλου, για το Σ.Ε.Β., το πρόβλημα της ηγεσίας, και παρά τις τριβές με την κυβέρνηση, είναι, μέχρι εκείνη τη στιγμή, λυμένο. Έτσι, από το χαιρετισμό που απεύθυνε ο Μαρινόπουλος, ως πρόεδρος του Σ.Ε.Β., προς τον πρωθυπουργό, στο Βιομηχανικό Συνέδριο (Σ.Ε.Β. 1975), μέχρι την αναγνώριση του ρόλου του Καραμανλή στην επίτευξη της ένταξης της χώρας στην Ε.Ο.Κ., την οποία χαρακτηρίζει αποτέλεσμα της «βούλησης Ενός και της ακλόνητης επιμονής του», στο κύριο άρθρο του Δελτίου που είναι αφιερωμένο στην επικείμενη υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 405, 15/5/1979), οι επίσημες αναφορές του Συνδέσμου στο πρόσωπο του πρωθυπουργού αγγίζουν τα όρια της προσωπολατρίας. Η επίσημη αυτή εικόνα, βέβαια, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη ρητορεία περί σοσιαλμανίας που συνεχίζουν να αναπαράγουν κάποια σημαίνοντα μέλη του Σ.Ε.Β., όπως ο πρώην πρόεδρός του, Γεώργιος Π. Δράκος (ακόμη κι αυτός όμως, αναγνωρίζει το ρόλο του Καραμανλή στην επίτευξη της ένταξης) ή με τις off the record αναφορές στον «Καραμανλένιν», κατά αναλογία της «σοσιαλμανίας» (Δράκος 1980: 129 – 132 και *Αντί* τ. 46, 29/5/1976).

Χαρακτηριστικό δείγμα της έμφασης στις γεωστρατηγικές διαστάσεις και τις ιδεολογικοπολιτικές εκφάνσεις της ευρωπαϊκής στρατηγικής του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, έτσι όπως αυτές περιγράφονται από τον πρώην πρόεδρο του Σ.Ε.Β., Δ. Μαρινόπουλο, στην «Ημερίδα των Αθηνών», και από το προαναφερθέν κύριο άρθρο του Δελτίου του Συνδέσμου, αποτελεί η δημόσια ανοιχτή συνεδρίαση, στο πλαίσιο της ετήσιας Γενικής Συνέλευσης του Σ.Ε.Β. για το 1979, η οποία λαμβάνει χώρα λίγες μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης. Από το Δελτίο του Σ.Ε.Β. λοιπόν, πληροφορούμαστε πως η Γενική Συνέλευση «θα δώσει την ευκαιρία για μιαν ευρύτερη εκδήλωση που θα επακολουθήσει και στην οποία εκλήθησαν να παραστούν εκπρόσωποι της Πολιτείας, των δημοσίων οργανισμών, προσωπικότητες της οικονομικής ζωής και αντιπρόσωποι του Τύπου και των μέσων ενημέρωσης [...] Η εκδήλωση που θα προσλάβει ευρύ δημόσιο χαρακτήρα ενέχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, από την άποψη ότι θ' αποτελέσει αφορμή να διατυπωθούν οι γενικότερες θέσεις της Βιομηχανίας απέναντι στις εξελίξεις που αναμένονται στα επόμενα χρόνια και στις αλλαγές που θα επέλθουν στη δομή της διεθνούς και κυρίως της ευρωπαϊκής Οικονομίας και Βιομηχανίας και οι οποίες θα επηρεάσουν κατά προέκταση τη χώρα μας, σε περίοδο που συμπίπτει με την ενσωμάτωση της στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα [...]» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 405, 15/5/1979).

Στον εναρκτήριο λόγο της εκδήλωσης, με το χαρακτηριστικό τίτλο «Η ελληνική Βιομηχανία στο κατώφλι της δεκαετίας του 1980», ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β., Δ. Κυριαζής, αφού διατυπώνει διάφορες προβλέψεις για τις μελλοντικές εξελίξεις σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο, θα καταλήξει στο συμπέρασμα πως το βασικό αποτέλεσμα των διεθνών μεταβολών θα είναι η επέκταση και η όξυνση του βιομηχανικού ανταγωνισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Κυριαζής θα υποστηρίξει: «Το δίλημμα είναι καθαρό: Ή θα υπαχθούμε στα υφιστάμενα σήμερα μεγάλα οικονομικά συστήματα, που θα γίνουν ακόμη πιο ισχυρά αύριο, ή θα βρούμε μαζί με τις χώρες που τις συνενώνει η πολιτιστική τους κληρονομ[ιά], η διάσταση τους, η συνύπαρξη τους στην ίδια ήπειρο, τα μέσα για να οικοδομήσουμε μια νέα οικονομική ολότητα που θα λέγεται Ενωμένη Ευρώπη [...] Ενωμένη και διευρυνόμενη, θα έχει τα μέσα να επιβάλει στους εκτός Ευρώπης, τους απαρέγκλιτους ορθόδοξους κανόνες του συναγωνισμού.

»Δεν υπάρχει για την Ελλάδα άλλη λύση από αυτήν που επιλέξαμε, της ευρωπαϊκής συνεργασίας που να επιτρέπει στην Οικονομία μας να εξασφαλίσει τις προϋποθέσεις για την επιβίωση και την ανάπτυξη της» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 406 – 407, 15/6/1979).

Ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. όμως, θα θέσει, για πρώτη φορά, και ένα καίριο ερώτημα για την αναπτυξιακή πορεία που θα πρέπει να ακολουθήσει η ελληνική οικονομία, μετά την ένταξή της στην Ε.Ο.Κ., διερωτώμενος αν «θα πρέπει να ρίξουμε το μέγιστο βάρος των προσπαθειών μας στη Βιομηχανία ή σε κάποιον άλλο τομέα της οικονομίας μας». Η αυτονόητη απάντηση που δίνει ο ίδιος είναι, βέβαια, ότι η έμφαση θα πρέπει να δοθεί στη βιομηχανία, ωστόσο, και μόνο το γεγονός ότι, από τα πλέον επίσημα χείλη του βιομηχανικού κόσμου, τίθεται, για πρώτη φορά, ένα τέτοιο ερώτημα έχει τη σημασία του: το ερώτημα αυτό, δεν είναι απότοκο μιας προϊούσας αποδυνάμωσης του βιομηχανικού παραγωγικού ιστού, στη βάση κάποιων δυσμενών εξελίξεων της οικονομικής συγκυρίας¹⁰⁰. Αντίθετα, η διατύπωση φαίνεται μάλλον, να μαρτυρά μια αυξημένη πολιτική αυτοπεποίθηση, στο φόντο της ολοκλήρωσης της ενταξιακής διαδικασίας. Στη διαπίστωση αυτή οδηγεί η έμμεση, πλην σαφής, απειλή που εκτοξεύει ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β., στο σημείο όπου επαναλαμβάνει τις προϋποθέσεις επιτυχούς ανταπόκρισης της ελληνικής βιομηχανίας στο νέο περιβάλλον, αναφορικά με το «κοινωνικό κλίμα, την κατανόηση του ρόλου και τη στάση ολόκληρου του έθνους απέναντι στη βιομηχανία» και τις αρχές που «πρέπει να διέπουν το ρόλο του κράτους». Σημειώνει λοιπόν, σχετικά, ο Κυριαζής, αφού πρώτα αναφέρεται στις «προκαταλήψεις που αναπαράγονται έναντι της Βιομηχανίας»: «Εδώ δε θα πρέπει να λησμονήσουμε το βασικό γεγονός ότι ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα, σαν ένας από τους συντελεστές της παραγωγής, αναζητά πάντα τις κατάλληλες συνθήκες μέσα στις οποίες θα υπάρξει και θα λειτουργήσει. *Δε θα πρέπει συνεπώς να αποκλεισθεί η προοπτική ότι η ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα, μπορεί μέσα σ' ένα περιβάλλον ελεύθερης διακινήσεως των συντελεστών της παραγωγής, να αναζητήσει διεξόδους για κατάλληλες συνθήκες έξω από τον εθνικό μας χώρο.* Μια τέτοια εξέλιξη δεν μπορεί να αναχαιτισθεί

¹⁰⁰ Οι οποίες άλλωστε, την περίοδο αυτή δεν είναι ορατές, καθώς, παρά την επιβράδυνση των ρυθμών ανάπτυξης στο βιομηχανικό τομέα, μια σειρά σχετικοί δείκτες, όπως ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του Α.Ε.Π. του δευτερογενή τομέα και ο ρυθμός μεταβολής των δεικτών της βιομηχανικής παραγωγής καταγράφουν, την περίοδο 1975 – 1979, μετά την κρίση του 1974, σημαντική άνοδο (Τράπεζα της Ελλάδος 1982: 21 – 27 και 39 - 47). Ανοδικά, κατά το διάστημα 1973 – 1978, κινείται επίσης, και η απασχόληση στο βιομηχανικό τομέα (Κιντής 1982: 96, πίν. 1 και 2).

μόνο με εκκλήσεις, καθώς υπακούει στην αδήριτη αναγκαιότητα των νόμων που διέπουν την οικονομική λειτουργία ατόμων και συνόλων. *Για να αποκλεισθεί η πιθανότητα να αποσιλωθεί η χώρα από φορείς ιδιωτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας πρέπει να εξασφαλίσουμε την ύπαρξη συνθηκών οι οποίες θα είναι τουλάχιστο παρόμοιες με εκείνες που επικρατούν στις ευρωπαϊκές χώρες.*

»Για να επιτευχθούν όμως οι συνθήκες αυτές, το κοινωνικό σύνολο πρέπει να κατανοήσει και να αναγνωρίσει το ρόλο της Βιομηχανίας [...]» (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 406 – 407, 15/6/1979 –οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Από την άποψη αυτή, η προσφυγή του προέδρου του Σ.Ε.Β. σε γνωστές απόψεις του Συνδέσμου, αναφορικά με τον περιορισμό του κρατικού παρεμβατισμού ή την αναγνώριση του κοινωνικού ρόλου της βιομηχανίας¹⁰¹ δεν συνιστά μια απλή επανάληψη κοινοτοπιών, άνευ ουσίας. Αντίθετα, κατά την προσφιλή τακτική του, ο Σ.Ε.Β. εντείνει την πίεση που ασκεί προς πάσα κατεύθυνση¹⁰², μετά την κατάκτηση μιας ευνοϊκότερης θέσης ή την ικανοποίηση αιτημάτων του. Στην προκειμένη περίπτωση, χαρακτηριστική των βημάτων που έχουν γίνει, προς τις κατευθύνσεις που έχει προκρίνει ο Σ.Ε.Β., είναι η τοποθέτηση του υπουργού Συντονισμού, Κ. Μητσοτάκη, με την οποία κλείνει η ανοιχτή εκδήλωση του Συνδέσμου. Παρακάμπτοντας το φιλικό ύφος της ομιλίας του υπουργού, η οποία βρίθει αβροτήτων και κολακευτικών σχολίων προς τους βιομηχάνους, ξεφεύγοντας από το συνήθη τόνο παλιότερων κυβερνητικών ανακοινώσεων και χαιρετισμών σε ανάλογες περιστάσεις, διαβάζουμε, ως προς τα κύρια θέματα που έθιξε ο λόγος του προέδρου του Σ.Ε.Β., τα εξής: «Συμμερίζομαι απόλυτα την άποψη που ανέπτυξε ο πρόεδρος σας ότι η ελληνική Βιομηχανία μπορεί ν' αναπτυχθεί μόνο μέσα σ' ένα κατάλληλο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον.

»Πρώτα πρώτα να επαναλάβω μια βασική τοποθέτηση. Η Κυβέρνηση μας [...] πιστεύει στην προτεραιότητα που πρέπει να δοθεί στη Βιομηχανία – στην προσπάθεια για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, γιατί [...] δεν νοείται οικονομική ανάπτυξη χωρίς, κατά πρώτο λόγο, βιομηχανική ανάπτυξη [...]

¹⁰¹ Ειδικά, ως προς το τελευταίο σημείο, ο Κυριαζής παραθέτει, σχεδόν αυτούσια, τα «συμπεράσματα» του Βιομηχανικού Συνεδρίου του 1975 (Σ.Ε.Β. 1975).

¹⁰² Ενώ, αμέσως μετά, προχωρά σε αναδίπλωση: όσον αφορά στη συγκεκριμένη απειλή περί «βιομηχανικής μετανάστευσης», στο ίδιο τεύχος του Δελτίου που είναι αφιερωμένο στη Γενική Συνέλευση και την ανοιχτή συνεδρίαση του Συνδέσμου, δημοσιεύεται και κείμενο το οποίο, υπό τον τίτλο «Χρήσιμες διευκρινίσεις», αποσαφηνίζει πως δεν επρόκειτο για απειλή του προέδρου του Σ.Ε.Β., αλλά για τη διατύπωση σκέψεων και ανησυχιών του βιομηχανικού κόσμου (Δελτίον Σ.Ε.Β. τ. 406 – 407, 15/6/1979).

»Χαίρομαι διαπιστώνοντας σήμερα ότι οι σχέσεις εργαζομένων και βιομηχάνων είναι καλές και ότι οι αντιθέσεις που άλλοτε τις χαρακτήριζαν, έχουν σε μεγάλη έκταση παραμερισθεί [...]

»Είμαι ευτυχής διαπιστώνοντας, σήμερα – αρχές Ιουνίου – όπου κατά μεγάλο, κατά μέγιστο μέρος η εισοδηματική πολιτική έχει ολοκληρωθεί ότι επετύχαμε όχι πλήρως, αλλά πάντως σε ικανοποιητικό ποσοστό, τον στόχο που ετάξαμε – και τον επετύχαμε χωρίς κοινωνικές αναστατώσεις, χωρίς συγκλονισμούς. Οι απεργίες είναι λιγότερες απ' ό,τι ήταν πέρυσι, πολύ [πιο] λιγότερες απ' ό,τι ήταν πρόπερ[υ]σι, παρά το γεγονός ότι η εισοδηματική πολιτική που ακολουθούμε φέτος, είναι αυστηρότερη. Αυτό δείχνει ότι υπήρξε κατανόηση των εργαζομένων, κατανόηση για την οποία τους οφείλουμε ευγνωμοσύνη και αναγνώριση [...]

»Η χώρα μας έχει σήμερα το μεγάλο πλεονέκτημα μπαίνοντας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, να έχει εξασφαλισμένη πολιτική σταθερότητα και κοινωνική γαλήνη. Αποτελεί μεγάλο κέρδος. Είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο για τον τόπο, το ότι έχουμε πολιτική σταθερότητα και κοινωνική γαλήνη.

»Το μεγάλο αυτό αγαθό, πρέπει πάση θυσία να το περιφρουρήσουμε, στους δύσκολους χρόνους που έρχονται για μας και για τον κόσμο ολόκληρο [...]

(*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 406 – 407, 15/6/1979).

Συμπεράσματα

Από την εξέταση του λόγου και των παρεμβάσεων του Σ.Ε.Β., καθόλη τη διάρκεια της περιόδου, από την πτώση της δικτατορίας μέχρι και την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης, το Μάη του 1979, αναφορικά με το ερώτημα της ένταξης της Ελλάδας στην Ε.Ο.Κ., διαπιστώνουμε μια ρητή δέσμευση υπέρ της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας. Μια δέσμευση η οποία έχει προβληματίσει για την κατηγορηματικότητα και τη συνέχειά της τόσο σύγχρονους παρατηρητές¹⁰³ όσο και μελετητές της ευρωπαϊκής στρατηγικής του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού¹⁰⁴. Από την άλλη, σε σταθερό άξονα, όσον αφορά στις επιδιώξεις, τις προσδοκίες και τις εκτιμήσεις του Σ.Ε.Β., για τα αποτελέσματα της ευρωπαϊκής προοπτικής, αναδεικνύεται η αναμενόμενη επίδραση της ένταξης, πρωτίστως, στην οικονομική και κοινωνική δομή της χώρας, καθώς και τα πολιτικά και ιδεολογικά συμφραζόμενά της.

Ωστόσο, η τοποθέτηση αυτή δεν είναι ούτε γραμμική ούτε μονοσήμαντη. Αντίθετα, από την εξέταση της τακτικής και της στρατηγικής του Σ.Ε.Β. διαφαίνεται με ευκρίνεια μια διαλεκτική αντίληψη του Συνδέσμου, αναφορικά με τις προϋποθέσεις και τις προεκτάσεις του ενταξιακού εγχειρήματος, οι οποίες φαίνεται να περιλαμβάνουν όλο το φάσμα της δημόσιας σφαίρας, στην προοπτική του «εξευρωπαϊσμού». Στο σημείο αυτό όμως, είναι απαραίτητη μία διευκρίνιση: ο «εξευρωπαϊσμός» δεν αναπαριστά, κυρίως, μια δεδομένη κοινωνικοοικονομική και πολιτική κατάσταση η οποία προβάλλεται ως πρότυπο από το Σ.Ε.Β. Πολύ περισσότερο, ο «εξευρωπαϊσμός» περιγράφει μια κοινή πολιτική κατεύθυνση για όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ο.Κ., έτσι όπως αυτή εκφράζεται, για λογαριασμό της ευρωπαϊκής βιομηχανίας, από τη UNICE¹⁰⁵. Με αυτή την έννοια, μακριά από απλουστευτικά σχήματα ενός –θετικά ή αρνητικά φορτισμένου- εξωτερικού

¹⁰³ Πολύ χαρακτηριστική περίπτωση, το άρθρο το Γ. Μαρίνου «Κινδυνεύει ή όχι η ελληνική βιομηχανία από την ένταξη;», υπό το βάρος των εντυπώσεων της δημοσίευσης των προκαταρκτικών συμπερασμάτων του Ι.Ο.Β.Ε. (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1249), 13/4/1978).

¹⁰⁴ Ενδεικτικά, βλ. Γιαννίσης 1988: 64 – 69, και, ιδίως, 68 – 69, Μοσχονάς 1990: 58 – 71 και Σταματόπουλος 1989: 112 - 138

¹⁰⁵ Από την άποψη αυτή, η εμμονή του Σ.Ε.Β. στην ανάδειξη του ρόλου του, ως ενεργού μέλους της UNICE, ήδη από τον πρώτο καιρό της Σύνδεσης με την Ε.Ο.Κ. (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 288, 30/6/1974, τ. 299, 15/12/1974, τ. 405, 15/5/1979 κ.α.), εκτός από την επικοινωνιακή διάσταση της αυτοπροβολής του ως καταλύτη στη διαδικασία προσέγγισης της Ελλάδας με την Ε.Ο.Κ., συνιστά και διακήρυξη της πολιτικής ταύτισης του Συνδέσμου με τις αδελφές κοινοτικές οργανώσεις, εντός της κοινής αυτής πολιτικής κατεύθυνσης.

προτύπου, ο «εξευρωπαϊσμός» συγκροτεί μια στρατηγική και, ως εκ τούτου, αποτελεί ένα ανοιχτό στοίχημα. Εξάλλου, η διεθνής συγκυρία δεν προσφέρεται για ενθουσιασμούς ούτε προϊδεάζει για εύκολες δικαιώσεις. Στο φόντο της νομισματικής και της πετρελαϊκής κρίσης των αρχών της δεκαετίας του 1970, παρατηρούνται αφενός, φυγόκεντρες τάσεις στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης (Busch 1992: 40 – 48), ενώ αφετέρου, στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, η εκδήλωση της κρίσης θα γίνει ιδιαίτερα αισθητή, κατά το έτος 1974, οδηγώντας σε μια πρωτοφανή, για τα μετεμφυλιακά δεδομένα, μείωση των ρυθμών ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας¹⁰⁶, οι οποίοι θα αποκατασταθούν, μόνο μερικά, μετά το 1975 (Ιορδάνογλου 2003: 71 – 72 και Ιορδάνογλου – Μπέλλας 2003: 97 – 98).

Σε αυτό το πλαίσιο, τίθεται για το Σ.Ε.Β. το ερώτημα της αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης και της περαιτέρω βιομηχανικής ανάπτυξης. Έτσι, ήδη από το Βιομηχανικό Συνέδριο και τη Συνάντηση των Αθηνών του 1975, βλέπουμε ότι ο Σ.Ε.Β. προσδιορίζει την κατάλληλη μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή στρατηγική, με άξονα τη βελτίωση των δεξιοτήτων της εργατικής δύναμης (την «ποιότητα του εργατικού δυναμικού»), την εισαγωγή τεχνολογικών καινοτομιών (είτε με την ανάπτυξη εφαρμοσμένης έρευνας είτε με την αναζήτηση των πιο συμφερούσων περιπτώσεων συνεργασίας με κοινοτικές επιχειρήσεις για τη μεταφορά τεχνολογίας), τις τομές στην οργάνωση της εργασίας και τη διοίκηση των επιχειρήσεων¹⁰⁷ και την αναδιάρθρωση του βιομηχανικού παραγωγικού μηχανισμού. Ο επιδιωκόμενος στόχος των απαιτούμενων τομών δεν είναι άλλος από την αύξηση της παραγωγικότητας του βιομηχανικού τομέα, η οποία αναδεικνύεται στο κεντρικό σημείο της σχετικής προβληματικής του Σ.Ε.Β. Από τη βελτίωση της παραγωγικότητας άλλωστε, ο Σ.Ε.Β. εξαρτά και τα περιθώρια άσκησης κοινωνικής πολιτικής, που, στο βαθμό που τον αφορά άμεσα, αναφέρεται, κυρίως, στο επίπεδο των εργατικών μισθών.

¹⁰⁶ Με τη δραματική επιδείνωση μιας σειράς δεικτών: η επενδυτική δραστηριότητα στις κατοικίες θα μειωθεί κατά 33%, οι επενδύσεις στη γεωργία 26%, στα ορυχεία 36%, στις μεταφορές – επικοινωνίες 36%, ενώ οι επενδύσεις στη μεταποίηση θα μείνουν σταθερές. Οι δημόσιες επενδύσεις θα παρασυρθούν και αυτές σε μια μείωση της τάξης του 26% (Καζάκος 2007: 294 – 295).

¹⁰⁷ Από την άποψη αυτή, μάλλον δεν είναι τυχαία η χρονική στιγμή της εισαγωγής της μόνιμης στήλης «Διοίκηση Επιχειρήσεων» στο Δελτίο, στα τέλη του 1973 (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 274, 1/12/1973), καθώς συμπίπτει με την προβολή του «μάνατζμεντ» ως μιας από τις κυριότερες μεθόδους αναβάθμισης της βιομηχανικής παραγωγής. Η στήλη «Διοίκηση Επιχειρήσεων» εμφανίζεται, βέβαια, σποραδικά, και σε προηγούμενα έτη, ωστόσο τώρα συστηματοποιείται.

Η αναπτυξιακή αυτή στρατηγική, η οποία θέτει στο επίκεντρό της την παραγωγικότητα της εργασίας, είναι σαφές ότι προϋποθέτει και μια ορισμένη ιεράρχηση για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση της κρίσης και την περαιτέρω προώθηση της εκβιομηχάνισης. Με βάση αυτή την ιεράρχηση, η οποία επιδιώκει την αναδιάρθρωση και τον εκσυγχρονισμό της βιομηχανικής παραγωγής, αλλά και του δημόσιου τομέα της οικονομίας, καθώς και της δημόσιας διοίκησης και των άλλων τομέων της παραγωγής, ανακύπτουν συγκεκριμένα ερωτήματα για τη σημασία που αποδίδουν οι βιομήχανοι στο κόστος της εργατικής δύναμης. Όπως είδαμε, από την πρώτη στιγμή της μεταπολίτευσης, ο Σ.Ε.Β. αναγνωρίζει την ανάγκη αύξησης των μισθών, ως το «ελάχιστο κόστος για τη διασφάλιση της κοινωνικής γαλήνης», επικροτώντας μάλιστα, τις σχετικές κυβερνητικές εξαγγελίες, του Σεπτεμβρίου του 1974. Πολύ γρήγορα ωστόσο, ο Σ.Ε.Β. θα θέσει ως το ανώτατο αποδεκτό όριο αύξησης των μισθών, το επίπεδο αύξησης της παραγωγικότητας, ενώ, από τις αρχές του 1976 και μέχρι και το τέλος του 1977, δε θα πάψει να διακηρύσσει την ανάγκη υιοθέτησης πολιτικών λιτότητας. Το συγκεκριμένο διάστημα εξάλλου, βρίσκεται σε εξέλιξη μια κορυφαία σύγκρουση στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, κατά την οποία σημειώνονται συνεχείς απεργιακές κινητοποιήσεις διαρκείας, οργανωμένες, κατά κανόνα, από εργοστασιακά σωματεία, με βασικό επίδικο το ύψος των μισθών, τις απολύσεις και τις συνθήκες εργασίας. Στη διαμάχη αυτή, ο Σ.Ε.Β. φαίνεται, σε αντίθεση με τις πρότερες διακηρύξεις του υπέρ της αύξησης των απολαβών των εργαζομένων και την έμφαση σε διαρθρωτικές τομές, να αναγορεύει τη συγκράτηση του εργατικού κόστους σε ζήτημα πρώτης προτεραιότητας.

Η αντίφαση αυτή ωστόσο, είναι, κατά τη γνώμη μου, μόνο επιφανειακή. Σίγουρα, το εργατικό κόστος έχει καθαντό την οικονομική σημασία του, η οποία όμως, δεν είναι απόλυτη ούτε, πολύ περισσότερο, αρκεί για να τροφοδοτήσει την περαιτέρω ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας. Αυτό οι βιομήχανοι το γνωρίζουν και, καθόλη την περίοδο 1974 – 1979, δεν παύουν να το επισημαίνουν: από την εκτίμηση της Συνάντησης των Αθηνών ότι «με την τελειοποίησιν των αυτοματισμών και με την εξαντλητική εισαγωγή της μηχανοποιήσεως εις την βιομηχανίαν, η άμεσος εργασία παύει να υπεισέρχεται εις τόσον υψηλόν ποσοστόν εις το κόστος έναντι του management, του know – how, του marketing κλπ [...] Και αν ακόμη η αμοιβή εργασίας ευρίσκεται εις σχετικώς χαμηλά επίπεδα εις την χώραν μας, δεν σημαίνει ότι το πλεονέκτημα αυτό θα

εξακολουθή να υφίσταται και εις το μέλλον» και την έκθεση του Σ.Ε.Β. προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τον Οχτώβρη του 1976, όπου διατυπώνεται η άποψη ότι η συντελεσθείσα πρόοδος της ελληνικής βιομηχανίας, κατά τη διάρκεια του καθεστώτος Σύνδεσης οφείλεται «στην επίτευξη οικονομιών κλίμακας, τεχνολογικού εκσυγχρονισμού και κλαδικής εξειδίκευσης από τις νέες βιομηχανικές μονάδες» μέχρι τη μελέτη του Ι.Ο.Β.Ε. «Ελλάς και ΕΟΚ. Συγκριτική μελέτη βιομηχανικής διαρθρώσεως»¹⁰⁸, όπου, συμπερασματικά, αναφέρεται ότι «οι ομοιότητες στη διάρθρωση της ελληνικής Βιομηχανίας συγκριτικά με ορισμένες απ' τις βιομηχανίες των κρατών – μελών της ΕΟΚ, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η σχετικά μειωμένη αποδοτικότητα των ελληνικών μονάδων πρέπει ν' αποδοθεί [...] στην εσωτερική οργάνωσή τους, το βαθμό εξειδίκευσης, την τεχνολογία, τη μειωμένη χρήση επιστημονικού μάνατζμεντ και προγραμματισμού της επιχειρηματικής δραστηριότητας», χωρίς να γίνεται πουθενά λόγος για κάποια υπερβολική αύξηση του εργατικού κόστους, ως ανασχετικού παράγοντα της ανάπτυξης (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 370, 30/11/1977) και τη συνέντευξη του Μαρινόπουλου στον Οικονομικό Ταχυδρόμο, μετά τη δημοσίευση των προκαταρκτικών συμπερασμάτων της μελέτης του Ι.Ο.Β.Ε., όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι «η χαμηλή παραγωγικότητα είναι το χειρότερο μειονέκτημα της ελληνικής βιομηχανίας» και πως «ούτε η βιομηχανία, ούτε και η κοινωνία ανέχονται πια την εκμετάλλευση του φτηνού εργατικού δυναμικού σαν στοιχείο αναπτύξεως» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 16 (1250), 20/4/1978) η ιεράρχηση των παραγόντων που συντελούν στην αύξηση της παραγωγικότητας έναντι του εργατικού κόστους είναι διαρκώς παρούσα.

Εξάλλου, πέρα από τις «ανησυχίες» των βιομηχάνων για την «υπερβολική αύξηση του εργατικού κόστους», μετά το 1976, όπως ήδη σημειώθηκε, σύμφωνα με τα συμπεράσματα της αντιπροσωπείας της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της Ε.Ο.Κ., που επισκέφτηκε την Ελλάδα το Μάρτη του 1978, «τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί μέτρια πρόοδος του ποσοστού συμμετοχής των εισοδημάτων των μισθωτών στο εθνικό εισόδημα, το οποίο παραμένει πολύ χαμηλότερο από τον αντίστοιχο κοινοτικό μέσο όρο, παρά την άνοδο του πραγματικού μισθού από το 1974 και μετά. Αντίθετα το μερίδιο των επιχειρήσεων είναι αισθητά μεγαλύτερο από το μέσο κοινοτικό», ενώ το κείμενο των συμπερασμάτων επισημαίνει επίσης, ότι «τα στοιχεία

¹⁰⁸ Χασσίδ 1977

δεν επιτρέπουν να πούμε ότι υπάρχει ανώμαλη αύξηση του μεριδίου των μισθών ή του ποσοστού ιδιωτικής κατανάλωσης»¹⁰⁹. Από την άλλη, διαπιστώνουμε ότι ακόμη και σε χώρες όπου δεν παρατηρείται, κατά την περίοδο αυτή (1974 – 1979), η ποσοστιαία αύξηση του εργατικού κόστους που καταγράφεται στην Ελλάδα, φαίνεται ότι οι Σύνδεσμοι Βιομηχανιών υιοθετούν παρόμοια τοποθέτηση. Ενδεικτική, από αυτή την άποψη, είναι η δεύτερη έκθεση της UNICE προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τον Οκτώβριο του 1976, με θέμα την κοινωνική πολιτική της Ε.Ο.Κ., όπου ο συλλογικός φορέας των κοινοτικών βιομηχανιών ενοχοποιεί την αύξηση του μισθολογικού κόστους για την άνοδο της ανεργίας, υποστηρίζοντας πως οι επιχειρήσεις προτιμούν, αντί της πρόσληψης νέου εργατικού δυναμικού, να προχωρούν σε επενδύσεις που «στοχεύουν στον εξορθολογισμό της οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας». Επιπλέον, η UNICE υπενθυμίζει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι στο προσχέδιο του Δ' Προγράμματος Μεσοπρόθεσμης Οικονομικής Πολιτικής που έχει καταρτιστεί από την ίδια την Επιτροπή, διατυπώνεται η άποψη πως «η μετριοπάθεια στις μισθολογικές διεκδικήσεις είναι αποφασιστικός παράγοντας για την παρώθηση των επιχειρήσεων προς επενδύσεις και τη δημιουργία νέων ευκαιριών απασχολήσεως» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976).

Νομίζω πως η έκθεση αυτή –η οποία άλλωστε, απηχεί και άλλους προβληματισμούς του Σ.Ε.Β., αναφορικά με την «τριμερή συνεργασία Κράτους – Εργοδοτών – Εργαζομένων», αλλά και την έμμεση ενίσχυση των επενδύσεων για την αποκατάσταση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976)- αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της κοινής πολιτικής κατεύθυνσης που συνεπάγεται ο «εξευρωπαϊσμός» και, με αυτή την έννοια, οριοθετεί την πολιτική σημασία που προσλαμβάνει η διαμάχη γύρω από το ύψος των εργατικών αμοιβών, την περίοδο αυτή, τόσο στις χώρες της Ε.Ο.Κ. όσο και ειδικά στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, με τις

¹⁰⁹ Καθόλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου, με εξαίρεση το έτος 1979, η αύξηση του πραγματικού μισθού στη βιομηχανία είναι ταχύτερη από την αύξηση της παραγωγικότητας. Η τάση αυτή κλιμακώνεται ιδιαίτερα κατά την τριετία 1976 – 1978 είτε λόγω της πολύ μεγάλης αύξησης των μισθών (1976 και 1978) είτε λόγω βουτιάς της παραγωγικότητας της εργασίας (1977) (Ιορδάνογλου 2003: 70 και 74, πίν. 5). Παρόλη την ποσοστιαία αυτή αύξηση όμως, δεν ανατρέπεται η χαμηλή θέση της Ελλάδας στην κατάταξη των χωρών με βάση το μοναδιαίο κόστος εργασίας, καθώς, ακόμη και στα τρία έτη (1976 – 1978) με τη μεγαλύτερη αύξησή του, με βάση τα επίσημα στοιχεία της Eurostat, η χώρα δε θα προσεγγίσει καν τον κοινοτικό μέσο όρο της (μετέπειτα) Ε.Ο.Κ. των 12, ενώ το 1980 θα βρεθεί ξανά στη δεύτερη θέση από το τέλος, μεταξύ 7 κοινοτικών χωρών (Ιωακείμογλου 1993: 15 – 17, πίν. 1).

ιδιαιτερότητες, φυσικά, της κάθε περίπτωσης: Στο φόντο της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης της δεκαετίας του 1960, με την ουσιαστική εξάλειψη της μαζικής ανεργίας (Hobsbawm 1999: 329 - 342), η ισχυροποίηση των συνδικάτων και η κατάκτηση μισθολογικών αυξήσεων και ενός «κράτους πρόνοιας» αντανακλούν την πολιτική ισχύ του εργατικού κινήματος¹¹⁰, η οποία στη συγκυρία εκδήλωσης της διεθνούς οικονομικής κρίσης αποτελεί τροχοπέδη για την προώθηση των εκκαθαριστικών λειτουργιών της (Ιωακείμογλου 2000: 74 – 76). Έτσι, το ύψος του μισθού, συμπυκνώνει την περίοδο αυτή την πολιτική διαμάχη γύρω από τη διαμόρφωση του συσχετισμού δύναμης μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Ειδικά για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, σε μια συγκυρία όπου η οικονομική κρίση συμπίπτει με την πολιτική κρίση που σηματοδοτεί η κατάρρευση του δικτατορικού καθεστώτος, σε κομβικό ζήτημα αναδεικνύεται η διαμόρφωση των νέων κοινωνικοπολιτικών και ιδεολογικών δεδομένων του μεταπολιτευτικού καθεστώτος. Σε αυτό το πλαίσιο, δεδομένου ότι η επιβολή του στρατιωτικού καθεστώτος απέτρεψε την αύξηση του μεριδίου της εργασίας στο προϊόν¹¹¹, που σημειώθηκε στις άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης, στο γύρισμα της δεκαετίας του 1960 προς τη δεκαετία του 1970, απελευθερώνεται ένα κύμα συμπιεσμένων προσδοκιών για δικαιότερη αναδιανομή του εισοδήματος, που αποτυπώνεται στην ανάδειξη ενός διάχυτου κοινωνικού ριζοσπαστισμού.

Με βάση τα παραπάνω, θα ήταν, νομίζω, απλουστευτική μια προσέγγιση η οποία θα εστίαζε αποκλειστικά στην οικονομική διάσταση της στάσης του Σ.Ε.Β. στο θέμα του ύψους των αμοιβών, ως βασικής πτυχής ενός μοντέλου ανάπτυξης βασισμένου στο χαμηλό εργατικό κόστος. Αντίθετα, η τοποθέτησή του θα πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα της συνολικής πολιτικής του Συνδέσμου έναντι του πόλου της εργασίας, η οποία στοχεύει στην πολιτική ήττα και υποχώρηση, σε πρώτη φάση, και στην ενσωμάτωση, σε δεύτερο χρόνο, του εργατικού κινήματος. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, ότι ο Σ.Ε.Β. επιλέγει την ευθεία σύγκρουση με τον εργοστασιακό συνδικαλισμό, πιέζοντας για τη ψήφιση του 330/76, ενώ, επιπλέον, το μόνο σχετικό αίτημά του προς τα όργανα της

¹¹⁰ Για την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στις χώρες της Ε.Ο.Κ., κατά τη δεκαετία του 1960, βλ. Βερναρδάκης – Μαυρής 1991: 162 – 166, ενώ για τη δεκαετία του 1970, βλ. Ιωάννου 1989: 105 – 116

¹¹¹ Το δικτατορικό καθεστώς θα κατορθώσει να εντατικοποιήσει την απόσπαση υπεραξίας από την εργασία, χωρίς να προχωρά σε απόλυτες μισθολογικές μειώσεις, αλλά συμπιέζοντας το μερίδιο της εργασίας στο κοινωνικό προϊόν, διασφαλίζοντας, συστηματικά, μισθολογικές αυξήσεις, σημαντικά χαμηλότερες της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας, με εξαίρεση τα δύο πρώτα έτη επιβολής του καθεστώτος, και με αποκορύφωμα το έτος 1973. Για τα σχετικά στοιχεία, βλ. Καζάκος 2007: 277, πίν. 3.2

Κοινότητας, όπως αυτά κωδικοποιούνται στις εκθέσεις του Ι.Ο.Β.Ε., την άνοιξη του 1978, αφορά στη μεταβατική διατήρηση του δικαιώματος μαζικών απολύσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο διττός ρόλος τον οποίο επιφυλάσσει ο Σ.Ε.Β. στην Ε.Ο.Κ., ως συστατικό στοιχείο της στρατηγικής του, δηλαδή αφενός, ως εξωτερικό μέσο πίεσης για την προώθηση των αναδιαρθρωτικών τομών και αφετέρου, ως εγγύηση για τα χαρακτηριστικά που θα προσλάβει το κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό μεταπολιτευτικό καθεστώς, είναι κρίσιμος, καθώς υπηρετεί ταυτόχρονα τις κεντρικές του επιδιώξεις: ένα δρόμο για την αντιμετώπιση της κρίσης και την περαιτέρω προώθηση της εκβιομηχάνισης, αλλά και ένα ιδεολογικό¹¹² πρότυπο κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης.

Ωστόσο, στην ευρωπαϊκή στρατηγική του Σ.Ε.Β. ενυπάρχει μια καθοριστική ένταση: η Ε.Ο.Κ., ως το πεδίο του ελεύθερου ανταγωνισμού προσκρούει στις υφιστάμενες προστατευτικές συνθήκες που εξέθρεψαν την ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας τις προηγούμενες δεκαετίες. Βέβαια, η μετάβαση από ένα στάδιο προστατευτικών πολιτικών σε μια πιο εξωστρεφή στρατηγική, κατά την πορεία εκβιομηχάνισης ενός κοινωνικού σχηματισμού, δεν είναι καινοφανής¹¹³. Στην ελληνική περίπτωση όμως, στη συγκυρία του ενταξιακού εγχειρήματος στην Ε.Ο.Κ., η δυναμική που συνεπάγεται η στροφή σε μια πιο εξωστρεφή αναπτυξιακή πολιτική έχει, σε μεγάλο βαθμό, εξαντληθεί, κατά τη διάρκεια του καθεστώτος Σύνδεσης της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά, αφού το πλεονέκτημα της ελεύθερης διακίνησης των ελληνικών βιομηχανικών προϊόντων, μετά το 1968, με την πραγματοποίηση της τελωνειακής ένωσης και την ταυτόχρονη διατήρηση τμήματος της ελληνικής δασμολογικής προστασίας¹¹⁴ έβαινε, αναγκαστικά, προς την εκπνοή του, με ορίζοντα τη λήξη της πενταετούς μεταβατικής περιόδου, μετά την πλήρη ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ.

Και σε αυτή την περίπτωση, είναι σαφές ότι ο Σ.Ε.Β. έχει επίγνωση των προβλημάτων με τα οποία καλούνταν να αναμετρηθούν οι ελληνικές βιομηχανικές επιχειρήσεις. Για αυτό, και δε φαίνεται να συμμερίζεται τις μεγαλοστομίες του τμήματος του ελληνικού πολιτικού προσωπικού που υποστήριζε την ένταξη, περί του ανοίγματος

¹¹² Με την έννοια της φαντασιακής αναπαράστασης.

¹¹³ Για τη διαδικασία αυτή, σύμφωνα με την τυπολογία του Porter, βλ. Καραμεσίνη 2002: 73 - 75

¹¹⁴ Για την εφαρμογή των προβλέψεων της Συμφωνίας Σύνδεσης, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, βλ. Πεσμαζόγλου 1999: 93 - 98

στην αγορά των 250 εκατομμυρίων καταναλωτών¹¹⁵. Η θέση αυτή του Σ.Ε.Β. άλλωστε, θα εκφραστεί ρητά, στην Πρώτη Ημερίδα των Αθηνών, το Μάρτη του 1979, από τον ειδικό μελετητή του Ι.Ο.Β.Ε., Ι. Χασσίδ, ο οποίος σημειώνει σχετικά: «Επιδιώκουμε και κάποιο αναπροσανατολισμό του προβληματισμού γύρω από την ένταξη, με την έννοια ότι η διεύρυνση της αγοράς για τα ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα δεν θα πρέπει να συνδέεται άμεσα με την προσχώρηση στην ΕΟΚ (που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι από το 1968 αποτελεί ουσιαστικά “ανοικτή αγορά” για τα ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα), αλλά κυρίως με εσωτερικές παραγωγικές και οργανωτικές προσαρμογές που απαιτούνται για την προώθηση της διαδικασίας της βιομηχανικής αναπτύξεως και αφορούν, μεταξύ άλλων την οργάνωση των ίδιων των επιχειρήσεων και την λειτουργία της εξαγωγικής δραστηριότητας και διεισδύσεως στις αγορές του εξωτερικού» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 15 (1301), 12/4/1979).

Από την άποψη αυτή, η επιμονή του Σ.Ε.Β. στη διατήρηση προστατευτικών μέτρων, κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, έτσι όπως αυτά περιγράφονται στα προκαταρκτικά συμπεράσματα της μελέτης του Ι.Ο.Β.Ε., την άνοιξη του 1978, μαρτυρούν πραγματικούς προβληματισμούς του ελληνικού βιομηχανικού κόσμου για το, βραχυπρόθεσμο τουλάχιστον, οικονομικό κόστος της ευρωπαϊκής επιλογής. Από την άλλη όμως, δε βρίσκονται εκτός της προβληματικής της UNICE, η οποία στην προαναφερθείσα δεύτερη έκθεσή της προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τον Οχτώβρη του 1976, ζητά την έμμεση ενίσχυση των επενδύσεων για την αποκατάσταση της αποδοτικότητας των επιχειρήσεων, τη στιγμή που η πρώτη έκθεσή της κάνει λόγο για «προβλήματα που προκύπτουν από τις παρεμβάσεις και τις νοθεύσεις της οικονομίας της αγοράς», πιέζοντας για την άρση των προστατευτικών μέτρων, τα οποία «υπονομεύουν την ευρωπαϊκή ενοποίηση» (*Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 342 – 343, 15/10/1976). Εξάλλου, η διασταλτική αυτή ερμηνεία της ελευθερίας του ανταγωνισμού, επιχειρείται εντός των περιθωρίων που δίνει το «κοινοτικό κεκτημένο», γεγονός που αποτυπώνεται και στην κεντροποίηση της διαπραγματευτικής θέσης για την υπογραφή ειδικού πρωτοκόλλου, ανάλογου με αυτό που ίσχυσε στην ιρλανδική περίπτωση, για την αναγνώριση της

¹¹⁵ Για μια ακραία εκδοχή αυτής της προσέγγισης, βλ. την τοποθέτηση του Γ. Μαύρου, στο συνέδριο του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας, το οποίο διεξάγεται το Φλεβάρη του 1978, με θέμα την επικείμενη ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ., όπου ο επίτιμος πρόεδρος της Ε.Δ.Η.Κ. θα κάνει λόγο για την Ευρώπη των 450 εκατομμυρίων σε 20 χρόνια, μετά την ένταξη και της Ισπανίας και της Πορτογαλίας (Τ.Ε.Ε. 1978).

Ελλάδας ως «αναπτυσσόμενης οικονομίας», με δυνατότητα ελαστικότερης εφαρμογής των κοινοτικών διατάξεων περί ελεύθερου ανταγωνισμού, κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1978¹¹⁶.

Με βάση τα παραπάνω, καθίσταται, νομίζω, σαφές ότι η οικονομική και η πολιτική διάσταση της ευρωπαϊκής στρατηγικής του Σ.Ε.Β. είναι στενά συνδεδεμένες. Θα μπορούσε μάλιστα, να υποστηριχτεί ότι η διάκρισή τους είναι, κατά βάση, μεθοδολογική, αφού οι διαφορετικές όψεις της ενταξιακής διαδικασίας διαπλέκονται και είναι, εν πολλοίς, αδιαχώριστες, στο πλαίσιο της, υπό διαμόρφωση την περίοδο αυτή, νέας ηγεμονικής πολιτικής έναντι των κυριαρχούμενων τάξεων. Στο πλαίσιο βέβαια, αυτής της ενιαίας στρατηγικής, μπορεί κανείς να διακρίνει μια μεγαλύτερη επιθετικότητα του Σ.Ε.Β., ως προς τα πολιτικά οφέλη της ευρωπαϊκής στρατηγικής, έναντι μιας πιο αμυντικής τακτικής στο οικονομικό πεδίο, η οποία αποβλέπει στον περιορισμό των βραχυπρόθεσμων οικονομικών επιπτώσεων της ενσωμάτωσης στο νέο κοινοτικό περιβάλλον. Η πολιτική αυτή αυτοπεποίθηση δίνει, ίσως, και την εντύπωση της πρωτοκαθεδρίας του πολιτικού στοιχείου στην ευρωπαϊκή στρατηγική του Σ.Ε.Β., αλλά δε νομίζω ότι μπορεί να μάς οδηγήσει και σε μονοσήμαντες ερμηνείες που παραγνωρίζουν τις οικονομικές πτυχές του ευρωπαϊκού στοιχήματος, οι οποίες, όπως είδαμε, είναι παρούσες στο λόγο του Συνδέσμου, καθόλη της διάρκεια της ενταξιακής διαδικασίας, και οι οποίες αναφέρονται στην αναδιάρθρωση και τον εκσυγχρονισμό των παραγωγικών δομών της ελληνικής βιομηχανίας, σε έναν πιο μακροπρόθεσμο ορίζοντα¹¹⁷.

¹¹⁶ Για τη σχετική επιχειρηματολογία του Σ.Ε.Β., βλ. *Δελτίον Σ.Ε.Β.* τ. 382, 31/5/1978 και τ. 393, 15/11/1978

¹¹⁷ Από την άποψη αυτή, εκτιμήσεις, όπως αυτή του Κ. Χατζηαργύρη, εκ μέρους του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών, ότι «τυφλωμένη από τις ταξικές κι ιδεολογικές προκαταλήψεις της κι ακριβώς επειδή γίνεται όλο και πιο εμφανής η καταστροφικότητα της σύνδεσης όπως και της ένταξης, η ιθύνουσα τάξη τούτης της χώρας τελικά δε θα διστάσει μπροστά σε καμιάν υποχώρηση και παραχώρηση προκειμένου να πετύχει την ένταξη» και ότι «οι μεγάλες ελληνικές επιχειρήσεις [...] θα επιζήσουν μονάχα εφόσον μπορέσουν να διαπραγματευτούν τους δικούς τους όρους υποταγής κι ατομικής ένταξης σε κοινοτικά ή άλλα ξένα μονοπώλια [...] Θα επιπλεύσουν μ' εξαρτημένη επιχειρηματική ιδιότητα ή μ' υπαλληλική ή άλλα βοηθητική ιδιότητα, μέσα στα πλαίσια της ξενοκρατίας [...] και θα κορυφωθεί έτσι το κύμα οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής ξενομανίας στην ιθύνουσα τάξη», ενώ «η βιομηχανία θα μείνει κολοβωμένη, θα βασίζεται πάντα σε κομματιαστή και συχνά καθυστερημένη κι ακόμη ρυπαντική τεχνολογία, με λίγους ξενοκρατούμενους κλάδους αιχμής, με περιορισμένη ανάπτυξη [...]» ή του Ά. Τσοχατζόπουλου, εκ μέρους του ΠΑ.ΣΟ.Κ. ότι, με την ένταξη στην Ε.Ο.Κ., «οι βιοτεχνίες και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις είτε θα συρρικνωθούν είτε θ' απορροφηθούν από το ντόπιο και ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο [ενώ] οι βιομηχανίες θα μεταβληθούν σε σταθμούς επισκευής και συντήρησης των

Εδώ ωστόσο, είναι απαραίτητη μια επιπλέον διάκριση όσον αφορά στην πολιτική διάσταση της ευρωπαϊκής στρατηγικής του Σ.Ε.Β. Όπως σημειώθηκε, οι αναφορές στις γεωστρατηγικές συνέπειες του ευρωπαϊκού προσανατολισμού του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού απουσιάζουν εντελώς από την προβληματική της Συνάντησης των Αθηνών του 1975, καθώς και από τις στήλες του Δελτίου. Πλησιάζοντας όμως, προς την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης, τόσο στην Ημερίδα των Αθηνών, το Μάρτη του 1979, όσο και στην ετήσια Γενική Συνέλευση του Σ.Ε.Β. του 1979, διαπιστώνουμε ότι οι σχετικές αναφορές δεσπόζουν στο λόγο του Σ.Ε.Β. Νομίζω ότι η σταδιακή μετατόπιση που παρατηρείται στο λόγο του Σ.Ε.Β., προς την έμφαση στη διεθνή πολιτική έναντι της εσωτερικής πολιτικής συγκυρίας (χωρίς, φυσικά, η τελευταία να εκτοπίζεται) δε θα πρέπει να αντιμετωπιστεί τόσο ως χρονική, αλλά, κυρίως, ως λογική: το ευρωπαϊκό στοίχημα, για τη διευρυμένη αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, εμφανίζεται ως προϋπόθεση για την αναβάθμιση της θέσης του ελληνικού κράτους στο διεθνή καταμερισμό εργασίας και, συνακόλουθα, για τη γεωστρατηγική αναβάθμισή του.

Τέλος, ως προς την εσωτερική πολιτική συγκυρία που διαμορφώνει για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό η επικύρωση της ένταξης στην Ε.Ο.Κ., παρατηρείται επίσης, μια σταδιακή μετατόπιση του κέντρου βάρους της τοποθέτησης του Σ.Ε.Β., η οποία έχει την αφετηρία της στην «ιδεολογική αντεπίθεση» που έχει κηρύξει ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β. από το βήμα της ετήσιας Γενικής Συνέλευσης του 1978 και η οποία, με ορόσημο την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης γίνεται η κοινή συνισταμένη ενός μεγάλου φάσματος του αστικού πολιτικού κόσμου και των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους. Έτσι, οι προαναφερθέντες πανηγυρισμοί του Σ.Ε.Β. για την «αποϊδεολογικοποίηση του προβλήματος ΕΟΚ», μετά τη «διακομματική συγκατάθεση» για το θέμα των περιορισμών στην εισαγωγή ελληνικών κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων και οι πομπώδεις επικλήσεις του Μαρινόπουλου στη σημασία της «θεληματικής συμπόρευσης όλων των Ελλήνων» και της «καθολικής πίστης που στρατεύει», από το βήμα της Πρώτης Ημερίδας των Αθηνών, βρίσκουν την καθαρότερη έκφρασή τους σε μια συγχορδία τοποθετήσεων που βλέπουν στην «αλλαγή νοοτροπίας» τη σημαντικότερη αλλαγή που θα επιφέρει η ένταξη της χώρας στην Ε.Ο.Κ.

εισαγόμενων μηχανημάτων» (Τ.Ε.Ε. 1978), νομίζω ότι υποτιμούν τις στρατηγικές βλέψεις του Σ.Ε.Β. για την αναδιάρθρωση και τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής βιομηχανίας, μέσα από την έκθεση στο διεθνή ανταγωνισμό.

Τη νέα αυτή ιεράρχηση που, όπως είδαμε, εισηγείται ο αρμόδιος για θέματα της Ε.Ο.Κ. υπουργός, Γ. Κοντογεώργης, κατά τον εναρκτήριο λόγο του στην Πρώτη Ημερίδα των Αθηνών, αναλαμβάνει να αναλύσει ο υπουργός Οικονομικών, Αθ. Κανελλόπουλος, με άρθρο του στην Καθημερινή, με τίτλο «Οι συνέπειες της εντάξεως στην ΕΟΚ στον μη οικονομικό τομέα. Η ένταξη στην ΕΟΚ και το δημόσιο ήθος – Η αλλαγή νοοτροπίας είναι η πιο αποφασιστική επανάσταση», το οποίο αναδημοσιεύει ο Οικονομικός Ταχυδρόμος, στο πλαίσιο αφιερώματος στην υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης. Στο άρθρο αυτό, ο Κανελλόπουλος, περιγράφοντας τις αλλαγές που θα επιφέρει η ένταξη στη νοοτροπία που επικρατεί στην ελληνική δημόσια σφαίρα, θα κάνει λόγο για αποκατάσταση της οργανικής σχέσης κράτους – πολίτη, με την υπέρβαση της αντίληψης ότι «δικαιούμεθα να αυτοδικούμε έναντι του κράτους», ευαγγελίζεται την επικράτηση του ρεαλισμού και της μετριοπάθειας, ενώ εκτιμά ότι θα διαμορφωθούν «περισσότερο ήπια και απαλλαγμένα από πάθη πολιτικά ήθη. Αυτό συνεπάγεται την υποχρέωση της αποφυγής οξυτήτων, της διαιρέσεως του λαού, ακόμη και της αντικαταστάσεως της τιμωρίας με τον σωφρονισμό και την παιδεία». Ως προς την αντιπολίτευση ειδικότερα, ο υπουργός σημειώνει πως «συναφής προς την ανοχή, ηπιότητα και υπομονή είναι η πρόσφορη άσκηση του αντιπολιτευτικού έργου. Υπολογίζεται ότι το πολιτικό περιβάλλον της ΕΟΚ θα μάς διδάξει να αποφεύγουμε τις ακρότητες [...] Στα πλαίσια της Κοινής Αγοράς προσδοκάται ο Έλληνα να μάθει και να άρχεται και να άρχει» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979).

Στο πλαίσιο του ίδιου αφιερώματος άλλωστε, ο διευθυντής της εφημερίδας, Γ. Μαρίνος θα είναι πολύ αναλυτικότερος, αναφορικά με την ποιότητα και το είδος της αντιπολίτευσης που είναι πια –δεδομένης της ένταξης- απαραίτητη στην ελληνική πολιτική σκηνή. Θα υποστηρίξει λοιπόν, ο Μαρίνος ότι «ο καιρός της αποτρεπτικής κριτικής (σωστής ή λαθεμένης) έληξε. Τώρα χρέος έχουν όλοι και κυρίως εκείνοι που έβλεπαν τις αδυναμίες του εγχειρήματος, να υποδεικνύουν λύσεις που θα αποτρέψουν τα τυχόν δεινά. Τις λύσεις τις προσφέρουν οι θεσμοί και οι διαδικασίες της ΕΟΚ. Η κυβέρνηση οσάκις δεν την συμφέρει, θα προσπαθεί να μην τις ακολουθεί. Οι άλλοι οφείλουμε να τις αποκαλύπτουμε στο λαό για να τις διεκδικεί. Και φυσικά θα πρέπει να βρισκόμαστε στο πλευρό της όποιας κυβερνήσεως στις μάχες που καθημερινά θα δίνει μέσα στο χώρο της ΕΟΚ (όπως κάνουν και όλα τα κόμματα στις διάφορες χώρες – μέλη

της ΕΟΚ) για την προσπάθεια και προαγωγή των ελληνικών συμφερόντων» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979). Σύμφωνα με το διευθυντή του Οικονομικού Ταχυδρόμου λοιπόν, για την αντιπολίτευση επιφυλάσσεται ένας ρόλος εκκρεμούς ανάμεσα στους δύο πόλους συμφερόντων: από τη μια, η εκάστοτε κυβέρνηση και από την άλλη, η Ε.Ο.Κ., που οριοθετούν και το αποδεκτό πλαίσιο άσκησης του αντιπολιτευτικού έργου.

Ο Μαρίνος μάλιστα, προσπαθώντας να φέρει τα κόμματα της αντιπολίτευσης προ των ευθυνών τους, ανασύρει την προσφιλή του ιδέα ότι η Ελλάδα στην πραγματικότητα ήταν ανεπιθύμητη στην Κοινότητα. Έτσι, ερχόμενος σε ευθεία σύγκρουση με το επιχείρημά του πως η ένταξη είναι πια γεγονός και για αυτό, «ο καιρός της αποτρεπτικής κριτικής [...] έληξε», θα πει: «Οι Εννέα της ΕΟΚ, που διόλου δεν μας ήθελαν (αυτή τη στιγμή μάλιστα) σαν δέκατο μέλος της Κοινότητας, υποχρεώθηκαν [...] να μας αποδεχθούν σαν δέκατο μέλος της κοινοπραξίας τους. Χρέος όλων μας είναι να μην τους δώσουμε καινούργιες ευκαιρίες για να ματαιώσουν, την ένταξη, έστω και μετά την υπογραφή της συνθήκης. Μεγάλη είναι η ιστορική ευθύνη όλου του πολιτικού κόσμου της χώρας μας στο θέμα αυτό, που είναι καθοριστικό για το μέλλον του λαού μας» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 22 (1308), 31/5/1979).

Στην πραγματικότητα βέβαια, οι νοθεσίες αυτές προς την αντιπολίτευση έχουν συγκεκριμένο αποδέκτη, που δεν είναι άλλος από το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης, το οποίο χαρακτηρίζεται, την περίοδο αυτή, από την αντιευρωπαϊκή του στάση¹¹⁸, και συναρτώνται στενά με το πρόβλημα της εναλλακτικής λύσης εξουσίας, μπροστά σε μια ενδεχόμενη κυβερνητική αλλαγή και της στάσης που αυτή θα κρατούσε έναντι της ευρωπαϊκής επιλογής¹¹⁹. Από την άποψη αυτή, η εκτίμηση του Α.

¹¹⁸ Για την τοποθέτηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. απέναντι στο ζήτημα της ένταξης, στη συγκυρία της υπογραφής της Συνθήκης Προσχώρησης, βλ. τις δηλώσεις του προέδρου του κινήματος, δύο μέρες πριν από την τελετή υπογραφής στο Ζάππειο, στο *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 23 (1309), 7/6/1979

¹¹⁹ Εξάλλου, λίγο νωρίτερα, στα τέλη του 1978, ο διευθυντής του Οικονομικού Ταχυδρόμου, σε άρθρο του με τίτλο «1979, έτος μηδέν για την Ελλάδα. Τα δεδομένα της διεθνούς και της ελληνικής πολιτικής σκηνής», θα υποστηρίξει: «Έτσι ιδωμένα τα πράγματα δείχνουν όχι μόνο τη θετική πλευρά των “κεντρικών” προσανατολισμών της Νέας Δημοκρατίας ή ακριβέστερα του ηγέτη της, αλλά και τα ευρέα περιθώρια υπέρθεσης μιας ακόμα πολιτικής παρατάξεως στα πλαίσια του ίδιου αυτού κοινωνικοοικονομικού συστήματος, αυτής που εκφράζεται συνήθως από τη σοσιαλδημοκρατία, η οποία κατά κανόνα κυβερνά σήμερα τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, και που παίζει το ρόλο της εναλλακτικής λύσεως στην έκταση που η πλειοψηφία του εκλογικού σώματος δεν επιθυμεί αλλαγή του κοινωνικοοικονομικού συστήματος (καλώς ή κακώς). Το πρόβλημα ασφαλώς δεν θα υπήρχε αν την εναλλακτική λύση εξέφραζε καθαρά η αξιωματική αντιπολίτευση, που όμως στην περίπτωσή μας, όπως

Παπανδρέου, σε κείμενό του που δημοσιεύτηκε στα Τεχνικά Χρονικά, το Σεπτέμβρη του 1977, ότι «οι επιπτώσεις από την ένταξή μας δε θα είναι ούτε χρονικά περιορισμένες ούτε θα αφορούν μόνον μια μειοψηφία [αλλά] πρόκειται για μια επιλογή που θα επηρεάσει την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική δομή της χώρας μας, το πλαίσιο σκέψης και συμπεριφοράς όλων μας» (Παπανδρέου 1977: 15), είναι, μέσα στο φαναλισμό και την υπαινικτικότητά της, προφητική...

και στην ιταλική (με το ευρωκομμουνιστικό ΚΚΙ) δεν προσφέρεται σαν σοσιαλδημοκρατική συνεισφορά τύπου Σουηδίας (Πάλμε) αλλά σαν αμφισβήτηση του καπιταλιστικού συστήματος, με το οποίο δεν είναι ξεκάθαρο αν δέχεται να συνυπάρξει και να συνεργασθεί προς την κατεύθυνση της επιτεύξεως των σοσιαλιστικών στόχων» (*Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ. 52 (1286), 28/12/1978).

ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΕΠΙΣΗΜΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΩΝ

Δελτίον Πληροφοριών Σ.Ε.Β. 1966 και 1968 (επιλεκτικά τεύχη)

Δελτίον Σ.Ε.Β. 1969, 1970 και 1972 (επιλεκτικά τεύχη), 1973 – 1979

Σ.Ε.Β. (1967), *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά το έτος 1966*, Αθήναι

Σ.Ε.Β. (1973), *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά το 1972*, Αθήναι

Σ.Ε.Β. (1975), *Το Βιομηχανικό Συνέδριο 1975. Εισηγήσεις και πορίσματα*, Αθήναι

Σ.Ε.Β. (1976), *Η Συνάντηση των Αθηνών, με θέμα Ελλάς – Ευρωπαϊκή Κοινότητα. 1 – 2 Δεκεμβρίου 1975*, Αθήναι

Σ.Ε.Β. (1976α), *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά το έτος 1975*, Αθήναι

Σ.Ε.Β. (1977), *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά το έτος 1976*, Αθήναι

Σ.Ε.Β. (1978), *Η Ελληνική Βιομηχανία κατά το έτος 1977*, Αθήναι

II. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Αντί 1974 - 1979

Οικονομικός Ταχυδρόμος 1974 - 1979

III. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδαμόπουλος Π. (1981), Το προηγούμενο μιας “κρατικοποίησης”. Νομικό χρονικό της υπόθεσης Ανδρεάδη», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 12 (Σεπτέμβριος): 51 - 55

Αυτόνομη Πρωτοβουλία Πολιτών (1983), *Νοέμβρης 1973. Ο αγώνας συνεχίζεται. Χρονικό και ντοκουμέντα από τους αγώνες του λαού μας. Διχτατορία – Μεταπολίτευση*, Αθήνα

Βαβίζος Γ. – Σ. Λιβαδάς (1978), «Το εργοστάσιο της Πεσινέ και το περιβάλλον», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 3 (Δεκέμβριος): 55 – 65

Βερναρδάκης Χ. – Γ. Μαυρής (1991), *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Οι προϋποθέσεις της μεταπολίτευσης*, Αθήνα: Εξάντας

Busch K. (1992), *Η Ευρώπη μετά το 1992. Οικονομικές, οικολογικές και κοινωνικές προοπτικές της ενιαίας εσωτερικής αγοράς*, Αθήνα: Κριτική

Γιαννίτσης Τ. (1988), *Η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και επιπτώσεις στη βιομηχανία και στο εξωτερικό εμπόριο*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών

Δράκος Γ. (1980), *Η Βιομηχανία στην Ελλάδα, όπως την έζησε ένας βιομήχανος*, Αθήνα

Δρίτσα Μ. – Ν. Καψή (2004), *Ελληνικές επιχειρήσεις στον 20^ο αιώνα. Πρόσωπα και δραστηριότητες*, Αθήνα: εκδόσεις Κέρκυρα

ΕΛΕΜΕΠ (1979), «Συμφωνία προσχώρησης – πρώτες εκτιμήσεις», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 5 (Καλοκαίρι): 17 - 25

ΕΛΕΜΕΠ (1980), «Το νομοσχέδιο για την προστασία του περιβάλλοντος και των εργαζομένων από τη βιομηχανική ρύπανση», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 7 (Χειμώνας): 19 - 22

Ελεφάντης Ά. (1976), «Από το εργατικό νομοσχέδιο στους “προβοκάτορες”», *ο Πολίτης* τ. 2 (Ιούνιος): 6 – 9

Hobsbawm E. (1999), *Η εποχή των Άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914 – 1991*, Αθήνα: Θεμέλιο

Ζαμπαρλούκου Στ. (1996), «Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός παρεμβατισμός στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: μια συγκριτική προσέγγιση», στο Χρ. Λυριντζής, Η. Νικολακόπουλος, Δ. Σωτηρόπουλος (επιμ.), *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974 – 1994*, Αθήνα: Θεμέλιο

Zolotas X. (1976), *Guidelines for Industrial Development in Greece. An address*, Athens: Bank of Greece

Zolotas X. (1976a), *Greece in the European Community*, Athens: Bank of Greece

Ζολώτας Ξ. (1978), *Η συμβολή της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος

Ιορδάνογλου Χ. (2003), «Η οικονομία 1974 – 2000. Επιβράδυνση – στασιμότητα – ανάκαμψη», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000. Η Ελλάδα της ομαλότητας, 1974 - 2000. Δημοκρατικές κατακτήσεις – Οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική σταθερότητα*, τ. 10^{ος}: 65 – 100, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Ιορδάνογλου Χ. – Χ. Μπέλλας (2003), *Η Πορεία του Ελληνικού Εταιρικού Κεφαλαίου: 1963 – 2000. Όψεις της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης μέσα από τα στοιχεία της ICAP*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής

Ιωακείμογλου Η. (1993), *Κόστος εργασίας, ανταγωνιστικότητα και συσσώρευση κεφαλαίου στην Ελλάδα (1960 – 1992)*, Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ

Ιωακείμογλου Η. (2000), *Τέλος του αιώνα, τέλος της κρίσης; Το μέλλον του καπιταλισμού και η Αριστερά*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Ιωάννου Χ. (1989), *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών

Καναβάρος Τ. (1983), «Σημειώσεις για τη στάση της Αριστεράς απέναντι στο εργατικό κίνημα (1974 – 1981)», *Θέσεις* τ. 2 (Γενάρης – Μάρτης): 129 – 138

Καζάκος Π. (2007), *Ανάμεσα σε Κράτος και Αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944 – 2000*, Αθήνα: Πατάκης

Καραμεσίνη Μ. (2002), *Βιομηχανική Πολιτική, Ευρωπαϊκή Ενοποίηση και Μισθωτή Εργασία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Κασιμάτης Μπ. (1978), «Τα εργοστασιακά σωματεία, θεσμός πρωτοποριακός», *ο Πολίτης* τ. 17 (Μάρτιος): 4 – 9

Κατσίγιανης Γ. (1977), «Τα γεγονότα στο Μαντέμ Λάκο», *ο Πολίτης* τ. 11 (Ιούνιος - Ιούλιος): 6 – 8

Κιντής Α. (1982), *Ανάπτυξη της Ελληνικής Βιομηχανίας*, Αθήνα: Gutenberg

Κοντογεώργης Γ. (1985), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη. Η πορεία προς την Ένωση και η πολιτική του Καραμανλή*, Παγκόσμιος Εκδοτικός Οργανισμός Χρήστος Γιοβάνης

Κ.Σ. (1980), «Περιβάλλον: ένα κεντρικό πρόβλημα», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 7 (Χειμώνας): 15 – 18

Λυμπεράκη Α. (1991), *Ευέλικτη εξειδίκευση; Κρίση και αναδιάρθρωση στη μικρή βιομηχανία*, Αθήνα: Gutenberg

Μαυρής Γ. (1993), *Οι κοινωνικές συντεταγμένες της κομματικής επιρροής: Οι σχέσεις εκπροσώπησης στην περίοδο 1974 – 1985*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο διαδικτυακό τόπο: <http://thesis.ekt.gr/12537>

Μαυρογορδάτος Γ. (1988), *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη. Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Οδυσσέας

Μαυρογορδάτος Γ. (2009), *Ομάδες πίεσης και Δημοκρατία*, Αθήνα: Πατάκης

Μοσχονάς Α. (1990), *Ταξική πάλη στην Ελλάδα και Ε.Ο.Κ. Μελέτη για τις κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις από την ένταξη της χώρας στη διαδικασία της κοινοτικής ολοκλήρωσης*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών

Μπιτσάκης Ε. (2009), «Μνήμη Χρήστου Παπουτσάκη. Για τον πολιτισμό της Αριστεράς σε δύσκολους καιρούς», *Ουτοπία* τ. 84 (Μάρτιος – Απρίλιος): 25 - 27

Ντόκας Ν. (1976), «Η απλοχεριά του κ. Λάσκαρη», *ο Πολίτης* τ. 1 (Μάης): 8 – 9

Πανσεληνά Γ. – Μ. Μαυροειδή (2007), *Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών 1907 – 2007. Ένας αιώνας στην υπηρεσία της επιχειρηματικής ιδέας*, Αθήνα: εκδόσεις Κέρκυρα

Παπαγιαννάκης Μ. (1978), «Πιθανότατα η ΕΟΚ ή παμφλέτιον με θέσεις, αντιθέσεις και κάποιες επιθέσεις, για μια πιο γόνιμη συζήτηση γύρω από τα προβλήματα της ένταξης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 2 (Σεπτέμβριος): 31 - 41

Παπαδημητρόπουλος Δ. (1978), «Ο ανασχηματισμός της κυβέρνησης», *ο Πολίτης* τ. 19 (Μάιος): 9 – 12

Παπανδρέου Α. (1977), «Ελλάδα – Ε.Ο.Κ.», *Τεχνικά Χρονικά* 9/77 (Σεπτέμβριος): 15 - 21

Πεσμαζόγλου Β. (1999), «Ελληνική δικτατορία (1967 – 1974) και ΕΟΚ: οικονομία, πολιτική, ιδεολογία», στο Γ. Αθανασάτου, Ά. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία 1967 – 1974. Πολιτικές πρακτικές – Ιδεολογικός λόγος – Αντίσταση*, Αθήνα: Καστανιώτης

Πουланτζάς Ν. (2001), *Το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, Αθήνα: Θεμέλιο

Σακελλαρόπουλος Σπ. (2001), *Η Ελλάδα στη Μεταπολίτευση. Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974 – 1988*, Αθήνα: Λιβάνης

Σταματόπουλος Δ. (1989), *Εκβιομηχάνιση και εξουσιαστική στρατηγική στην Ελλάδα. Όψεις εξαρτημένης ανάπτυξης*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών

Σωτήρης Π. (2004), *Κομμουνισμός και φιλοσοφία. Η θεωρητική περιπέτεια του Λουί Αλτουσέρ*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Συριανός Μ. (1979), «Η πορεία προς την ένταξη. Απολογισμός – Προοπτική», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 5 (Καλοκαίρι): 7 - 16

Σωτηρίου Ι. (1978), «Κρίσεις και προτάσεις για το ΣΚΟΠ: η ιστορία ενός ψευδώνυμου συμβουλίου, ή πώς η κυβέρνηση διασύρει τους θεσμούς της ΕΟΚ», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 2 (Σεπτέμβριος): 91 – 94

Τ.Ε.Ε. (1978), *Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι Έλληνες Μηχανικοί. Ανακοινώσεις Συνεδρίου*, τόμοι Α' - Γ', Αθήνα

Τράπεζα της Ελλάδος (1982), *Η Ελληνική Οικονομία. Ερευνητικά δοκίμια και στατιστικές σειρές*, τ. ΙΙ, Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών

Χαρίτος Σπ. (1981), *Ελλάδα – ΕΟΚ 1959 – 1979. Από τη σύνδεση στην ένταξη*, Αθήνα: Παπαζήσης

Χασσίδ Ι. (1977), *Ελλάς και ΕΟΚ. Συγκριτική μελέτη βιομηχανικής διαρθρώσεως*, Αθήνα: Ινστιτούτον Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών

Ψαλιδόπουλος Μ. (1996), *Παναγής Παπαληγούρας. Ομιλίες – Άρθρα*, Αθήνα: Αίολος

www.economia.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=775&Itemid=61